

ГАМШГИЙН ЭРСДЭЛ СУДЛАЛ

ОНЦГОЙ БАЙДЛЫН СУРГУУЛИЙН ОНОЛ, АРГА ЗҮЙН СЭТГҮҮЛ

2022 ОН №2(20)

ГАМШГИЙН ЭРСДЭЛ СУДЛАЛ

ОНЦГОЙ БАЙДЛЫН СУРГУУЛИЙН ОНОЛ, АРГА ЗҮЙН СЭТГҮҮЛ

2022 он №2(20)

Энэхүү Онол, арга зүйн сэтгүүлд судалгааны ажлаа хэвлүүлсэн судлаач,
эрдэмтэд судалгааны ажлынхаа үр дүн, бодит байдалд хариуцлага хүлээнэ.

Эх бэлтгэсэн: Цагдаагийн дэд ахлагч Б.Жамсран

Цаасны хэмжээ: В5

Хэвлэлийн хуудас: 16.6

Хэвлэлийн тоо: 30 ш

ДХИС-ийн хэвлэх үйлдвэрт хэвлэв.

**“ТАМШГИЙН ЭРСДЭЛ СУДЛАЛ” ОНОЛ, АРГА ЗҮЙН
СЭТГҮҮЛИЙН РЕДАКЦЫН ЗӨВЛӨЛ**

Сэтгүүлийн эрхлэгч:

Н.Батсайхан

Онцгой байдлын сургуулийн захирал,
доктор, дэд профессор, дэд хурандаа

Орлогч дарга

Ц.Ганчимэг

Гамшгаас хамгаалах албаны тэнхимийн
эрхлэгч, доктор, дэд хурандаа

Нарийн бичгийн дарга

Б.Энхтүвшин

Гал түймэртэй тэмцэх албаны
тэнхимийн эрхлэгч, доктор, дэд
хурандаа

Гишүүд:

Гал түймэртэй тэмцэх албаны
тэнхимийн багш нар

Гамшгаас хамгаалах албаны тэнхимийн
багш нар

Эдийн засаг, нөөц, ар талын тэнхимийн
багш нар

Дугаарыг эрхэлсэн:

Н.Одмаа

Эдийн засаг, нөөц, ар талын тэнхимийн
багш, дэслэгч

АГУУЛГА

Гамшгийн эрсдэлийг үнэлэхэд индикаторын арга зүйг ашиглах нь

Б.Энхтүвшин

ДХИС-ийн ОБС-ийн ГТТАТ-ийн эрхлэгч, доктор (Ph.D), дэд хурандаа

Н.Ганпүрэв

ДХИС-ийн Магистрант

6

Био аюул /орчуулгын бүтээл/

Ц.Ганчимэг

ДХИС-ийн ОБС-ийн ГХАТ-ийн эрхлэгч, доктор (Ph.D), дэд хурандаа

17

Гал түймрийн газрын үзлэгт инновацын шинэ технологи буюу 3D скан зураг ашиглах нь /орчуулгын бүтээл/

Н.Пагмадулам

ДХИС-ийн Гадаад хэлний институтийн багш, дэслэгч

33

Газрын тосны бүтээгдэхүүний хангамжийн аюулгүй байдлыг хангах олон улсын туршлага

С.Байгалмаа

ДХИС-ийн Докторант, дэд хурандаа

41

Усны ослоос урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг дэвшилтэт технологитой холбох

Б.Батдэлгэр

ДХИС-ийн Магистрант, ахлах дэслэгч

53

Цаг уурын тандан судалгааг хүмүүнлэгийн тусламжийн хариу арга хэмжээнд ашиглахад тулгарч буй саад бэрхшээл

Ч.Нямхүү

ДХИС-ийн Магистрант

67

Цахим шилжилт: Гал түймэр унтраах аврах ангийн хөдөлмөр хамгааллын байдалд хийсэн шинжилгээ

О.Мөнхбаяр

ДХИС-ийн Магистрант, ахлах дэслэгч

78

Улсын нөөцийн тухай ойлголт, түүний түүхэн хөгжил

Г.Даваадорж

ДХИС-ийн Магистрант, ахлах дэслэгч

83

Энэрэнгүй ёсны зарчмыг монгол улсын үндсэн хууль болон эрүүгийн хуульд эрх зүйн зарчим болгон бэхжүүлсэн нь

Э.Золбоо

ДХИС-ийн ЭЗНУС-ийн НЭЗТ-ийн багш, цагдаагийн ахмад

94

Хэрэглэгчийг хуурч мэхлэх, төөрөгдүүлэх гэмт хэргийг гадаадын зарим орнуудын эрүүгийн хууль тогтоомжид хуульчилсан байдал, харьцуулсан судалгаа

Ж.Батням

ДХИС-ийн УА-ийн суралцагч, хурандаа

118

ГАМШГИЙН ЭРСДЭЛИЙГ ҮНЭЛЭХЭД ИНДИКАТОРЫН АРГА ЗҮЙГ АШИГЛАХ НЬ

Б.Энхтүвшин

ДХИС-ийн ОБС-ийн Гал түймэртэй тэмцэх албаны тэнхимийн эрхлэгч,
доктор (Ph.D), дэд хурандаа

Н.Ганпүрэв

ДХИС-ийн Магистрант

Хураангуй: Эрдэм шинжилгээний өгүүлэл нь дэлхий нийтэд тулгарч байгаа төрөл бүрийн гамшиг, гал түймэр, цар тахал зэрэг ноцтой асуудлыг тогтоох эрсдэлийн үнэлгээний аргуудаас хамгийн түгээмэл нь индикаторын арга бөгөөд Монгол Улсад энэхүү аргыг ашиглан төрөл бүрийн гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээ хийхэд ашиглаж байгаа хэдий ч энэхүү аргад ашиглагдах аюул, өртөнг, эмзэг байдал, чадавхыг тогтооход шаардлагатай үзүүлэлтийг бүрэн тогтоож чадахгүй байна. Иймээс тус өгүүллэгт индикаторын аргыг нарийвчлан хүргэж байна.

Abstract:

This research paper is a method of disaster risk assessment for serious problems such as various disasters and epidemics facing the world, and a method for assessing various types of disasters in Mongolia using the same method.

Түлхүүр үгс: Гамшиг, эрсдэл, эрсдэлийн үнэлгээ, индикатор матрицын арга зүй, био аюул.

Key words: Disaster, risk and risk assessment, indicator, risk matrix, bio hazard.

Удиртгал

Хувьсан өөрчлөгдөж буй хорвоо ертөнцөд гай зовлон хэлж биш хийсэж ирдэг. Тэрхүү гай зовлонг аль болох хор хохирол багатай даван гарахын тулд гамшиг судлалын шинжлэх ухааныг зайлшгүй өндөр түвшинд хөгжүүлэх хэрэгтэй байгаа бөгөөд тус шинжлэх ухааныг хөгжүүлэхийн тулд гадаад хөгжингүй орнуудын хэрэгжүүлж буй арга хэмжээг судлан өөрийн оронд тохирох арга бодлого, үйл ажиллагаа, зохион байгуулалтыг хэрэгжүүлэх нь нэн чухал ажил билээ. Жишээ нь нэн тэргүүний ажил нь биологийн аюул болж байгаа нь бидний нүдэнд ил бөгөөд дэлхий дахинд жилд хоёр сая орчим хүн эмд тэсвэртэй бактерийн халдвар авч хорин гурван мянга орчим хүн энэхүү халдвараас болж нас бардаг. Энэхүү индикаторын арга зүйг барууны орнууд ашиглаж байгаа ба Монгол Улсын хувьд энэхүү арга зүйг практикт нэвтрүүлж байгаа хэдий ч индекторын арга зүй дэлгэрэнгүй танилцах шаардлага гарч байна.

Үндсэн хэсэг

Монгол Улс гамшгийн эрсдэлийг бууруулах талаар дэлхий нийтийн хэмжээнд явагддаг олон үйл ажиллагаанд оролцдог ба гамшгийн эрсдэлийг

бууруулах дэлхийн гуравдугаар бага хурал Японы Мияги мужийн Сендай хотноо 2015 оны гуравдугаар сарын 14-18-ны өдрүүдэд зохион байгуулагдаж гамшгийн эрсдэлийг бууруулах чиглэлээр 2015 оноос хойш баримтлах үйл ажиллагааг батлан улс орнуудад онцгой боломж олгосон.

Монгол Улс ч НҮБ-ын “Орон нутгийн түвшинд гамшгийн эрсдэлийг бууруулах менежмент зохицуулалтын чадавхийг сайжруулах нь” төслийн зорилгод нийцүүлэн Монгол оронд тохиолддог төрөл бүрээр гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээ хийх арга зүйг боловсруулж байгаагаас ерөнхий арга зүйгээр гамшгийн эрсдэлийг үнэлэх арга зүйг ашиглаж байна.

Гамшгийн эрсдэлийг удирдахад индикаторын арга зүйг ашиглах асуудлыг анх удаа авч үзэж байна¹.

Эрсдэлийн үнэлгээний арга зүйд ерөнхий үнэлгээг хийхэд зайлшгүй шаардлагатай арга зүй нь эрсдэлийн матриц буюу магадлалын матрицын арга зүй юм.

Үр дагавар, магадлалын матриц

¹ “Гамшгийн төрөл бүрээр эрсдэлийн үнэлгээ хийх арга зүй” Б.Баяржаргал. 2016 он

Эрсдэлийн матриц гэж юу вэ?

Матрицын талаарх хэд хэдэн тодорхойлолтыг харьцуулан харах хэрэгтэй. Үүнд:

- Матриц нь мөр болон багана хэлбэрээр бичигддэг тоонуудын цуглуулга юм.
- Математикт матриц нь тоонуудаас бүрдэх хоёр хэмжээст хүснэгтийг хэлдэг.
- Эрсдэлийн матриц нь үндсэндээ тус объектод тулгарч буй эрсдэл, тэдгээрийн ерөнхий магадлал, ноцтой байдлыг харуулах хэрэгсэл юм.

Эрсдэлийн матрицууд бүгд үндсэн бүтцийг дагаж мөрддөг ба эдгээр нь босоо тэнхлэгийн дагуу үүсэх эрсдэлийн магадлал, хэвтээ тэнхлэгийн дагуух үр дагаврын ноцтой байдлыг харуулдаг хүснэгт буюу тор (ихэвчлэн 5x5 ба доорх зураг 1-т үзүүлэв) байдаг.

Тэнхлэг бүр маш багаас маш өгсөх эрэмбээр дээшилдэг бөгөөд эрсдэлийг тооцоолж буй объектод учирч болох эрсдэлүүд нь энэ масштабын хаана байрлаж байгаагаас хамаарч эрсдэлийн матрицийн аль нэг хүснэгтийн

нүдэнд тэмдэглэгдэнэ. Энэ тэмдэглэгээ нь эрсдэлийн түвшинг тодорхойлоход тусална.

Эрсдэлийн тоон утга нь дараах функцээс бүрддэг.

**Магадлал х Үр дагавар =
Эрсдэлийн түвшин**

Хэрэв эрсдэл нь магадлалын хэмжүүрээр өндөр, үр дагаврын тоон үзүүлэлт өндөр байвал эрсдэлийн түвшинг маш өндөр гэж тодорхойлж болно.

Эрсдэлийн матрицын хүрээнд эрсдэлийн түвшинг өнгөөр ялгадаг бөгөөд ихэвчлэн таван өнгөөр ялгадаг. Ерөнхийдөө эрсдэл маш бага байвал тод ногоон буюу хар ногоон, эрсдэл багатай үед бүдэг ногоон өнгөөр ялгагдах юм. Хэрэв эрсдэл нь дунд зэргийн байвал шараар, их байвал улбар шар өнгөөр ялгаж өгөх бөгөөд хэрвээ эрсдэл өндөр буюу маш их байвал эрсдэлийг улаанаар дүрслэн харуулдаг. Энэхүү өнгөөр ялгах систем нь эрсдэлийн түвшинг ойлгоход хялбар болгодог бөгөөд эрсдэл ихсэхэд өнгө нь улаан бол багасах тусам тод ногоон өнгө рүү хувирна гэсэн үг юм.

Зураг 1. Стандарт эрсдэлийн матрицийн хүснэгт

		Consequence				
		Negligible 1	Minor 2	Moderate 3	Major 4	Catastrophic 5
Likelihood	5 Almost certain	Moderate 5	High 10	Extreme 15	Extreme 20	Extreme 25
	4 Likely	Moderate 4	High 8	High 12	Extreme 16	Extreme 20
	3 Possible	Low 3	Moderate 6	High 9	High 12	Extreme 15
	2 Unlikely	Low 2	Moderate 4	Moderate 6	High 8	High 10
	1 Rare	Low 1	Low 2	Low 3	Moderate 4	Moderate 5

Гамшгийн эрсдэлийн ерөнхий удирдлага ба индикаторын үзэл баримтлал:

Гамшгийн эрсдэлийн асуудалд өөр өөр олон төрлийн үзэл баримтлал байдаг. Гэхдээ тэдгээр хоорондоо ялгаатай үзэл баримтлалууд нь эрсдэл гэдэг нь аюул болон эмзэг байдлын харилцан үйлчлэлээс үүсэх хохирол буюу хор уршиг дагуулах магадлал гэдэг ойлголт дээр нэгддэг.

Гамшиг гэдэг нь нийгмийн нөөц бололцооноос давсан хохирол буюу үр дагавар үүсэх бодит үйлчлэл гэдэгт нийтээр санал нийлдэг аж.

Индикатор нь нийгмийн эмзэг байдлын үзүүлэлт дээр

үндэслэсэн нийгмийн тодорхой түвшний эрсдэлийг илэрхийлэхэд илүү дөхөмтэй бөгөөд удирдагч нарт шийдвэр гаргахад дөхөмтэй судалгааны нэгэн ерөнхий арга юм.

Индикатор нь аналитик аргад суурилсан анхан шатны бүрэлдэхүүн хэсэг болдог.

Индикаторуудын шалгуур буюу критери

Индикаторуудад доорх шалгуур тавигддаг. Үүнд:

- Үндэслэлтэй байх
- Найдвартай байх
- Мэдрэмжтэй байх
- Ашиглахад бэлэн байх
- Бодитой байх

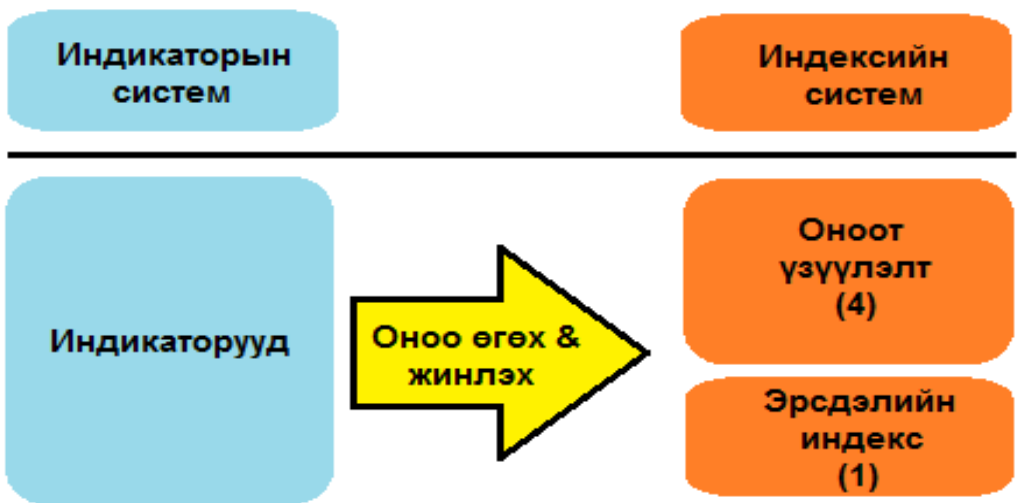
Мөн индикаторууд нь хялбар ашиглагддаг байх шалгууруудыг хангасан байх ёстой.

**Олон нийтэд тулгуурласан
индикаторын систем**
**Эрсдэлийг тодорхойлох
ерөнхий бүтэц**

Эрсдэлийг тодорхойлох
бүтцийн гол үзүүлэлтүүдэд аюул
өртөнгө, эмзэг байдал, чадавх
байдаг ба энэхүү дөрвөн

үзүүлэлтийг тодорхойлсноор
гамшгийн эрсдэлийн шинжилгээг
хийх үүднээс индикаторын
системийг сонгоно. Дараа нь оноо
өгч индексжүүлснээр оноо гарч уг
гарсан дүнгээ эрсдэлийн матриц
дээр хүснэгтэд харьцуулна.

Зураг 2. Индикаторын ба индексийн систем

Индикаторууд

Эрсдэлийг тодорхойлох
дээрх бүтцийн дагуу аюул,
өртөнгө, эмзэг байдал, чадавхид
харгалзуулан

индикаторуудаа тодорхойлдог ба
доорх хүснэгтээр аюул, өртөнгө,

эмзэг байдал, чадавхид харгалзах
индикаторуудыг тодорхойлсон
жишээг хүснэгт 1-т үзүүлэв.

Хүснэгт.1. Эрсдэлийг тооцох индикаторууд

Эрсдэлийн үндсэн үзүүлэлт	Дэд үзүүлэлт	Индикаторын нэр	Индикатор нарийвчилсан үзүүлэлт
Аюул	Магадлал	(Н1) Аюултай үйл явдлын тохиолдлын давтамж буюу (Н2) аюултай үйл явдлын магадлал	Өнгөрсөн 30 жилийн үйл явдлын давтамж. Болзошгүй үйл явдлын магадлал. Жил тутмын өөрчлөлт.

	Ноцтой байдал	(Н3) Аюултай үйл явдлын эрчимшил буюу (Н4) аюултай үйл явдлын магадлалын эрчимшил	Өнгөрсөн 30 жилд тохиолдсон хамгийн муу үйл явдлын эрчимшил. Болзошгүй үйл явдлын хүлээгдэж буй магадлалын эрчимшил.
Өргөнгө	Дэд бүтэц	(Е1) орон сууцны тоо (Е2) амьдралын хэрэгцээт хэрэгсэл	Орон сууцны тоо. Ундны устай байшин.
	Хүн ам	(Е3) Бүх оршин суугчид	Бүх оршин суугчид.
	Эдийн засаг	(Е4) Тухайн орон нутгийн нийт бүтээгдэхүүн	Тухайн орон нутгийн ҮНБ-ийн тогтмол (валютаар).
Эмзэг байдал	Хүн ам зүй, эд материал	(V1) Хүн амын нягтрал (V2) Хүн амын хэт төвлөрөл (V3) аюултай газар (V4) Амьдралын хэрэгцээний хангалт	Км ² дахь хүний тоо Хүн амын өсөлтийн хурд. Аюултай газар буй орон байр. Ундны устай байр.
	Нийгмийн	(V5) Хүн амын нягтрал. (V6) Хүн амын хэт төвлөрөл (V7) Гамшигт хандах хандлага (V8) төвлөрсөн бус (V9) Олон нийтийн оролцоо	Амьдралын доор түвшинээс доогуур хүн амын тоо. Уншиж бичиж чаддаг насанд хүрсэн хүн амын тоо. Хүн ам, эдийн засгийн төвлөрлийг сааруулах Олон нийтийн оролцооны хувь.
	Эдийн засгийн	(V10) Орон нутгийн нөөц (V11) Олон талт эдийн засаг (V12) Тогтвортой байдал (V13) Харилцах боломж	Орон нутгийн төсөв . Эдийн засгийн секторуудын шүтэлцээ. 20с цөөн хүнтэй байгууллага. Сүүлийн 30 жилд зам харилцаа тасарсан тоо.
	Байгаль орчны	(V14) Ой бүхий талбай (V15) Хөрс доройтол (V16) Хэт ашигласан газар	Ойгоор бүрхэгдсэн газар нутгийн нэгжийн хувь. Доройтсон цөлжсөн газрийн хувь, буруу ашигласан ХАА-н газрын хувь.
Чадавх	Төлөвлөлт хийх Инженерийн арга хэмжээ авах	(C1) Газар ашиглалт төлөвлөлт (C2) Барилгын код (C3) Хүчитгэх засвар хийх (C4) Урьдчилан сэрэмжлүүлэх бүтэц (C5) Байгаль орчны менежмент	Газруудыг төлөвлөсөн дагуу ашиглах, Барилгын коджуулалт. Байнгын үйлчилгээ. Аюулаас сэргийлэх бүтэц бий болгох. Байгалийн төлвийг хадгалах.

	Нийгмийн чадавх	(C6) Олон нийтийг мэдээлэлжүүлэх (C7) Сургуулийн сургалтын төлөвлөгөө (C8) Гамшгаас хамгаалах сургалт (C9) Олон нийтийн оролцоо (C10) Орон нутгийн ЭУд Ослын бүлэг	Нийтэд ойлголт өгөх сургалт. Сургуульд зааж буй хөтөлбөрийн сэдвийн боломж. Гамшгаас хамгаалах сургалт. Онцгой комиссын олон нийттэй ажиллах. Орон нутгийн бүлгийг зохион байгуулах.
	Эдийн засгийн чадавх	(C11) Орон нутгийн гамшгийн нөөц. (C12) Улсын гамшгийн нөөцийг ашиглах боломж (C13) Олон улсын намшгийн нөөцийг ашиглах боломж. (C14) Даатгалын маркетинг (C15) Эмзэг байдлыг бууруулах зээл. (C16) Сэргээн босгох зээл. (C17) Эрсдэлийг бууруулах олон нийтийн ажил.	Орон нутгийн төсөвт орон нутгийн гамшгийн нөөцийн эзлэх хувь. Улсын гамшгийн нөөцийг ашиглах. Олон улсын гамшгийн нөөц ашиглах Барилгын даатгалд хамруулах, Эмзэг байдлыг бууруулах зээл ашиглах, Сэргээн босгох арга хэмжээнд зээл олгох, Олон нийтийн ажлын далайц.
	Институцийн чадавх ба менежмент	(C18) Эрсдэлийн менежмент, гамшгаас хамгаалах байгууллага. (C19) Эрсдэлийн зураг. (C20) Гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөө (C21) Урьтан анхааруулах систем (C22) Институцийн чадавх (C23) Харилцан ажиллагаа.	Орон нутгийн удирдлагатай хийх зөвөлгөөн. Эрсдэлийн зураг ашиглах. Гамшгийн төлөвлөгөө хийж ашиглах. Урьдчилан сэрэмжлүүлэх системийн нөлөө. Нутгийн байгууллагуудыг чадавхжуулах сургалт. Дээд түвшний гамшгийн удирдлагын байгууллагатай, хамтран ажиллах.

Аюулын индикаторууд

Нийгэм нь байгалийн үзэгдлийн заналхийлэл дор оршдог. Монголд газар хөдлөлт, үер, хүчтэй салхи, ган, зуд зэрэг аюулт үзэгдлүүд зонхилдог.

Байгалийн аюулт үзэгдлийн

аюул нь аюул үүсэх магадлал ба ноцтой байдал гэсэн үзүүлэлтээр тодорхойлогддог.

Аюулын магадлал нь аюултай үйл явдлын давтамж Н1 ба аюултай үйл явдлын магадлал

Н2 гэсэн индикаторуудаар илэрхийлэгдэнэ.

Монгол улсын нутаг дэвсгэр дээрх давтамж өндөртэй аюулт үзэгдэлд үер, ган, зуд ба газар хөдлөлт ордог.

Аюулын ноцтой байдал нь аюулын тохиолдлын эрчимжил Н3 эсвэл аюултай үйл явдлын магадлалын эрчимжил Н4 гэсэн индикаторуудаар тодорхойлогддог.

Эрчимшлийг тооцохдоо газар хөдлөлтийн рихтерийн шаталбараар, салхины хүчийг бофтортоор, үерийг 100 жилд тохиолдох магадлалаар тус тус хэмжинэ.

Олон нийтийн оролцоонд тулгуурласан гамшгийн эрсдэлийн индикаторын системээр тодорхойлоход илүү тохиромжтой гэдэгт эрсдэлийн мэргэжилтнүүд зөвлөдөг.

Өртөнгийн индикаторууд

Байгалийн аюулд хүн ам, дэд бүтэц, эдийн засаг өртдөг. Иймд тухайн аюулт үзэгдлийн шинж чанараас хамааруулан шийдвэр гаргагчдаас жижиг суурин буюу том хотод өртөгчдийг нөхцөл байдалд тохируулан тодорхойлох нь илүү тохиромжтой байдаг.

Ийм тохиолдолд орон сууц, ундны усны систем, оршин суугчид, орон нутгийн нийт

бүтээгдэхүүн өртөгдөгчийн жишээнд авна.

Эмзэг байдлын индикаторууд

Эмзэг байдал бол аюулыг хүлээн авах шинж чанар бөгөөд материаллаг зүйл, эдийн засаг, нийгмийн ба хүрээлэн буй орчны эмзэг байдал гэсэн бүлэгт хуваадаг.

А. Материаллаг зүйл буюу хүн амын индикатор гэдэг нь хүн амын нягтрал ихсэх тусам ихэсдэг ба өргөн талбайд тарсан хүмүүсээс жижиг газар нягтарсан хүмүүс илүү ихээр өртөнө.

Б. Нийгмийн эмзэг байдлын индикаторууд гэдэг нь хүүхэд, хөгшид, ядуучууд хамгийн ихээр аюулд эмзэг байдаг тухайг харуулна.

В. Эдийн засгийн эмзэг байдлын индикаторууд гэдэгт орон нутгийн нөөц бололцоо, эдийн засгийн хөрвөх чадвар, гамшгийн эрсдэл бууруулах эдийн засгийн эрсдэл болно.

Г. Хүрээлэн буй орчны эмзэг байдлын индикаторууд гэдэгт газар хөдлөлт, хөрсний гулгалт, үер ус зэргийг тооцох бөгөөд газар бүр харилцан адилгүй байдаг. Жишээ нь ой мод гал гарах үед эмзэг боловч үер усны аюулын үед усыг маш сайн шингээдэг талаараа давуу талтай гэх зэрэг тооцно.

Чадавхын индикаторууд

Эмзэг байдал ба гамшиг сөрөх чадавх нь холбоотой бөгөөд хооронд нь салгаж болохгүй үзүүлэлтүүд юм. Учир нь чадавх ихсэх үед эмзэг байдал буурч, чадавх багасах хэрээр эмзэг байдал нэмэгддэг.

Физик төлөвлөлт ба инженерийн арга хэмжээний индикаторууд нь газар төлөвлөлт болон барилга коджуулж тэсвэртэй барилга бариулах, даланг бэхжүүлэх зэрэг олон үйл ажиллагааг тооцож болно:

Доорх мэдээллийг оруулж буй шалтгаан нь бидэнд гамшгийн эрсдэлийг судлах, хөгжүүлэх шаардлага ихээхэн тулгарч байгааг харуулж байна.

Сүүлийн үеийн нөхцөлд бий болж буй шинэ аюулын талаар дурдвал Омикрон нь BA.1, BA.2, BA.3 гэсэн төрлүүдтэй (штамм). BA.1 штамм нь анхдагч төрөл нь байсан. Энэ нь BA.1.1 гэсэн хувилбартай болсон байдаг. Омикроны халдварын 20% BA.1 ба B.1.1 штаммууд, 80% орчмыг BA.2 штамм үүсгэж байгаа ажээ. BA.2 гэсэн штамм нь ПЦР тестээр илэрдэггүй учраас учраас үл үзэгдэгч буюу стелс омикрон гэж нэрлэсэн байдаг. BA.2 штамм нь омикроноор дахин өвдөх, өвчлөл анхдагч төрлөөс тод шинж тэмдэгээр илэрч байгаа ажээ.

Одоогоор омикроны халдварын дийлэнхийг үл үзэгдэгч гэгдэх вирус үүсгэж байгаа ба толгой маш их өвдөнө. Хоолой хүчтэй өвдөх, ханиах ба хоолой сөөх шинж тод илэрдэг. Хоёр хоног орчим хугацаанд хүчтэй халуурдаг. Зарим тохиолдолд үнэр мэдрэхгүй болох тохиолдол байна. Их ядарна, толгой ихэд манардаг учраас байнга унтах хүсэл төрж байдаг. Үл үзэгдэгч нь үндсэн төрлөөсөө 30% их халдвартай гэж үзсэн ба энэ вирус нь омикроны халдварын давамгайлах төрөл болсон байдаг. Хүүхэд залуучууд энэ төрлийн омикроноор ихээр өвдөж байгаа бөгөөд манай улсад томуу гэж оношилсон өвчлөл стелс омикрон байгаа нь ойлгомжтой. BA.1, BA.2 штаммуудын хувьд титэмийн уурагийн бүтэц маш их хэмжээгээр өөрчлөгдсөн байдгаас ковидоор өвдсөн болон вакцин хийлгэсэн улмаас үүссэн дархлаа энэ штаммуудад нөлөөлөхгүй байгаа ажээ. Вирусийн хувьсал явагдаж байгаа учраас BA.3 дельтакрон хувилбар бий болохыг үгүйсгэхгүй байгаа ажээ. ДЭМБ ба Хопкинсын их сургуулийн статистикаас харахад өвчлөлийн оргил цэг Зүүн Өмнөд Азийн зүг шилжих хандлагатай байгаа ажээ. Цар тахлын хугацаанд Өмнөд Солонгост нийт 8.2 сая орчим хүн

өвдсөний 6.6 сая нь зөвхөн сүүлийн саруудад бүртгэгдсэн байдаг. Энэ нь 2022 оны 2 дугаар сар хүртэл зөвхөн 1.6 сая орчим хүн өвдсөн байжээ. Өмнөд Солонгос цар тахлын тархалтын 2 жилд халдвар хамгаалалтын дэгийг сайтар барьж сахиулж байсан улсын тоонд ордог. Вьетнамд нийт 6.8 сая орчим хүн өвдсний 4.2 сая нь зөвхөн сүүлийн сард бүртгэгджээ. Хятадад нийт 786000 орчим хүн өвдсөний 650000 орчим нь зөвхөн сүүлийн сард бүртгэгджээ. Энэ бүхэн омикрон вирус түүний ВА.2 стелс

хувилбарын тархалтын улмаас үүсгэгдсэн ажээ.

Энэхүү цочирдом тоо баримт Коронавирусийн цар тахал дуусаагүй бөгөөд цаашид ч энэ мэт тахал гарахыг үгүйсгэхгүй байгаа юм.

Ямар нэгэн албан байгууллага дээр хийгдэж буй гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээнд Биологийн аюулын талаар үнэлгээ хийх индикаторын жишээг оруулав.

Шалгуур үзүүлэлт	Аюулт үзэгдэл
Аюулын эх үүсвэр, шалтгаан нөхцөл	Корона вирус халдвар
	Зоонозын халдвар
	Шинэ мутаци
Аюул үүсэх магадлал, тохиолдох давтамж	Ажилчид халдварлах
Аюулын хамрах хүрээ	Объект, хороо, дүүрэг, хот, улс
Аюулын үндсэн болон дам нөлөөлөл	Ажилах хүн хүч эдийн засгийн хор хохирол
Аюулын үргэлжлэх хугацаа	Цартахлын болон зоонозын өвчин гарах давтамж

Индикаторыг тооцохдоо ихээхэн тооцоолол хийж байж индексэд тохирох асуултыг бодож боловсруулах ёстой байдаг. Дан ганц цар тахал гэлтгүй олон төрлийн гамшгийн үед уг арга зүйг ашигладаг ба одоогоор гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээ хийдэг ихэнх байгууллагуудад тогтсон үнэлгээний арга зүйг биш өөр өөрийн аргаа хэрэглэж байгаа нь Онцгой Байдлын Ерөнхий

Газрын Гамшгийн эрсдэлийн удирдлагын газрын мэргэжилтнүүдэд ч хүндрэл учруулах нь тодорхой юм.

Дүгнэлт

Индикаторын аргыг хими, биологи, газар хөдлөлт, ой болон хээрийн гал түймэр, объектын гал түймэр зэрэг төрөл бүрийн гамшиг ослоос урьдчилан сэргийлэхийн тулд гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээ хийх боломжтой бөгөөд тус тусын

тохиорох индикаторыг судлан
тодорхойлж чадвал үнэн бодит

эрсдэлийн үнэлгээ хийж
боломжийг бидэнд олгох юм.

Ашигласан материал

- 1 Буян-Өлзийн Баянжаргал
“Гамшгийн төрөл бүрээр
эрсдэлийн үнэлгээ хийх
арга” 2016 он.
- 2 Базарваанийн Саранцэцэг
“Гамшгийн эрсдэлийн
менежментийг сайжруулах
боломж” Гамшиг судлалын
докторын зэрэг горилсон
бүтээл. УБ, 2021 он.
- 3 С.Хүрэлсүх, Мягмар.
“Гамшиг судлал” 2021 он
- 4 <https://www.ideagen.com/thought-leadership/blog/risk-matrix-what-is-it-and-should-you-use-one>
- 5 <https://www.wrike.com/blog/what-is-risk-matrix/#What-is-a-risk-assessment-matrix-in-project-management>.

БИО АЮУЛ

Ц.Ганчимэг

Орчуулсан: ДХИС-ийн ОБС-ийн Гамшгаас хамгаалах албаны тэнхимийн эрхлэгч, доктор (Ph.D), дэд хурандаа

Гамшгийн нөлөө¹ нь үргэлж байдаг. Гамшгийн шууд учруулах хор хохирол², хөнөөл, амьд үлдэгсдэд тулгарах дахин бүтээн босголт³, урт удаан хугацаанд үргэлжлэх бие махбод болон сэтгэл санааны эмгэг, үр нөлөөний тухай бид хангалттай сайн мэддэггүй бас ярилцдаггүй. Гамшиг нь хүмүүс, гэр бүл ба оршин суугч бүхэнд сөрөг нөлөөтэй асуудлыг үүсгэгч нь байдаг.

“Гамшгийг бий болгогч” юу вэ?

Гамшгийн менежмент нь аюулт нөхцөл байдлыг⁴ хоёр талаас нь авч үздэг: *аюул ба эмзэг байдал*. Аюул нь гадаад хор хөнөөл⁵ юм. Зориуд, зохион байгуулалттай халдлага, томоохон дэд бүтцийн эвдрэл⁶, байгаль дээр тохиолдох хор хөнөөл зэрэг аюул нь гамшиг болох нөхцөлийг бүрдүүлж хүн ам болон

материалын гарз хохирлыг ихээр үүсгэдэг.

Эмзэг байдал нь аливаа тохиолдсон аюулд амархан нэрвэгдэх магадлалыг илтгэдэг. Аюулын нөлөөнөөс биет, нийгэм, улс төр, эдийн засаг болон бусад нөхцөлөөс шалтгаалан сэргийлэх боломжтой. Аюул ба эмзэг байдал аль аль нь гамшиг тохиолдох нөхцөлийг бий болгодог.

Био аюул

Төв Африкийн ширэнгэн ойгоос гаралтай асар хор хөнөөлтэй, үхлийн аюултай⁷ вирус гэнэт Вашингтоны захын дүүрэгт илрэв. Эмчилгээ үгүй. Хэдхэн өдрийн дотор өвчилсөн хүмүүсийн 90 хувь нас барав. Армийн тусгай хэлтсийн цэрэг, эрдэмтдийн хамтарсан баг уг хөнөөлт “халуун” вирусийн тархалтыг зогсоохоор хөдлөв. Энэ үйл явдал нь шинжлэх ухааны зөгнөлт кино эсвэл Холливуудын зун улирлын супер киноны реклам эхэлж буй мэт санагдаж магадгүй. Гэвч энэ бол зөгнөлт зохиол биш байлаа. Ричард Пристоны “*Халуун Бүс*” гэдэг

¹ Impact-нөлөө

² Fatalities-хор хохирол

³ Rebuild-дахин бүтээн босголт

⁴ Danger-Аюулт нөхцөл байдал

⁵ Hazard-хор хөнөөл

⁶ Failure-эвдрэл, сүйрэл

⁷ Deadly-үхлийн аюултай

баримтат кино нь бодит түүх бөгөөд манай улсын нийслэлийн хажууханд буюу ойролцоо аймшигт тахал “Эбола” вирус илэрсэн тухай үзүүлдэг. Өвчний тархалт судлалын нэр томьёонд халдварт өвчний тархалт, дамжуулалтыг тодорхойлохдоо гурван тодорхойлолтод авч үздэг: *орон нутагт тархсан өвчин, голомтот халдвар ба цар тахал. Орон нутагт тархсан өвчин* нь тухайн байршилд үргэлж дэгддэг⁸. Улирлын шинж чанартай буюу тухайлсан хэсэг газрыг хамарч дэгддэг шинж чанартай байдаг. Жишээ нь, Нэгдсэн улсад дэгддэг улирлын чанартай ханиад, томуу эсвэл Африкийн зарим нутагт дэгддэг хумхаа өвчин. Эдгээр өвчин нь давтамжтай тохиолддог. Хор уршиг, тархалт нь нэмэгдсэн тохиолдолд эндемик гэж үздэг. *Голомтот халдвар* нь өвчний тархац ба дэгдэлтийн хамрах хүрээ том ба олон хүмүүст зэрэг халдварлах боломжтой. Тархац бүр голомтот халдвар болдоггүй. Гэвч арга хэмжээ авахгүй тохиолдолд тархалт өргөн хүрээг хамардаг. Голомтот халдвар нь тухайн улсын хил хязгаарыг давсан үед бусад улс орон руу тархаж *цар тахал* болдог.

“Халуун Бүс” баримтат бүтээлд цар тахлын тархац нь

тухайн голомтлон үүссэн өвчний тархалтыг тогтоон барьж дийлэхгүй бол бүх улс орон, бүс нутаг ба дэлхий даяар тархах эрсдэлтэй гэдгийг үзүүлдэг. Азтай тохиолдлоор хотын метроны хэсэгт хорионд байсан хэдэн сармагчин халдварт өвчинд өртжээ. Хэрэв вирус хүмүүст халдварласан бол Африкийн зарим нутагт тохиолдсон шиг дараалсан үр дагавруудыг бий болгох байсан нь тодорхой юм. Байгалийн өвчний тархац хангалттай аюултай боловч био аюул нь үл мэдэгдэх тоглогч нарын бай байх боломжтой. 2001 онд тохиолдсон мал, амьтны гаралтай халдварт өвчин, 09 сарын 11-ний террорист халдлагаас гадна “*биотерроризм*” гэсэн нэр томьёо шинээр бий боллоо. Биологийн зэвсэг ашиглах нь олон нийтийг сүйрэлд хүргэх ба хүн төрөлхтөн урьд өмнө хэзээ ч тулгарч үзээгүй дэлхий дахиныг хамарсан халдварт өвчинд нэрвэгдэх магадлалтай. Генийн өөрчлөлттэй технологи ашиглах, хүйтэн дайны эрин үе мэт бактерийн гаралтай өвчнийг зарим улс дайны зорилгоор ашиглан биологийн халдлагыг үйлдэн дэлхийн шинэ хандлагыг бий болгох боломжтой.

Саяхан тохиолдсон нэгэн үзэгдэл нь Нэгдсэн Улсын Тагнуулын байгууллагын анхааралд өртсөн ба 2003 онд Ирак

⁸ Present-дэгддэг

руу довтолсонтой холбоотой салхин цэцэг өвчин АНУ-д тархаж голомтлон халдвар үүссэн нь шаардлагатай алхмуудыг авах ёстой гэсэн анхааруулга болсон. Гэвч бид, олон нийт био аюулыг зориудаар өдөөх шаардлага үгүй. Тодорхой тооны хүчин зүйлс болох эмийн хэт хэрэглээ, дааврын буруу эмчилгээ зэргээс шалтгаалсан аюулт өвчин бие организмд өөрчлөлт оруулан, жилд олон сая Америк хүмүүсийн амь насыг авч одсоор байна.

Байгалийн гаралтай өвчин

1918 онд тохиолдсон “Испани” ханиад нь тус улсаас алс хол газраас үүдэлтэй боловч хүн төрөлхтний түүхэн дэх хамгийн олон хүний амь насыг авч одсон цар тахал гэж нэрлэгддэг. (1300-д оны үеийн Хар тахал илүү олон хүнийг хөнөөсөн) Уг ханиад нь хоёр жилийн дотор хорин таван жилийн хугацаанд олон хүний амийг авсан ХДХВ/ДОХ⁹ болон бүтэн зууны турш Хар тахал өвчний улмаас нас барсан хүний тооноос ч илүү олон хүнийг хөнөөжээ.

Өвчин туссан хүмүүсийн тоо 500 сая гаруй ба түүнээс 50-100 сая хүн нас баржээ. 1918 оны үе асар хүнд цаг хугацаа байсан. Хүн

төрөлхтөн үеийн үед аюулт цар тахалтай тулгардаг хэдий ч энэ ханиад тархалтын хамрах хүрээ өргөн, тогтоон барихад хүндрэлтэй¹⁰ байсан нь эрүүл мэндийн бодлого гаргагч нарт нүүр тулсан хамгийн аймшигт аюул байв. 1918 оны томуу нь нийтийн эрүүл мэндийн бэлтгэл ажлыг хангах бодлого гаргагчид ашигладаг хамгийн муу сценари ба дасгал ажил гэж үздэг стандарт болж үлдсэн юм.

2014 он “Халуун Бүс” сценариас хойш арван жилийн дараа “Эбола” вирус тусгаарлагдсан тосгоноос дахин алдагдан¹¹ Төв Африкийн хөдөө орон нутагт тархан хот суурин газрыг хамрав. Гина, Либир, Сира Лион руу халдвар тархан вирус чадавх муутай эрүүл мэндийн дэд бүтцийг сандралд оруулав. Оршуулгын ёс үйлдэх үйлдэл нь халдвар тараах шалтгаан л болж байв. Хүн ам ихээр төвлөрсөн суурьшмал хэсэгт буюу нисэх онгоцны буудлаас хол зайтай орчмын нутагт гарсан тохиолдлууд дэлхий даяар тарж АНУ болон Европыг олон улсын хариу үйлдэл хийхэд хүргэв.

Бас нэгэн аюулт хөнөөлтэй бактери болох “Зика” вирус 2015 онд дахин тархаж (1947 онд уг

⁹ ХДХВ/ДОХ-Хүний Дархлал Хомсдолын Вирус/Дархлалын Олдмол Хомсдол

¹⁰ Difficult to contain-тогтоон барихад хүндрэлтэй

¹¹ Escaped-алдагдан

вирусийг нээжээ) шинээр мэндэлж буй нярай хүүхдүүд тархины дутуу хөгжилтэй төрсөн аймшигт мэдээ түгэв. Энэ ховор үзэгдэл нь тархины дутуу хөгжлөөс шалтгаалсан жижиг толгойтой төрөх төрөлхийн гажиг юм. Өөр нэгэн олон нийтийг айлган түгшээсэн шинээр үүсэн цар тахал нь 2009 оны “Тахайн ханиад” бөгөөд дэлхий даяар хагас сая хүний амь насыг хөнөөсөн билээ. Байдал маш муудах шинж тэмдэг илэрч байсан боловч аз тохиож нөхцөл байдал дордоогүй юм. Дэлхийн банкны тооцооллоор нөхцөл байдал муудсан бол глобал эдийн засгийн хохирол \$4 их наяд давна гэж байв.

Био аюул нь дэлхий дахинд шинэ үзэгдэл биш бөгөөд мэдээллийн сувгаар байнга л мэдээлэгдэж байдаг. Асуулт гэвэл цаашдаа тахалт өвчин илүү ихээр түгэх үү эсвэл бид тэдгээрийг илрүүлэх чадамжтай болж чадах уу? Колумбын Майлман Сургуулийн Нийтийн Эрүүл Мэндийн профессор Стивэн Моорс нь био хамгаалалтын байгууллага болох Хамгаалалтын Ахисан Судалгааны Төслийн Агентлагт хөтөлбөрийн¹² менежер хийж байсан ба *шинээр илэрч буй вирус/өвчлөл* гэсэн нэр томъёог

гаргасан байна. Моорс дүгнэхдээ “Вирус/өвчлөл тохиолдож буй нотолгоо олон байгаа нь бид, олон нийт эдгээр зүйлд илүү анхаарал хандуулах ёстой” гэжээ.

Өнөөдөр, глобал байгаль орчин нь био аюулын бодит инкубатор юм. Аюулын харанга өдрөөс өдөрт нэмэгдсээр байна. Огцом нэмэгдэж буй дэлхийн хүн амын тоо 7.7 тэрбум давсан нь нягтаршил¹³ ихтэй хот, суурин газар бөөнөөр амьдрах нь зайлшгүй. Олон улс хоорондын аялал нь өвчний тархалтыг илүү хурдтай тараах боломжийг нэмэгдүүлдэг. Хэт их төвлөрсөн болон үйлдвэржсэн хөдөө аж ахуй нь хүнсний нийлүүлэлтийг богино хугацаанд хийдэг болсон. Амьд байгалийн бүс нутгийн сүйрэл нь амьтны гаралтай бактери хүмүүст халдах эрсдэлийг нэмэгдүүлдэг. Улс төрийн тогтворгүй байдал нь зарим улс орныг ядуурал, мөргөлдөөн олон хүний нүүдэл хийхэд нөлөөлдөг. Моорс хэлэхдээ “Орчин үеийн амьдралын бүхий л нөхцөл нь бактерийг олон улс орнуудад түгэх боломжийг олгодог” гэжээ. “Байгаль орчны өөрчлөлтүүд нь маш чухал асуудал ба хүмүүс аюулт биологийн агент болох эрсдэлтэй”.

¹² Program-хөтөлбөр

¹³ Denser-нягтаршил

Жоржтаун Их Сургуулийн Глобал Эрүүл Мэндийн Шинжлэх Ухаан ба Хамгаалалтын Төвийн дэд профессор, Жоржтауны Глобал Халдварт¹⁴ Өвчний ахисан түвшний хөтөлбөрийн захирал Эллен Карлин хэлэхдээ “Бүсчилсэн халдварт өвчний 60-75 хувь нь амьтнаас хүнд халдварладаг” гэжээ.

Ойг сүйтгэгч болон бусад байгаль дэлхийг сүйтгэгч үйл ажиллагаа нь хүн ба амьтан хоорондоо ойролцоо амьдрах нөхцөлийг бүрдүүлж амьтнаас хүнд халдах өвчний боломжийг нэмэгдүүлдэг. Хүний амь насанд аюултай амьтны гаралтай халдварт өвчний тархалт нэмэгдсээр байна. Жишээ нь ХДХВ/ДОХ нь төв Африкийн нутгаас гаралтай ба хүнээс гаралтай бус гэж үздэг. SARS нь Хятад улсад сарьсан багваахайн үүсэлтэй гэдэг ба цар тахлын нөлөө ба хамрах хүрээ ихтэй бөгөөд шувуу, гахай ба хүнд халдварладаг.

Карлин онцолж хэлэхдээ “Амьтан нь ихэнх халдварт өвчний шалтгаан” гэж дүгнээгүй. Бид, хүмүүс амьтанд бурууг тохох боломжгүй. Хүн төрөлхтөн экологийн өөрчлөлт, экосистем нь хүмүүсийн амьдралын сонголтын өмнө бурууг хүлээх ёсгүй.

Эрүүл мэндийн бэлэн байдлын үйлчилгээний гүйцэтгэх захирал, Николетти Люзант хэлэхдээ “Өвчний тархалтын эмзэг байдлын нөлөөний илрүүлэлт нь үндэсний ба глобал түвшинд нэмэгдэж байгаа”. Халдварт өвчнийг илрүүлэх үед халдварт өвчний тархалтын түвшин тогтоон барих боломжгүй болсон байдаг нь нэгэнт үнэн баримт юм.

Гамшгийн эсрэг арга хэмжээ, өвчнийг анагаах, вакцин үйлдвэрлэх, эмчилгээнд анхаарал хандуулах нь өвчний тархалтыг хяналтаас гарахын өмнө эрт илрүүлэх нөөцийг бий болгох явдал юм. Люзант уг асуудлыг тайлбарлахдаа “Эбола” хямралыг жишээ болгон авсан байна. “Эбола” тахлын үед хүмүүс бид эмчилгээ хийх байгууламж нь чухал гэдгийг сайтар ухаарсан. Харамсалтай нь тэрхүү байгууламжийн бүтээн байгуулалт үргэлжлэх хугацаанд олон арван мянган хүний амь нас алдагдсан юм.” Бидний сурсан сургамж гэвэл нийтийн эрүүл мэндийн дэд бүтцийн асуудал буюу нийтийн эрүүл мэндийн системийн сул тал байна.

Био аюултай тэмцэхэд нэн тэргүүнд шаардлагатай зүйл бол чадамжтай глобал систем ба чадамжтай эрүүл мэндийн үйлчилгээний систем юм. Цар

¹⁴ Infections-халдварт

тахлаас урьдчилан сэргийлэхийн тулд эрсдэлийн гол хүчин зүйлс болох газар ашиглалт, хөдөө аж ахуйн үйл ажиллагаа, ядуурал болон санхүүжилт үгүй эрүүл мэндийн системийг авч үзэх ёстой. Харамсалтай нь өнөөгийн нөхцөл байдалд авах арга хэмжээ, үйлдэл нь хангалтгүй байна. Цаашдаа нийтийн эрүүл мэндийн мэргэжилтнүүд бэлдэх нь зайлшгүй сорилт юм. Өнөөдөр онц байдлын менежмент нь ижил сорилттой тулгарч байна. Энэ асуудлыг номд дэлгэрэнгүй тайлбарлана.

Хэрэв хүмүүс бид бодлоо өөрчилж чадахгүй бол түүх давтагдах нь ойлгомжтой. Карлин “Бид зориглож алхам хийхгүй бол хүн төрөлхтөн голомтот халдвар, цар тахлын халдварт өвчинд нэрвэгдсээр байх болно” гэж хэлсэн.

Өвчин бол зэвсэг

9 сарын 11–ний террорист халдлагын дараа өвчин тараагч бодис агуулсан илгээмжүүд АНУ-н шуудангийн системээр Конгресс болон хэвлэл мэдээллийн гишүүд рүү илгээгдэж байв. Халдлагын улмаас өвчний хорин хоёр тохиолдол гарч таван хүн нас барсан нь батлагдсан байдаг. АНУ-н засгийн газар олон зуун сая төстийн үйл ажиллагаа явуулж засгийн газрын барилга, шуудан

хүлээн авах төвүүдээс хортой бодисыг устгах ажиллагааг хийсэн юм. Халдварт өвчин тараах халдлага, 9 сарын 11–ний террорист халдлага зэрэг нь нийтийн эрүүл мэндийн бэлтгэл ажлыг хангахад зориулсан хөрөнгө оруулалтыг Америкийн түүхэнд байгаагүй их хэмжээгээр нэмэгдүүлсэн. Өмнөх он цагийн үеийн нөхцөл байдалтай харьцуулахад АНУ засгийн газар нь байгалийн гаралтай цар тахал, био терроризмын эсрэг улсын зүгээс авч хэрэгжүүлж байснаас олон зуун саяыг зарцуулдаг болсон. Улс¹⁵ нь орон нутаг, улс ба холбооны агентлагт бэлтгэл ажлыг хангах хөтөлбөр боловсруулсан. Улмаар био терроризмын агентуудын эсрэг арга авах арга хэмжээнд зориулж бэлтгэн нийлүүлэлтийн шинэ хөгжүүлэлт буюу хоол хүнс, бараа бүтээгдэхүүнийг ихээр нөөцлөх, өвчнийг тандах системүүд ба бактерийн гаралтай өвчин илрүүлэх системүүдийг хөгжүүлж нэвтрүүлэв.

Био терроризмын түүх нь маш эртний асуудал бөгөөд 2001 оноос хол хамаагүй зүйл юм. 1115 онд Италийн Тортон хотод үхсэн хүний цогцсыг усан сан, худаг зэргийг хордуулахад ашигладаг

¹⁵ Улс-Америк улсыг тодорхойлно

байсан. Монголчууд 1346 онд тахал өвчнөөр нас барсан хүний цогцсыг Каффа хотын хэрэм дээгүүр давуулан шидэж байв. Испаничууд 1495 онд хамуу туссан хүний цусыг хольсон дарсыг Францад худалдаалж байжээ. 1700-д оны үед Британий Арми Уугуул Америкчууд руу салхин цэцэг өвчний май тавих төлөвлөгөө зохиож¹⁶ байсан байна. Наполеон 1797 онд Италийн Манурад хумхаа өвчин тараах зорилгоор үерт автуулж байжээ. Америкт иргэний дайны үеэр холбооны цэргүүд салхин цэцэг өвчинтэй дайчдын хувцсыг холбоотныхонд худалддаг байв. Бактерийг зэвсэг болгон ашиглах оролдлого¹⁷ дэлхийн I, II-р дайны үед ч үргэлжилсэн. Ихэнх улс орнууд биологийн зэвсгийн судалгааг тодорхой түвшинд хийж байсан боловч Япон улсын хувьд хамгийн үр бүтээлтэй хөтөлбөрүүд хэрэгжүүлсэн байдаг. Япончууд эдгээр хөтөлбөрүүдийг 1930-аад оны үед хөгжүүлж Дэлхийн II дайны турш үргэлжлүүлэн хэрэгжүүлсэн юм. Япон улсын уг хөтөлбөр нь 5000 орчин хүн дээр туршилт хийсэн ба хорин зургаан судалгааны төвд хэдэн зуу, мянган шоронгийн хоригдлуудын амийг авч оджээ. Тулаан эхлэхийн өмнө Хятадын хот, тосгодын худгууд

холер, гэдэсний хижиг өвчнөөр хордуулагдах, онгоцнууд Хятадын хотуудаар нян тээсэн нохой бөөсийг цацаж байв.

Түүнчлэн Хүйтэн дайны үед Зөвлөлт Холбоот Улс болон АНУ биологийн зэвсгүүдийг хөгжүүлж байсан. Цөмийн зэвсэгтэй харьцуулахад биологийн зэвсэг нь биет сүйрэл үлдээдэггүй ба дэд бүтцийг эвдлэн сүйтгэдэггүй.

Зөвлөлтийн үндсэн зэвсгийн хөтөлбөрийг Биоприфатат гэдэг. Уг хөтөлбөр нь нууц лабораторид суурилсан асар олон тооны иргэдийн сүлжээг бий болгож Барууны судалгааны нийтлэлүүд, конференцийн мэдээлэл рүү хандах эрхтэй байдлаар ажилладаг. Төмөр хөшигний цаана анагаахын зарим салбар үлдэж хоцорсон юм. Тооцоот судалгааны таамаглалаар эдгээр зэвсгийн хөтөлбөр нь бүрэн бүрэлдэхүүнээр ажиллах үед 30,000 гаруй мянган ажилтан, хэдэн арван судалгааны төв Зөвлөлт Холбоот улс даяар ажилладаг байв.

1972 онд хуралдсан Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Биологийн ба Хорт Зэвсгийн Хурлаас гаргасан биологийн зэвсгийн судалгаа, хөгжүүлэлтийг хориглосон цагаас хойш аливаа хөтөлбөрүүд нуугдмал байдал руу шилжсэн ба Зөвлөлт Холбоот улс

¹⁶ Devise-зохиох

¹⁷ Intentions-оролдлого

1991 онд задрах хүртэл үргэлжилсэн байдаг.

Биоприфарат нь нуугдмал хэдий ч гэсэн түүний чадамжийг харуулсан нотолгоо гарсаар л байна.

1971 онд Возрождение аралд санамсаргүй тохиолдсон салхин цэцэг биологийн зэвсэг нь арван хүнд тусч тэдгээрийн гурван хүний амь насыг хороосон гэсэн баримт байдаг. 1979 онд Свердловск хотод тохиолдсон уушгины халдварт өвчин 105 хүний аминд хүрсэн байдаг. Хожим энэхүү үйл явдал нь уг халдварт өвчнийг зэвсгийн зориулалттай үйлдвэрлэх үеэр санамсаргүй байдлаар алдагдсан гэдэг нь тогтоогдсон. Гэвч 1990-ээд онд олныг цочирдуулсан нэгэн цочмог¹⁸ мэдээлэл цацагдсан нь Кин Алибектэй холбоотой байв. Зөвлөлт Холбоот улсын био зэвсгийн хөтөлбөрийн дарга асан тэрээр АНУ-д тухайн хөтөлбөрийн талаар мэдээлэл өгсөн гэж үздэг. АНУ-н мэргэжилтнүүдийн олж мэдсэнээр уг хөтөлбөр нь маш олон тооны халдварт өвчин ба тахал судлал, салхин цэцэг, бруцеллёз болон бусад төрлийн өвчнийг судалдаг байна. Зөвлөлт Холбоот Улс Биоприфарат хөтөлбөрийг хөгжүүлж байх

хооронд АНУ өөрсдийн биологийн зэвсгийн судалгааг үргэлжлүүлж байлаа. 1972 оны Биологийн Зэвсгийн Тунхгийн дараа АНУ хүчтэй биологийн зэвсгийн үйлдвэрлэлээ зогсоож судалгаа, шинжилгээний ажилд түлхүү анхаарч эхэлсэн юм. Био зэвсэг нь стратеги хөгжүүлэх явцад зөвхөн судалгааны ажлын зориулалттай үйлдвэрлэх хэрэгцээ гардаг боловч олноор үйлдвэрлэл хийгддэггүй.

Зөвлөлт Холбоот Улс задарсантай холбоотойгоор асар олон тооны бактери, эрдэмтэд, тоног төхөөрөмж хамгаалалт сул үлдсэн ба ажилтнууд нь цалин хөлсгүй удаан хугацаанд ажиллажээ. АНУ, Nunn-Lugar Аюулыг Багасгах Хамтын Хөтөлбөрийн хүрээнд¹⁹ Зөвлөлтийн эрдэмтэн хүмүүсийг бусад улс орнууд туршлага, мэдлэгийг нь ашиглахаас урьтаж эх орондоо авчрах оролдлогыг хийсэн. АНУ-ын мэргэжлийн багууд био зэвсгийн тоног төхөөрөмж болон агуулахын үйл ажиллагааг зогсоох ажилд томилогдож байв. Хэдий энэхүү хөтөлбөр нь амжилттай хэрэгжсэн боловч зарим улс орон, террорист байгууллагууд үй олноор хөнөөх зэвсэг болон биологийн зэвсгийн хойноос хөөцөлдсөөр байна.

¹⁸ Illuminating-цочмог

¹⁹ Under-хүрээнд

Гэвч, зөвхөн томоохон террорист байгууллагууд болон тусгаар улс орнууд био зэвсгийг сонирхдог гэдэг нь гэнэн ойлголт юм. 1984 онд Оригеоны шашны хэт үзэлт байгууллага болох Ражнишис эмийн худалдааны нийлүүлэгч компаниас сальмонелл худалдан авчээ. Уг үйлдлийн зорилго нь аллага эсвэл урт хугацааны турш урхагтай хөнөөл үйлдэх биш байсан ба сонгуулийн дүнд нөлөөлж, өөрсдийн бүлгэмийн хүмүүсийн статусыг хадгалах байв. Тэд бар, ресторанд бактери тарааж 750 гаруй хүмүүсийг хордуулсан. Хүчтэй биологийн зэвсэг хийх нь амар, хялбар ажил огт биш юм. 1995 онд Токио хотын метронд болсон хорт угааны халдлагыг Японы Аум Шринико шашны хэт үзэлт байгууллага хийсэн. 1993 онд Камэдо төв оффист бүтэлгүй болсон малын гаралтай халдварт өвчний халдлагын тухай хүмүүс тэр болгон сайн мэддэггүй.

Азтай тохиолдлоор эдгээр өвчний нөлөөлөл нь малд тарьдаг вакцинд агуулагддаг ба халдварт өвчин нь хүний биед аюул бага учруулдаг байна. Бодит үнэн гэвэл био-халдлага стратеги боловсруулах нь хүнд даалгавар байдаг. Хор хөнөөлтэй бактерийг олж авах болон амжилттай халдлага хийх нь техникийн өндөр

мэдлэгийг шаарддаг. Түүнчлэн биологийн агент болон мөнгө, лабораторийн нөөцийг ашиглан зэвсэг хийх нь мэдлэг, туршлага ба олон ур чадварыг шаарддаг.

Бактерийг агаарт тархаах нь асар хэцүү даалгавар юм. Нарны гэрэл ихэнх бактерийг устгах чадамжтай.

Карлин биологийн агентыг зэвсэг болгон бүтээх хэцүү үйл явцын талаар бататган хэлэхдээ: “Ихэнх террорист байгууллагууд өндөр ур чадвартай эрдэмтэн хүмүүсээс бүрдсэн зохион байгуулалттай болон санхүүжилттэй байдаггүй.” Докторын зэрэгтэй эрдэмтэн хүн бүхэн өвчнийг хэрхэн үүсгэх мэдлэг эзэмшээгүй байдаг. Түүнчлэн байгууллагад хөтөлбөрийг удирдах болон логистикс хийх хүмүүс хэрэгтэй. Био зэвсгийн хөтөлбөр нь улсын хүчин чадамжтай (потенциалтай) холбоотой байдаг.

Түүнчлэн шинэ технологиуд ялгаатай төрлийн био зэвсэг үйлдвэрлэх боломжийг нэмэгдүүлж байна.

Карлин хэлэхдээ “генетикийн инженерчлэл, нийлэг биологи болон зарим төрлийн технологийн дэвшил нь үл мэдэгдэх зорилготой хүмүүст маш муу шийдвэрүүд гаргах боломжийг олгодог” гэжээ. Тэрээр нэмж

тайлбарлахдаа техникийн чадал, хүртээмж үгүй ч гэсэн аюултай бактери судлалын лабораториудын тоо жилээс жилд нэмэгдэж байгаа боловч хамгаалах засаглалын бүтэц хөгжөөгүй нь санамсаргүй тохиолдлоор бактерийг гадагш алдах аюулыг нэмэгдүүлж байна. Бактери хурдтай тархах механизмыг сайтар судлах нь зүйтэй. Лабораторийн орчинд хурдтай тархах өвчин нь заавал биет байдлаар үүсдэггүй.

Цар тахал, биотерроризм нь хүний хөгжлийн үр дүнд үүсдэг ба мал, амьтанд заналхийлэл учруулж байна. Мал, амьтан, үр тарианы олон тооны бактери нь аюулгүй хүнсний бүтээгдэхүүний хүртээмжид нөлөөлж, хүнсний нийлүүлэлтэд саатал үүсгэх магадлалтай. Улмаар эдийн засаг, хүний амьдралд шат дараалсан нөлөөг үзүүлдэг. Маш олон тооны аж ахуй, фермерүүдийн хүнс бэлдэх болон үйлдвэрлэлийн төвлөрөл, үйлдвэрийн төхөөрөмжүүдийн бөөгнөрөл нь хүнсний нийлүүлэлтийн сул тал болдог. Хүнсний үйлдвэрлэлийн салбар нь тэгш бус аюулгүй байдлын хамгаалалт ба мөшгөлтийн системтэй байна. Иймд бактери нь хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлийн үйл явцад санамсаргүй болон санаатай байдлаар нэвтрэх боломжтой.

Карлин хэлэхдээ “Терроризмын аюул нь сүйд хийх боломж үргэлж байдаг.” 2001 оны хорт бодисын халдлагаас хойш био террор халдлага болоогүй гэж дүгнэх нь зүйд үл нийцнэ. Химийн зэвсгийн ашиглалт бол түгээмэл байдаг. Тэрээр үргэлжлүүлэн онцолж хэлэхдээ химийн зэвсэг ашиглахыг хүсэгчдийн хувьд биологийн зэвсэг ашиглах адил сонирхолтой байдаг гэжээ.

Үл эмчлэгдэх бактери буюу эмд тэсвэртэй бактери

Өнөө үед нийтийн эрүүл мэндийн салбарт тулгарч буй нэг шинэ заналхийлэл²⁰ нь антибиотикт тэсвэртэй бактери юм. Ердийн антибиотик ашиглан эмчилж болох бактериас ялгаатай нь аюулын харанга дэлдэж байна. Шинээр үүсэж буй тэсвэртэй нянгийн эсрэг хийх гол асуудал нь антибиотикийн хэт их хэрэглээг хянах, удирдах юм.

Мугацлагдсан нян²¹ өнөөдөр ашиглагдаж буй антибиотикийн үр нөлөөг бууруулах чадалтай байдаг. Хэн нэгэн нян тээгчээс халдвар авсан хүн үр дүн, чанар муу эм хэрэглэн эмчлэгдэж чадалгүй бусдад тараах эрсдэлтэй гэсэн үг. Дэлхий дахинд жилдээ хоёр сая гаруй хүн антибиотикт тэсвэртэй бактерийн

²⁰ Threat-заналхийлэл

²¹ Pathogen-нян

халдвар авч, 23,000 нь нас бардаг байна. Антибиотикт тэсвэртэй эмчилгээний дундаж зардал нь эмнэлгийн эмчилгээний нийт зардлыг \$1,383-аар нэмэгдүүлдэг нь АНУ-ын хувьд жилд \$2.2 тэрбум болдог байна. Ихэнх тохиолдолд эрүүл мэндийн үзлэгт орж буй хүмүүс нэг оёг өвчнөө эмчлүүлсний дараа өөр өвчин эмгэгээ эмчлүүлэх шаардлагатай тулгардаг. АНУ-н хувьд эмнэлгээс авсан халдвар ба өвчин жилд \$10 тэрбумтай дүйцэхүйц байдаг. Эдгээр халдвар нь хагалгааны өрөөний орчин, цус солиулах газар, шээсний шинжилгээ авах байр, агааржуулагчтай холбоотой уушгины хатгаа болон хоол хүнс, татран гэх мэт олон халдварыг нэрлэж болно.

Антибиотикт тэсвэртэй бактерийн асуудал бол шинэ зүйл огт биш. Бодит үнэн гэвэл антибиотикт тэсвэртэй бактерийн асуудал нь антибиотикийн нээлттэй цаг хугацааны хувьд бараг зэрэг үүссэн байдаг. Түүнчлэн хүмүүс антибиотикийг буруу хэрэглэх эсвэл хэт их хэрэглэх нь үл эмчлэгдэх бактерийг үүсгэх нөхцөлийг бүрдүүлдэг. Антибиотик хэрэглэх бүр бактерийн мэдрэмжтэй эмийн хэрэглээ үгүй болно. Хэдий халдварт өвчин тараах нян нь үргэлж хувьсаж байдаг боловч тэд

цаг хугацааны хувьд эхнээсээ байсан байдаг. Зарим нян дахин үйлдвэрлэгдэн илүү аюултай болох, зарим нь илүү хортой болох, зарим нь халдвар тараах эрсдэлгүй болж устах зэрэг үйл явц өрнөдөг. Байгалийн стресс үүсгэгчид бактери дасамтгай байдаг. Антибиотикийн хэт их хэрэглээ эсвэл буруу хэрэглээ нь эмд мэдрэмтгий/тэсвэргүй бактерийг устгах боловч үржих боломжийг нь бас бий болгодог байна. Хугацаа өнгөрөх тутам эмд мэдрэмтгий/тэсвэргүй бүх бактери устах боловч тэсвэртэй зарим нь үрждэг.

Үхлийн²² аюултай нэг бактери нь сүрьеэ юм. Сүрьеэ нь орчин үеийн стандартын дагуу бүрэн эмчлэгдэх боломжтой хэдий ч дэлхий даяар ХДХВ/ДОХ өвчнөөр нас барах хүмүүсийн тооноос давсан тооны олон хүний амь насыг авч оддог. Сүрьеэ нь аажим хурдтай үүсдэг ба эмчилгээний нарийн горим шаарддаг. Түүнчлэн зарим төрлийн сүрьеэ нь эмчилгээний эмээр эмчлэгддэггүй. Үүнийг *олон эмийн тэсвэртэй сүрьеэ* гэж нэрлэдэг ба үнэтэй, шат дараалсан эмчилгээ шаардлагатай байдаг. Зарим сүрьеэ нь бараг эмчлэгдэх боломжгүй ба *эмийн хэт их тэсвэртэй* гэж

---

²² Deadly-үхлийн

тооцогддог. Эмд тэсвэртэй сүрьеэ өвчин дэлгэрсэн нэгэн эх сурвалж бол 1990-д оны үеийн Оросын шоронгийн систем юм. Зөвлөлт Холбоот улсын нуран уналтын үеийн шүүхийн системийн шилжилтийн үед хэт олон хүнтэй хорих газрууд нь олон өвчин тарах төгс орчин болж байв. Түүний дотор сүрьеэ өвчин голлож байсан. Нийтийн эрүүл мэндийн систем нь мөн адил бужигнаантай байсан нь халдварыг эмчлэх эмчилгээний үр дүн муу байв. Эдгээр нөхцөлүүд нь антибиотикт тэсвэртэй сүрьеэ үүсэх боломжийг бүрдүүлж байлаа. Өнгөрсөн Зөвлөлт Оросын шоронгийн систем нь зарим олон эмийн тэсвэртэй сүрьеэ үүсэх боломжийг бүрдүүлсэн гэдэг нь өрөөсгөл ойлголт шүү. Эмд тэсвэртэй сүрьеэ нь дэлхийн өнцөг булан бүрд бүртгэгдсэн байдаг. Ялангуяа ядуу буурай, эрүүл мэндийн үйлчилгээ, нийтийн эрүүл мэндийн систем хангалттай сайн хөгжөөгүй улс орнуудыг жишээ татаж болно.

Антибиотикийн буруу хэрэглээнээс шалтгаалан эмд тэсвэртэй өвчин үүсдэг гэдэг нь туйлын үнэн бол биш. Зарим тохиолдолд үүссэн шалтгаан нь тодорхой бус/нууцлаг байдаг. Жишээ нь, хуурамч эмийн тоо өссөөр байна. Хөгжиж буй орнуудад хумхаа өвчнөөс

сэргийлэхэд хэрэглэдэг олон төрлийн эмийн хугацаа хэтэрсэн, стандарт бус ба хуурамч гэх мэт асуудал байдаг. 2014 оны нийтлэлд 2005-2010 оны хооронд хумхаа өвчнөөс хамгаалах хуурамч эм бэлдмэл 90 хувиар өссөн үзүүлэлттэй байна. Чанартай эмийн зүйл²³ үйлдвэрлэх нь өндөр зардал шаарддаг тул чанаргүй эм зах зээлийн зарим хэсгийг эзэлсэн хэвээр байна. Зардлаа бууруулахын тулд засгийн газар ихээхэн эсэргүүцэлтэй тулгардаг. Бусад төрлийн нян болох вирус, паразит болон мөөгөнцөр, нянгийн эсрэг бэлдмэл нь бактерийн халдварын асуудлаас салгах буюу тусад нь авч үзэх асуудал биш юм. Эмд тэсвэртэй аливаа төрлийн бактерийг тархаахгүй байх сэргийлэх үүднээс нянгийн эсрэг бэлдмэл хийх нэгдсэн хөтөлбөр нь зайлшгүй юм.

Эмийн зүйлийн хэрэглээ нь зөвхөн хүн амын асуудал хийгээд мал амьтны өсөлтийн асуудал биш юм. Өнөөдрийн нийтийн эрүүл мэндийн ажилтан, эрүүлийг хамгаалах сүлжээ байгууллагуудын авч хэрэгжүүлж буй ажил нь үр дүнгээ өгч байна. Люзант ажиглахдаа “Эмд тэсвэртэй бактери нь бид, олон нийтийн нэн түрүүнд авч үзэх

---

²³ Medication-эмийн зүйл

ёстой асуудал юм” гэжээ. Түүний хэлснээр журмын өөрчлөлт, антибиотикийн хэрэглээ ба чанарын хяналтыг дээшлүүлэх нь зөв нөлөө үзүүлнэ гэв.

Өнөө үед хийж буй оролдлого, хичээл зүтгэл нь тодорхой хэмжээний үр дүн, дэвшлийг харуулж байгаа боловч цаашид авах арга хэмжээ үүнээс илүү байх ёстой.

Өнөөдрийн зүтгэл²⁴:

Өнөөдөр цар тахал, биотерроризм, эмд тэсвэртэй бактерийн эрсдэлийг бууруулахын тулд хууль батлах, засгийн газар ба олон улсын байгууллагууд глобал түвшинд авч үзэх, хувийн салбарын инновацыг дэмжих зэрэг олон арга хэмжээ авч байна.

Халдварт өвчний тархалтыг олж тогтоох²⁵, хөрөнгө оруулах болон заналхийллийг удирдан зохион байгуулахын тулд засаглалыг олон улсын болон бүс нутгийн түвшинд дээшлүүлэх оролдлого хийгдсээр байна. Жишээ нь, 2005 онд байгуулагдсан Олон Улсын Эрүүл Мэндийн Зохицуулах байгууллага 2017 онд Дэлхийн Эрүүл Мэндийн байгууллагад (ДЭМБ) нэгдсэн явдал юм. Энэхүү хэлэлцээрт 196 орон хамрагдсан байдаг ба ДЭМБ-н салбар бөгөөд улс хоорондын

хил дамнасан эрүүл мэндийн заналхийллийн эрсдэлийг хязгаарлахын тулд орох талын портууд дээр нэмэлт хэмжих хэрэгсэл байршуулж эрүүл мэндийн үйл ажиллагааг илрүүлэх, үнэлэх болон тайлагнах ажиллагааг хийх зохицуулалт байдаг.

Хүмүүнлэгийн байгууллага нь олон улсын эрүүл мэндийн асуудалд анхаарал хандуулж байна. Олон тооны байгууллагууд идэвхтэй үйл ажиллагаа явуулж байгаа боловч 2000 онд Микрософт компанийг үүсгэн байгуулагчийн байгуулсан Билл ба Милэнда Гейтс сан нь \$50 тэрбум хөрөнгийн санхүүжилтийг эрүүл мэндийн хөтөлбөрт шууд ба шууд бусаар оруулсан байдаг. Түүнчлэн Билл Гейтс шинээр үүсэж буй цар тахлын аюулыг олон нийтэд зарласан ба энэ заналхийлэлд илүү анхаарал хандуулдаг нэгэн юм.

2017 онд Голомтот Халдварын Бэлтгэл Ажлыг Хангах Инновацын Нэгдэл нь шинээр байгуулагдаж засгийн газрууд, хүмүүнлэгийн байгууллагууд болон хувийн хэвшил хамтран ирээдүйн голомтот халдварын эсрэг вакцин гаргах зорилготой ажиллаж байна. Уг байгууллагын бизнес загвар нь ирээдүйд тулгарах голомтот халдварын эсрэг вакцин хөгжүүлэлтийн хугацааг

²⁴ Effort-зүтгэл

²⁵ Identify-олж тогтоох

хурдасгах, аюулгүйн тест хийх, баталгаажуулалт хийх, зарим вакцины нөөцийг бий болгох, шаардлагатай үед шинээр үүсэх нянгийн эсрэг вакцины түгээлтийн хурдыг нэмэх шинэ технологийн хөрөнгө оруулалтыг хийх зэрэг ажиллагааг хийдэг.

Энэ загвар нь хувийн хэвшлийн эм үйлдвэрлэлийн компаниудын санхүүгийн эрсдэлийг бууруулах болон вакцин хөгжүүлэлттэй холбоотой бусад саад бэрхшээлийг багасгах зорилготой.

АНУ-ын хувьд Үндэсний Эрүүл Мэндийн Хамгаалалтын²⁶ Стратегийн дагуу үндэсний хэмжээний стратеги төлөвлөгөө нь таван жил тутамд хэрэгждэг. Саяхан батлагдсан Нэгдсэн Улсын Үндэсний Био Хамгаалалтын Стратеги нь био хамгаалалтын функцийг үндэсний аврах ажиллагаа хэрэгжүүлэгч ерөнхий бүтцэд оруулсан. Эдгээр стратеги нь 2006 онд батлагдсан Цар тахал ба Бүх Аюулт Үзэгдлийн Бэлтгэл Ажлыг Хангах хуультай нийцдэг. Хуулийн зорилго нь био хамгаалалт ба эрүүл мэндийн хамгаалалтын чадамжийг дээшлүүлэх бөгөөд өөрчлөгдөн буй стратегитай нийцүүлж үечилсэн өөрчлөлтийг хийдэг.

Эдгээр оролдлого нь цар тахлын эрсдэлийг хязгаарлахад чухал дэвшил гаргаж буй хэдий ч био аюулын заналхийллийг бүрэн бууруулах боломжгүй. Асуудлын гол нь эрүүл мэндийн нөөцийн тэгш бус хуваарилалт ба ялгаатай байдал юм. Зарим хүмүүс урьдчилан сэргийлэх эмнэлгийн үйлчилгээ авах боломжгүй байхад заримынх нь хувьд эмнэлэг, эрүүл мэндийн ажилтан асуудал биш байх жишээтэй.

Эрүүл мэндийн үйлчилгээ нь засгийн газар болон ашгийн бус байгууллагын менежментээр хийгддэг ч гэсэн эм, эмчилгээний төхөөрөмжийг хувийн хэвшил нийлүүлдэг. Зах зээлийг тогтвортой байлгах үүднээс санхүүжилт, хөгжүүлэлт ба үйлдвэрлэлийг хувийн хэвшил голчлон хийдэг.

Морс 2015 оны Эбола тархалтын тухай илтгэл тавих үедээ онцлон хэлэхдээ “Тархалт эхлэх үед вакцин бэлэн байх нь хамгийн чухал боловч вакцин бүтээх, үйлдвэрлэх нь цаг хугацаа, эдийн засгийн асуудлаас ихээхэн шалтгаалдаг. Иймд хүн бүр яагаад вакцин байсангүй гэсэн асуултыг тавьдаг. Хариулт бол вакцины зах зээл том биш шүү дээ”.

Био хамгаалалтын судалгааны байгууллага нь био хамгаалалтын төсвийн дутагдлын

²⁶ Security-Хамгаалалт

талаар хэд хэдэн тайлан бичиж нийтлүүлжээ. Тус тайланд төвлөрсөн төсвийн эрх мэдэл, зохион байгуулалтыг сайжруулах тухай саналыг тусгасан байв.

Гэхдээ бодлого гаргах үйл ажиллагаа нь урьдчилан сэргийлэх ажилд төвлөрөх бус эмчилгээ рүү хэт их анхаарах хандуулах чиглэл баримталдаг дутагдалтай. 2015 онд ихэнх агентлаг Эбола тархалтыг АНУ-д гаргахгүй байхад хүчээ зориулсан. Гэвч Карлин онцолж хэлэхдээ “Эбола голомтот халдвар нь АНУ-д тархах боломжгүй” гэж дүгнэсэн байдаг. Тэрээр нэмж хэлэхдээ “АНУ-н нийтийн эрүүл мэндийн систем нь хангалттай өндөр түвшинд үйл ажиллагаа явуулдаг” гэв.

Нийтийн эрүүл мэндийн салбар, эмнэл зүйн бэлтгэл ажлыг хангах нь төсвийн дутагдалд өртөх асуудал, судалгааны ажлын санхүүжилтийн хангалттай бус нөхцөл зэрэг асуудалтай байнга тулгардаг. Ялангуяа нотолгоонд тулгуурласан нийтийн эрүүл мэндийн гүйцэтгэлийн хэмжүүр үзүүлэлт байхгүй тул амжилт, ололтыг хэрхэн тодорхойлох нь тодорхой бус хэвээр байна.

Эмзэг байдлын үндсэн шалтгаан нь ойлгомжтой боловч цогц, зөв арга хэмжээ хараахан сайтар авагддаггүй.

Морсийн ажигласнаар “Ус цэвэрлэх байгууламжийн үйл ажиллагааг сайжруулах төсөлд мөнгө зарцуулах асуудалд хойрго хандах улс төрийн болон бусад шалтгаан нь Барууны ертөнцөд хүний дундаж наслалтыг өсгөх хариуцлагаас бултаж байна гэдгээ ухаардаг болов уу. Энгийн үйлдэл нь агуу зүйлийг бүтээгч байдаг.” Люзант үргэлжлүүлэн тэмдэглэн хэлэхдээ “Нөхцөл байдлыг өөрчлөх оролдлого хийгдсээр байгаа. Гэвч эдгээр оролдлогын ихэнх нь улс төрийн сонирхол ба дипломат оролцоог дээшлүүлэх тал дээр илүүтэй төвлөрч байна.” Түүнчлэн тэрээр хэлэхдээ “Ахиц дэвшил гарч буй нь үнэн би юм болгоныг буюу дэвшил бүрийг няцаахгүй”. Гэвч миний бодлоор хүн төрөлхтөн бид ирээдүйд илүү бодитой хандах ёстой гэжээ.

АНУ болон глобал байгууллагуудын зүгээс олон арга хэмжээ авч хэрэгжүүлдэг ба илтгэл, стратеги, хөтөлбөрүүдэд хөрөнгө оруулалт хийдэг.

Био аюулын заналхийллийг бууруулах болон эмзэг байдлын түвшнийг дээшлүүлэхийн төлөө хийх ажил маш их байна.

Ашигласан материал

1. Ричард Пристон., Халуун бүс, Нью-Йорк: Анкор, 1999 он.

2. Леон Гордис., Өвчний тархал судлал, (2 дахь хэвлэл)., Нью-Йорк: В.В Саундирс, 2000 он.
3. Хиллел В. Кохэн, Роберт М. Гоүлд ба Виктор В.Сайдель, Био терроризмын бэлтгэл ажлын сул талууд., Салхин цэцэг боом өвчний туршлага, Америкийн нийтийн эрүүл мэндийн сэтгүүл 94, №10. 2004 он
4. Баараа Вайда., Цар төхлын аюул CQ судлаач 27, №20. 2017 он
5. Жон М.Барри, Аймшигт томуу: Нью-Йорк: Пенгвин, 2005 он.
6. <http://www.cdc.gov/features/1918-flu-pandemic/index.html>.
7. Катлийн А.Александр., PLOC хаягдсан халуун орны өвчин 9, №6, 2015 он.
8. ДЭМБ., Зика вирус судлалын хөтөлбөр., Женев:2016 он
9. Вайда., Цар тахлын аюул.
10. <http://www.publichealth.columbia.edu/people/our-faculty/ssm20>
11. https://population.un.org/wpp/publications/files/WPP2019_Highlights.pdf. (Нэгдсэн Улс, Дэлхийн хүн амын төлөв байдлын онцлох мэдээ)., 2019 он.
12. Топ Олленъ гэх мэт., Глобал халуун цэгүүд ба амьтнаас хүнд халдварладаг өвчний тархалтын хамаарал., Байгалийн харилцаа 8, №1. 2017 он.
13. Брандон Ф.Кийль гэх мэт., Цар тахал ба ХДХВ-1 хүн бичний халдвар., Шинжлэх ухаан 313, №5786, 2006 он.
14. <https://www.liebertpub.com/doi/10.1089/hs2016.0063>;
15. Миллер, Брод ба энжилберг., Нянь, Кин Алибек Стифин Хандельмэн., Био аюул
16. Мишель Ж.Сельжэлид., Функцин судалгаа: Ёс зүйн анализ, Шинжлэх ухаан ба инженерчлэлийн ёс зүй 22, №4. 2016 он.
17. <https://www.liebertpub.com/doi/10.1089/hs2016.0063>
18. Жаксон Томас гэх мэт., Халуун хумхаа өвчин нь олон хүний амь насыг авч одсоор байгаа нэг шалтгаан нь хуурамч эм., Хэлэлцээр., 2018 он
19. <https://www.who.int/health-topics/international-health-regulations>.
20. <https://homelandprepnews.com/countermeasures/27042-blue-ribbon-study-panel-biodefense-warns-congress-delaying-federal-funds-tied-comprehensive-strategy/>.

ГАЛ ТҮЙМРИЙН ГАЗРЫН ҮЗЛЭГТ ИННОВАЦЫН ШИНЭ ТЕХНОЛОГИ БУЮУ 3D СКАН ЗУРАГ АШИГЛАХ НЬ

Пасовец Е.Ю., Набатова А.Э Беларусийн Онцгой байдлын яамны харьяа
Иргэний хамгаалалтын их сургууль

Н.Пагмадулам

Орчуулсан: ДХИС-ийн Гадаад хэлний институтын багш, дэслэгч

Өнөө үед шинжлэх ухаан, техник, технологийн дэвшил нь хүний үйл ажиллагааны бүхий л салбарт нөлөөлж байна. Иймээс байгалийн, техникийн, эдийн засгийн болон бусад шинжлэх ухааны түүн дотроо мэдээллийн технологийн ололт амжилтыг ашиглахгүйгээр гал түймрийн газрын үзлэгийг үр дүнтэй явуулах боломжгүй юм. Гал түймрийн газрын үзлэг гэдэг нь эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтан тухайн газарт ямар нэг гэмт үйлдлийн ул мөр байгаа эсэхийг шалгах, мөрдөх ажиллагааг үр дүнтэй явуулах тэдний зүгээс хариу үйлдэл үзүүлэх үйл ажиллагааны гол бүрэлдэхүүн хэсэг юм.

Өнөөгийн байдлаар энэхүү мөрдөх ажиллагаа нь хамгийн нарийн төвөгтэй үйл ажиллагаануудын нэг болоод байна. Учир нь:

1. Хэргийн газар галд шууд өртөж, гал түймрээс өмнө байсан нөхцөл байдал бүрэн устдаг

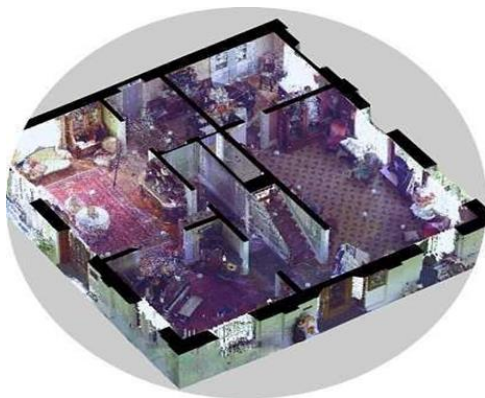
2. Гэм буруутай этгээдийг тогтоох, гэмт үйлдлийн зүйлчлэлийг зөв гаргахад ач холбогдол бүхий ул мөр

эд зүйлс, гал түймэр унтраах явцад хэсэгчлэн болон бүрэн устаж үгүй болдог, гал түймрийн газар төрөл бүрийн химийн бодис бүхий гал унтраах бодисын нөлөөнд ордог зэрэг нь ул мөрийг тогтооход сөргөөр нөлөөлдөг.

Энэхүү нөхцөл байдал гал түймрийн газрын үзлэгийг шинжлэх ухаан техникийн инновацийн ололт амжилтыг ашиглан үр дүнтэй явуулах зорилгоор шинжлэн магадлахуйн техник зүйн тусгай аргыг боловсруулах бодит нөхцөл болж байгаа юм. Газрын лазер сканнерийг гал түймрийн гарын үзлэгт ашиглах нь орчин үеийн нөхцөлд хамгийн үр дүнтэй арга юм. Газрын лазер сканнераас объектын гадаргуу хүртэлх зайг өндөр хурдтайгаар хэмждэг /хэдэн мянаас хэдэн сая хүртэлх цэгийг нэг секундэд хэмждэг/ зургийн

систем бөгөөд цэгийн үүлэн хэлбэрт гурван хэмжээст дүрслэлийг босоо болон хэвтээ өнцгийн дагуу зохих чиглэлд бүртгэж авдаг систем юм. [2]

Зураг 1. Лазер скан нь орон зайн бүхий л объектын талаар бүрэн, оновчтой нарийн мэдээлэл олж авах хамгийн өндөр үр дүнтэй шуурхай хэрэгсэл юм.

Гал түймрийн газрын лазер зураг нь мөрдөгч болон шинжээчид хэргийн газрын гадна буюу хэргийн газарт дахин очихгүйгээр цаг хугацаа, гэрэлтүүлэг, цаг агаарын нөхцөлийн хувьд болон жижиг ул мөр ч өөрчлөлтөд ороогүй 3D загвар дээр дахин дахин ажиллаж, гал түймрийн газарт шинжилгээ хийх боломжийг олгодог. Гал түймрийн газрын нөхцөл байдлыг тогтоох арга болохын хувьд 3D зураг нь аврах ажиллагааны үед гал түймрийн газрын нөхцөл байдалд орсон өөрчлөлт, бусад үйл

явдлыг нарийн хадгалж үлдсэн байдаг. Ялангуяа лазер зургийг олон тооны нэрвэгдэгч бүхий томоохон барилга байшин, газар нутгийн гал түймрийн үзлэг мөн ойн түймрийн үзлэгийн үед ашиглах нь чухал байдаг. Өнөө үед лазер 3D зураг авдаг дараах төрлийн багаж хэрэгслүүд байна: RIEGL LMS-Q1560, RIEGL LMS-Q780, REIGL VZ-6000, REIGHL VMX-250, leica HDS8800

Зураг 2.

Эдгээр нь газар оронд агаараас болон газраас зураг авах боломжийг олгодог.

1. Энэхүү технологид гал түймэр бүрэн унтраах хүртэл болон тухайн үйл явдлын нөхцөл байдал ямар байсан талаарх мэдээлэл өгөх боломжийг зайнаас авах, объектын талаарх мэдээллийг цуглуулах боломжийг олгодог. Үүнд зайны туршилтын зарчмыг ашигласан байдаг.

2. Лазер зургаас хүлээн авсан мэдээллийн бүрэн бүтэн,

дэлгэрэнгүй байдлыг өмнө нь хэрэглэж байсан ямар ч аргатай зүйрлэх боломжгүй юм. Гал түймрийн газрын үзлэгийн үед энэ нь маш чухал бөгөөд ихэнх тохиолдолд томоохон гал түймрийн улмаас барилга байшин их хэмжээгээр сүйдэж, барилгын материалын болон хийцийн нуранги үүсдэг нь гал түймрийн газарт шуурхай үзлэг хийхэд хүндрэлтэй нөхцөлийг үүсгэдэг.

3. Лазер зураг нь бусад аргуудаас өндөр хурдтай гэдгээрээ ялгарах ба гал түймрийн газрын үзлэгийг үр дүнтэй явуулах боломжийг олгодог.

Лазер туяаны тусламжтайгаар хэмжилтийг гүйцэтгэдэг лазер зургийн багажаар лазер зураг авах ажлыг гүйцэтгэдэг. Зай болон өнцгийг лазер тусгалын цэг хүртэл хэмжсэний үр дүнд эдгээр цэгүүдийн зайн координатыг тооцоолдог. Сканнер нь хэмжилтийг маш өндөр давтамжтай гүйцэтгэдэг ба үүний үр дүнд маш их хэмжээний координат өгөгдөлтэй болдог. Цаашид эдгээр өгөгдлүүдийг судалж буй объектын орон зайн тоон загварыг гаргахад ашигладаг.[1] Орчин үед 3D лазер зураг авдаг төрөл бүрийн багаж хэрэгслүүд байна. Тухайлбал: RIEGL LMS-Q1560, RIEGL LMS-

Q780, REIGL VZ-6000, REIGHL VMX-250, leica HDS8800 г.м[3]

Эдгээр нь газар оронд агаарын болон газрын скан зураг авах боломжийг олгодог юм. Багажийн үйл ажиллагааг олон төрлийн программ хангамж бүхий компьютер эсвэл сканнерт холбосон удирдлагын самбарын тусламжтайгаар гүйцэтгэдэг. Сканнераас хүлээж авсан цэгийн координатуудыг компьютерт дамжуулж компьютер болон сканнерийн өгөгдлийн санд хуримтлуулдаг. Сканнер нь хяналтын тодорхой муж буюу өөрөөр хэлбэл харааны орон зайтай байдаг. Судалж буй объектод тоон фото зургийн камер угсрах буюу зүсэлттэй скан зургийн тусламжтайгаар урьдчилсан тооцооллыг хийдэг. Тоон камераас хүлээж авсан дүрсийг компьютерийн дэлгэцэнд дамжуулж гал түймрийн газрын үзлэгийг хийж буй этгээд сканы шаардлагатай мужийг ялган, багаж хэрэгслийг чиглүүлж, хяналтыг гүйцэтгэдэг.

3D сканы технологи нь тухайн мэргэжилтний ажлын байрыг хүчирхэг компьютер болон лиценз бүхий программ хангамжаар хангаж өгөхийг шаарддаг. Үүнтэй холбоотойгоор энэхүү технологи нь харьцангуй өндөр үнэтэй технологид

тооцогдоно. Хэдийгээр лазер зургийн технологи нь өмнө нь хийх боломжгүй байсан хэд хэдэн шинэ боломжийг нээж өгч байгаа хэдий ч гал түймрийн газрын 3D хэмжээст загварыг богино хугацаанд өөрчилж, хэмжээг нь хувиргах боломжтой. Мөн цаашид ашиглах зорилгоор стандарт бичлэгийн файл болгон хадгалж, тухайлбал шүүх дээр ашиглах боломжийг бий болгодог. Энэ тохиолдолд гал түймрийн газрын 3D зураг нь бодит объектын хэлбэр, хэмжээтэй геометрийн хувьд бүрэн тохирдог. Энэ нь орон зайд загварын аливаа цэг, элементүүдийн хоорондын бодит зайг хэмжих боломжийг олгодог. Мөн гал түймрийн газрын план зургийг гаргахад маш чухал нөхцөл болж өгдөг.

Лазер туяаны тусламж-тайгаар хэмжилт гүйцэтгэдэг лазерын scanner буюу төхөөрөмжийн тусламжтайгаар лазер сканыг гүйцэтгэдэг. Лазер тусгалын цэг хүртлэх үндсэн зайг хэмжсэний үндсэн дээр эдгээр цэгийн орон зайн координатыг тооцоолдог. Сканнер нь маш өндөр давтамжтайгаар хэмжилтийг хийдэг ба үүний үр дүнд маш их координат өгөгдлүүдтэй болдог. Цаашид эдгээр өгөгдлийг хэмжилт хийж буй объектийн орон зайн тоон загварыг бүтээхэд ашигладаг.

Өнөөгийн байдлаар 3d лазер сзанерыг гүйцэтгэдэг маш олон төрлийн багаж төхөөрөмж байна. Эдгээр нь газар оронд агаараас болон газар дээр скан хийх боломжийг олгодог.

Галын голомтот шинж тэмдгийг тодорхойлох асуудлыг шийдэх ерөнхий арга зүй нь барилгын хийцийн шатамхай болон шатамхай бус ихэнх материалын хувьд дулааны нөлөө ул мөргүй өнгөрдөгтүйд оршино. Тэдний бүтэц, шинж чанарт үл үзэгдэх өөрчлөлтүүд голчлон гардаг бөгөөд үүнийг хэд хэдэн багажийн аргаар тэмдэглэн авах боломжтой.

1.Рентген цацрагийн дифрактометр DR-01 "Радан". Богино холболтын анхдагч ба хоёрдогч шинж чанарыг багажаар тодорхойлох нь галын болон техникийн шинжилгээний анхны багажийн арга бөгөөд одоогоор хамгийн өргөн хэрэглэгддэг. Орчин үед хоёр төрлийн арга зүйг ашиглаж байна. Үүнд: рентген фазын арга (хангалттай олон тооны дахин урсгалыг судлах боломжийг олгодог экспресс шинжилгээний арга) ба металлографийн арга (эхний аргаар олж авсан мэдээлэл нь хангалттай биш үед ашиглагддаг) гэсэн хоёр аргыг ашиглаж байна.

Зураг 3. Рентген цацрагийн дифрактометр

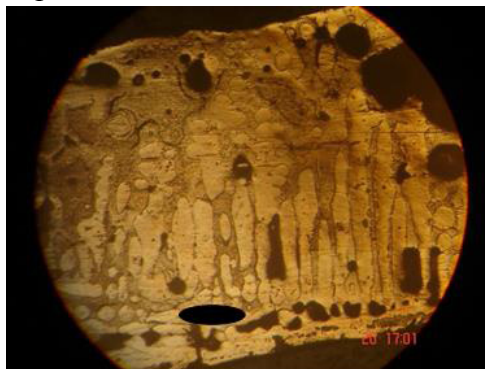

Энэхүү төхөөрөмж нь метал дамжуулагч болон гипс, бетон гэх мэт аливаа нунтаг талст материалын аль алинд нь хангалттай нарийвчлалтайгаар рентген туяаны дифракцийн шинжилгээг (цаашид рентген цацрагийн шинжилгээ гэх) богино хугацаанд хийх боломжийг олгодог.

Зураг 4. Компьютерийн дүрс боловсруулах систем бүхий металлографийн микроскоп

Зураг 5. Металлын бүтцийн харагдах байдал

Гүйдлийн хэт ачааллыг ослын горим гэж нэрлэдэг бөгөөд энэ нь цахилгаан сүлжээ, машин, төхөөрөмжүүдийн дамжуулагчдад стандартад заасан хэмжээнээс давсан гүйдэл үүсдэг.

Хэт ачааллын улмаас галын шууд шалтгааны хувилбарыг боловсруулах журам:

- Хэт ачааллын гүйдлийн хэмжээг (хэрэв шаардлагатай өгөгдөл байгаа бол хэрэглэгчдийн нийт хүчин чадалд үндэслэн) тооцоолж, тухайн төрлийн дамжуулагчийн нэрлэсэн гүйдлийг тодорхойлж, эдгээр утгыг харьцуулж хэт ачааллын үржвэрийг тодорхойлно
- Харааны үзлэгээр угсан дээрх хэт ачааллын шинж тэмдгийг илрүүлнэ.

2. Газар дээрх 3D лазер сканнер нь сканнердсан объектын геометрийн параметруудийг өндөр нарийвчлал, хурдтайгаар тодорхойлох боломжийг олгодог

технологи юм. Ашиглалтын зарчмын хувьд газар дээр суурилсан 3D лазер сканнер нь тахсметртэй төстэй юм. Төхөөрөмж нь сканнердсан объект хүртэлх зай, хэвтээ ба босоо өнцгийг хэмждэг. Эдгээр утгуудаас төхөөрөмж 3 цэгийн координатыг (X;Y;Z) тооцоолно. Өндөр гүйцэтгэл, нарийвчлалын ачаар Leica хуурай газрын 3D лазер сканнеруудыг янз бүрийн салбарт ашигладаг бөгөөд шүүх эмнэлгийн шинжлэх ухаанд амжилттай хэрэглэж байна.

Ослын газрын 3D лазер сканнерын системийн техникийн боломжууд нь хэргийн газраас мэдээллийг гурван хэмжээст загвар хэлбэрээр хамгийн өндөр нарийвчлалтай, бүрэн хэмжээгээр авах боломжийг олгодог.

Зураг 6. LEICA BLK360 лазер сканнер

LEICA BLK360 LASER SCANNER нь шүүх эмнэлгийн мэргэжилтнүүдийн амжилттай ашигладаг суурилуулсан камер бүхий 3D сканнер юм. LEICA BLK360 3D сканнер нь хэргийн газрын зургийг авч, судалж, шүүх эмнэлгийн шинжилгээнд сэргээн засварладаг. Гурван хэмжээст сканнерын үр дүнд уламжлалт гэрэл зурагнаас ялгаатай нь мэргэжилтэн сканнердсан цэг бүрийн координатыг хүлээн авдаг бөгөөд энэ нь орон зайн нарийвчлалыг хэмжих боломжийг олгодог. Шинжээч зай, талбай, хэмжээ, өнцгийг хэмжих боломжтой. Leica BLK360 сканнерыг ашиглахад хамгийн чухал хүчин зүйлүүдийн нэг нь төхөөрөмжийг хэмжих хэрэгслийн улсын бүртгэлд оруулсан явдал юм.

Хэргийн газрыг шалгах явцад сэргээн судлах хэрэгцээ нь юуны түрүүнд хэргийн газар дахь нөхцөл байдлын өөрчлөлттэй холбоотой юм. 3D сканнер эдгээр ажлыг маш сайн гүйцэтгэдэг. Энэ системийг тусгай программ хангамжтай хослуулан нөхцөл байдлын шинжилгээ хийх боломжтой.

Суурилуулсан камер бүхий 3D сканнер

Ашиглахад хялбар: Зөвхөн нэг товчлуурыг дарахад л BLK360 нь

эргэн тойрон дахь орон зайг бүхэлд нь сканнердах болно. Одоо хүн бүр объектын дижитал гурван хэмжээст загварыг гаргаж авах боломжтой болсон.

Зөөвөрлөх боломж: BLK360 нь 1 кг жинтэй бөгөөд өнөө үед байгаа хамгийн жижиг бөгөөд хамгийн хөнгөн лазер сканнер юм. Энэ нь ямар ч цүнх, үүргэвчинд амархан багтах бөгөөд та хүссэн үедээ, хаана ч сканнердах боломжтой.

Бүтээмж: BLK360 нь 3 минут хүрэхгүй хугацаанд HDR зураг авалтын тусламжтайгаар орчны сканнер хийдэг. Бүх мэдээллийг iPad таблет руу шууд дамжуулдаг.

Онцлог шинж чанарууд:

- HDR дүрслэл, 15MP 3 камерын систем. Бөмбөрцөг HDR зурган дүрслэл. LED
- Сканнердах: секундэд 360,000 цэгийг буулгана. 60 метрийн алслагд. Үл үзэгдэх хэт улаан туяаны лазер.
- Үйл ажиллагаа: кабель холболтгүй. багажны 100 гаруй цэгт суулгасан санах ой. Төхөөрөмжийн нэг батерейг цэнэглэхэд 40 гаруй зогсолтын цэг. Дотор болон гадаа орчинд ажиллах чадвартай.
- Ашиглалтын температур +5-аас +40° C хүртэл
- Хэмжээ: Өндөр 165 мм / Диаметр 100 мм
- Жин 1 кг

• Тоос, чийгээс хамгаалах Pro системтэй.

Дээр дурдсан бүх техник хэрэгсэл нь галын шалтгааныг үнэн зөв тодорхойлох, дүн шинжилгээ хийх, дүгнэлт гаргах, буруутай этгээдийг олох, цаашид энэ шалтгааны улмаас гал гарахаас урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг санал болгоход тусална. Жил бүр техник хэрэгслүүд шинэчлэгдэж, ашиглахад улам бүр төвөгтэй болж байгаа тул мэргэжилтэн, шинжээч нар гал түймрийн голомтыг шалгах техник хэрэгсэл, тоног төхөөрөмжийг ашиглах ур чадвараа байнга дээшлүүлэх шаардлагатай байна.

Ашигласан материал

1. Федеральный закон “технический регламент о требованиях пожарной безопасности” от 22.07.2008: N123-ФЗ:
2. Колмаков В.П. Тактика производства следственного осмотра и следственного эксперимента. Харьков, 1956.
3. Применение инструментальных методов и технических средств в экспертизе пожаров. Сборник методических рекомендаций. Исследовательский центр экспертизы пожаров ФПС. ФГУ ВНИИПО. Санкт-Петербург-2008.

4. Чешко И.Д. Осмотр места пожара, методическое пособие. М.:ВНИИПО, 2004. -188,503с. Методическое пособие. М.:ВНИИПО, 2002. -58,59с.
5. Чешко И.Д. Технические основы расследования пожаров.

ГАЗРЫН ТОСНЫ БҮТЭЭГДЭХҮҮНИЙ ХАНГАМЖИЙН АЮУЛГҮЙ БАЙДЛЫГ ХАНГАХ ОЛОН УЛСЫН ТУРШЛАГА

С.Байгалмаа

ДХИС-ийн Докторант, дэд хурандаа

baigal78.mn@gmail.com

Хураангуй: Дэлхий дахинд газрын тос боловсруулах үйлдвэр хурдацтай хөгжиж, шинэ технологийн дэвшилтүүд буй болж, үйлдвэржилтийн шинэ эрин эхэлсэн 20 дугаар зууны дунд үеэс улс орнуудын газрын тосны салбарт баримтлаж байгаа бодлого олон улсын, тэр дундаа улс төр, геополитикийн шинжтэй, гадаад харилцааны гол асуудлын тоонд зүй ёсоор орох болсноор газрын тосны бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл, хангалтын асуудал нь аливаа улс орны оршин тогтнох, үндэсний аюулгүй байдлыг хангах болон эдийн засаг, нийгмийн хөгжил дэвшилд хүргэх стратегийн суурь ач холбогдолтой салбарт зүй ёсоор тооцогдох болсон.

Дэлхий дахины газрын тосны нөөцийн хомсдол, эрэлт, нийлүүлэлтийн тэнцвэргүй байдал, газрын тосны гол нөөц бүхий Ойрхи Дорнодын бүс нутгийн орнуудын тогтворгүй байдал, түлш шатахууны хэрэглээ болон газрын тосны үнийн өсөлт нь гадна зах зээлээс хэт хараат импортлогч болон экспортлогч орны эдийн засагт үлэмж дарамт учруулах магадлал өндөр байна. Иймд дэлхийн улс орнууд үндэсний аюулгүй байдлаа хангахын тулд газрын тосны хангамжийн тогтвортой байдлыг хангах, хангамжийн хомсдолоос үүсч болох нийгэм, улс төр, эдийн засагт учруулах хор уршгаас урьдчилан сэргийлэхэд онцгойлон анхаарч ирсэн бөгөөд дэлхийн улс орнуудын газрын тосны хангамжийн аюулгүй байдлаа хангаж буй бодлого, туршлагын талаар энэхүү илтгэлд тусгасан болно.

Түлхүүр үг: Газрын тосны хангамж, аюулгүй байдал, нөөц

Оршил

Дэлхий дахинд болж буй асар хурдтай өөрчлөлт, өнөөгийн глобалчлагдсан ертөнцөд улс үндэстнүүд хоорондоо улам өргөн харилцах болж даяаршин, эдийн засаг, нийгмийн нэгдмэл орчинг бий болгон, мэдээлэл, холбооны

хэрэгслээр холбогдон, хил хязгааргүй гэхээр шинэ орчинд амьдрах болсон нь нэг талаас хөгжил дэвшлийг нээж өгөхөөс гадна нөгөө талаас шинэ аюул занал, эрсдлийг бий болгож байна.

Улс орнуудын хувьд улс төр, эдийн засгийн өрсөлдөөн

сөргөлдөөний хэлбэрт орох, эдийн засгийн хямрал үүсэх эрсдэл бий болж, дэлхийн дулаарлаас үүдэлтэй уур амьсгалын өөрчлөлт, байгаль экологийн гамшиг, нийтийг хамарсан өвчин нүүрлэх болсон нь ялангуяа бага буурай орнуудын үндэсний аюулгүй байдлын ойлголтод цоо шинэ зүйл авч ирж байна.[1]

Монгол Улс нь дэлхий нийтийг хамарсан хямрал, халдварт өвчин, цаг уурын өөрчлөлт, гамшигт өртөх магадлал их болсон, эдийн засгийн хувьд хэт өрөөсгөл, эмзэг бүтэцтэй, газрын тос, хүнс, өргөн хэрэглээний барааны импортоос хамааралтай, түүхий эдийн экспорт голлосон, байгалийн баялаг, нөөцөд тавих хяналт алдагдсан, үндэсний үйлдвэрлэл, хөдөлмөрийн нөөц доройтсон, үнийн өсөлтөд өртөмтгий, газар зүйн хувьд түгжигдмэл байгаа нь үндэсний аюулгүй байдлын тулгуур үндэс болсон эдийн засгийн аюулгүй байдлыг хангах

бодлого, арга хэмжээг шинжлэх ухааны үндэстэй явуулахыг шаардаж байна. [1]

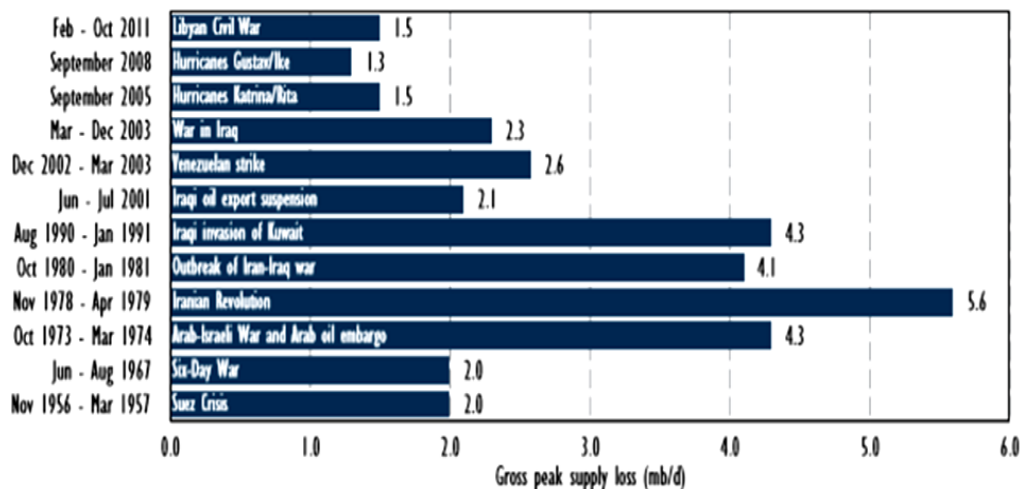
Үндсэн хэсэг

Улс орнуудад боловсруулах үйлдвэр хурдацтай хөгжиж, шинэ технологийн дэвшилтүүд буй болж, үйлдвэржилтийн шинэ эрин эхэлсэн 20 дугаар зууны дунд үеэс газрын тосны салбар хурдацтай хөгжиж, тус салбарт баримтлаж байгаа бодлого олон улсын, тэр дундаа улс төр, геополитикийн шинжтэй, гадаад харилцааны гол асуудлын тоонд зүй ёсоор орох болжээ.

1956 оны Суэцийн хямрал, 1973 оны Арабын тосны нийлүүлэлтэд хийсэн хориг, 1980 оны Иран-Иракийн дайн, 1990 болон 2003 оны Персийн булангийн дайн зэрэг нь газрын тос олон улсын эдийн засаг, улс төрийн харилцаанд хэр өндөр байр суурь эзлэж байгааг харуулж байна.

Зураг 1. Дэлхий дахинд тохиолдсон газрын тосны нийлүүлэлтийн хомсдол

Figure 1.6 Major oil supply disruptions

Хэдийгээр эдгээр үйл явдал үүсэх шалтгааныг олон янзаар тайлбарладаг боловч эцсийн зорилго нь газрын тостой холбогдож байсан юм. ОПЕК-ийн орнуудаас газрын тосны үнэ болон үйлдвэрлэлтэнд хийж буй хязгаарлалт, жил бүр өсөн нэмэгдэж буй газрын тосны хэрэглээ, үнийн тогтвортой бус байдал, газрын тосны геополитик зэрэг нь дэлхийн газрын тосны зах зээл дээр шинэ боломж, шинэ хандлага, мөн түүнчлэн улс хоорондын гадаад харилцааны бодлогод шинэ хэв загварыг авчирсан.

Газрын тосны газар зүйн байрлал, түүхий тосны нөөцийн жигд бус тархалт зэргээс шалтгаалж одоогийн байдлаар мэдэгдэж буй тосны нөөцийн 65%

нь Ойрхи Дорнодын улсуудад, эсрэгээр газрын тосны хэрэглээ хамгийн их Эдийн засаг, Хамтын Ажиллагааны Байгууллагын гишүүн улсуудад нийт тосны нөөцийн 8.3% оногдож байгаа ч хэрэглээний 63%-ийг эдгээр улсууд эзлэж байгаа нь үйлдвэрлэгч, хэрэглэгч хоёрын хооронд туйлын тэнцвэргүй байдлыг үүсгэж байна. Зүүн Европ, Хойд Америкийн улсуудын газрын тосны хэрэглээний 44 хувь нь гадаадын зэх зээлээс хараат, Герман, Япон, Франц зэрэг улсуудын хувьд хэрэглээгээ 100% гадаадын орнуудаас хангаж, Ойрхи Дорнодын улс орнууд үйлдвэрлэсэн тосныхоо 80%-ийг экспортлож байгаа нь үүний тод илрэл юм.

Дэлхий дахинд газрын хэмжээгээр тэргүүлж байгаа эхний тосны олборлолт, боловсруулалт, 5 улсын хүснэгт 1-д харуулав.

хэрэглээ, импорт, экспортын

Хүснэгт 1. Газрын тосны олборлолт, боловсруулалт, хэрэглээ, импорт, экспортын хэмжээгээр тэргүүлэх улс

№	Газрын тосны олборлолт (сая.баррель/\$)	Газрын тосны хэрэглээ (сая.баррель/\$)	Газрын тосны боловсруулалт (сая.баррель/\$)	Газрын тос импортлогч (сая.баррель/\$)	Газрын тос экспортлогч (сая.баррель/\$)
1	АНУ 13.057	АНУ 19.880	АНУ, 18.567	БНХАУ, 8.953	Саудын Араб, 3.917
2	Саудын Араб 11.951	БНХАУ 12.799	БНХАУ, 14.513	АНУ, 6.823	Кувейт, 16.037
3	ОХУ 11.257	БНЭУ 4.690	ОХУ, 6.584	Япон, 3.988	Иран, 14.787
4	Иран 4.982	Япон 3.988	БНЭУ, 4.972	БНЭУ, 3.825	Ирак, 12.620
5	Канад 4.831	Саудын Араб 3.917	Япон, 3.343	БНСУ, 2.796	АНЭУ, 9.097

Олон улсын эрчим хүчний агентлагаас хийсэн судалгаагаар Ойрхи Дорнодын бүс нутгийн орнуудын тогтворгүй байдал, түлш шатахууны хэрэглээний өсөлтөөс хамааран 1 баррель газрын тосны үнэ сүүлийн хэдэн жилийн туршид тасралтгүй өсч 100 ам.доллар давсан нь /2008 оны 7 дугаар сард 147 ам долларт хүрч байсан/ 1990 оныхтой харьцуулахад 4-5 дахин өссөн дүн юм.

Дэлхийд газрын тос нөөц, олборлолтын /ОХУ-ыг оролцуулаад/ 25 хувь орчим нь ОПЕК-ийн бус орнуудад харъяалагдаж, үлдсэн 75 хувь нь ОПЕК-ийн гишүүн орнуудын газар нутагт байрлаж байна. Үүнээс үүдэн газрын тос экспортлогч

орнуудын хувьд эдийн засгийн өсөлт нь хэт өрөөсгөл, өөрөөр хэлбэл тухайн улсын эдийн засгийн өсөлт хийгээд төсвийн орлого нь газрын тосны бүтээгдэхүүнээс хэт хараат / ОПЕК-ын орнуудын газрын тосноос олж буй орлого нь дунджаар Засгийн газрын нийт орлогын 40 илүү хувийг эзлэж байна./ болж энэ нь хэрэглээ багасаж тосны үнэ буурсан, эсвэл орлуулах бүтээгдэхүүн бий болсон тохиолдолд эдгээр улсуудад үлэмж хохирол учруулахаар байна.

Энэхүү шалтгаан нөхцлөөс үүдэн улс орнуудын эрчим хүчний аюулгүй байдал нь тухайн улс орны эдийн засаг төдийгүй улс төрийн бодлогын шинжтэй

асуудал болон хувирч үүний нөлөөгөөр газрын тосны салбарын эзлэх байр суурь нэмэгдэх болсон.

Газрын тосны бүтээгдэхүүний хангамжийн аюулгүй байдал нь эрчим хүчний аюулгүй байдлын өргөн хүрээний нэг хэсэг юм.

Олон улсад эрчим хүчний аюулгүй байдлыг “Эрчим хүчний эх үүсвэрийг боломжийн үнээр тасралтгүй, хүртээмжтэй хангах” гэж тодорхойлсон байдаг бөгөөд урт хугацааны болон богино хугацааны аюулгүй байдал гэж 2 хэсэгт хуваан авч үздэг.

Урт хугацааны эрчим хүчний аюулгүй байдал нь эдийн засгийн хөгжил, байгаль орчны тогтвортой байдалд тулгуурлан эрчим хүч нийлүүлэх цаг үеэ олсон хөрөнгө оруулалтаар шийддэг бол богино хугацааны эрчим хүчний аюулгүй байдал нь эрчим хүчний системийн эрэлт нийлүүлэлтийн тэнцвэр алдагдсан үед хариу арга хэмжээ авах чадварт анхаарлаа хандуулдаг.

Дэлхийн улс орнууд үндэсний эдийн засгийн болон эрчим хүчний аюулгүй байдлыг хангах асуудалд онцгойлон анхаарч газрын тосны хангамжийн тогтвортой байдлыг хангах, хангамжийн хомсдлоос үүсч болох нийгэм, улс төр, эдийн засагт учруулах хор уршгаас урьдчилан сэргийлэх зорилгоор газрын тос, газрын тосны бүтээгдэхүүнийг нөөцлөх асуудалд анхаарлаа хандуулж байна.

Эрчим хүчний эх үүсвэрийн нөөц, тэр дундаа газрын тосны нөөцийн гол зорилго нь эхэн үедээ ихэвчлэн газрын тос нийлүүлэлт тасалдах тохиолдолд эдийн засгийн активуудыг дэмжихэд чиглэгдэж байсан бол өнөө үед нөөц нь газрын тосны үнэнд нөлөөлөгч хөшүүргийн чанартай болж байна. Судлаачид газрын тосны нийлүүлэлтийг 3.5-4%-аар бууруулахад үнэ 1.5-2 дахин нэмэгддэг талаар тооцоо судалгаа гаргасан байдаг.

Газрын тос нөөцлөлтийн эхэн үед эрчим хүчний эх үүсвэрийн нөөцийг газрын тос импортлогч орнууд бий болгодог байсан бол сүүлийн жилүүдэд нөөц нь газрын тосны үнэнд нөлөөлөх болж газрын тос экспортлогч орнуудыг өөрийн нөөцөө бүрдүүлэх үйлд дуудсан.

Дэлхийн улс орнууд эрчим хүчний эх үүсвэрийн нөөц бүрдүүлэхэд газрын тос эсвэл газрын тосны бүтээгдэхүүний алийг нь бүрдүүлэх вэ гэсэн зарчмын гол асуудалд анхаарлаа хандуулж байна.

Түүхий газрын тосны нөөцийг хадгалах нь зардал бага, хэрэгцээт газрын тосны бүтээгдэхүүнийг боловсруулах боломжийн удирдлага уян хатан байдлаараа давуу талтай. Тухайлбал газрын тосыг хадгалах тээврийн систем сайн хөгжсөн, боловсруулах үйлдвэр олон байдаг, түүнчлэн агуулах байгуулах байгалийн нөхцөл сайтай зэрэг АНУ-д зохимжтой бол газрын тосны бүтээгдэхүүнийг хадгалахын тулд агуулах барьж ашиглах нь нилээд үнэтэй бөгөөд түүхий газрын тостой харьцуулахад нөөцийн эргэлт буюу сэлгэн шинэчлэлт олон удаа хийгддэг. Гэсэн хэдий ч газрын тосны бүтээгдэхүүний нөөцтэй байх нь хэрэглэгчдэд богино хугацаанд хүргэх маш чухал давуу талуудтай.

Орчин үед АНУ болон Европын холбооны улсуудад түүхий газрын тос ба газрын тосны бүтээгдэхүүний нөөц зэрэгцэн оршиж байна. Европын холбооны “Эрчим хүчний эх үүсвэрийн улсын нөөцийн систем” нь баруун

Европын орнуудад 1960-аад оноос бий болсон байдаг.

Эрчим хүчний аюулгүй байдал, газрын тосны хангамжийн тогтвортой байдлыг хангах асуудалд дэлхийн олон улс орнууд хамтран ажиллаж байгаагийн нэг тод илрэл нь Олон улсын эрчим хүчний агентлаг юм.

1974 онд ОПЕК-ийн хүчний эсрэг Олон улсын эрчим хүчний агентлагийг (ОУЭХА) газрын тос импортлогч орнууд болон Япон улс газрын тосны анхны хямралын дараагаар Эдийн засгийн хамтын ажиллагааны болон Хөгжлийн байгууллагын хүрээнд Засгийн газар хоорондын бие даасан агентлаг хэлбэрээр байгуулсан бөгөөд тус агентлагт өдгөө дэлхийн өндөр хөгжилтэй 29 улс гишүүнээр элссэн байдаг.

Олон улсын эрчим хүчний агентлаг нь гишүүн орнуудын эрчим хүчний хангамжийн аюулгүй байдлыг хангах, бодлого үйл ажиллагааг уялдуулан зохицуулах, газрын тосны хомсдол үүссэн үед авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээ болон хангамжийн тогтвортой хөгжлийг хангахтай холбоотой асуудлаар холбогдох шийдвэрүүдийг гаргаж ажилладаг.

Олон улсын эрчим хүчний агентлаг нь гишүүн улсууд болон газрын тосны импортоос 100 хувь хараат улс орнуудыг газрын тосны

90 хоногийн хэрэглээний нөөцтэй байхыг зөвлөдөг.

Олон улсын эрчим хүчний агентлагийн зорилго, үйл

ажиллагаа, гишүүн орнуудын дараах шаардлага нөхцлийг хангасан байх шаардлага тавигддаг.

Хүснэгт 2. Олон улсын эрчим хүчний агентлаг

Гишүүнчлэлийн нөхцөл	- Гишүүн улс нь Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа болон Хөгжлийн байгууллагын гишүүн байх ёстой. - Гишүүн улс нь газрын тосны хомсдол үүссэн онцгой байдлын үед хэрэглэх доод тал нь 90 хоногийн нөөцтэй байх.
Зорилго үйл ажиллагаа	- Гишүүн орнуудад эрчим хүчний аюулгүй бөгөөд тогтвортой байдал, тэр тусмаа газрын тостой холбоотой тогтвортой байдлыг бий болгох. - Эрчим хүчний хангамж болон хэрэглээний дунд болон урт хугацааны тогтвортой бүтэц зохион байгуулалтыг бий болгох. - Эрчим хүчийг хэмнэх арга зам болон эрчим хүчний бусад орлох эх үүсвэрийг хөгжүүлэх замаар газрын тосны импортын хамаарлыг багасгах тал дээр хамтран ажиллах. - Олон улсын эрчим хүчний хангамж болон хэрэгцээний чиг хандлагыг судлаж шинжлэх

Олон улсын эрчим хүчний агентлаг нь 1984 онд “Онцгой байдлын үед хамтран ажиллах арга хэмжээг

(ОБҮХААХ)

боловсруулж батласан бөгөөд үүний дагуу гишүүн улсууд нь газрын тосны хангамж тасалдсан болон тасалдах магадлалтай онцгой нөхцөл байдлын үед нөөцийг гаргах, хамтран ажиллахаар шийдвэрлэсэн.

Онцгой байдлын үед авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээний зорилго нь газрын тосны хангамж тасалдах нөхцөл байдлаас урьдчилан сэргийлэх, онцгой нөхцөл байдал үүссэн үед зах зээлд үүсэх хямралыг багасгах,

олон улсын газрын тосны зах зээлийг хөгжүүлэхэд чиглэгддэг.

Олон улсын гишүүн орнуудын газрын тос нөөцлөх тогтолцоо нь дараах байдалтай байдаг. Үүнд:

1. Засгийн газрын нөөцийн систем

Энэхүү системийн дагуу Засгийн газраас газрын тосыг нөөцлөх эрх бүхий нөөцийн байгууллагаар дамжуулан татварын хөрөнгөөр нөөцийн агуулах, газрын тосны нөөцийг бий болгосон. Нөөцийн агуулахаас газрын тос нийлүүлэх шийдвэрийг Засгийн газраас гаргадаг учраас газрын тосны зах зээл дэх газрын тосны хэрэглээний өсөлтийг

зохицуулж чаддаг. АНУ, Япон, Солонгос зэрэг улс орнууд энэхүү системийг хэрэглэдэг.

2. Агентлагийн нөөцийн систем

Хуульд заасны дагуу нөөцийн агентлаг нь нөөц бүрдүүлэх төслийг хэрэгжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлдэг. Гэхдээ хууль эрх зүйн системээс хамаарч нөөцийн агентлагууд нь улс бүрт ялгаатай байдаг. Тухайлбал ХБНГУ-д EBV /Erdolbevorratungsverband/ хэмээн нэрлэгддэг нөөцийн агентлаг нь тус улсын газрын тосны нөөцийг зохицуулдаг. EBV нь газрын тосны хувийн компаниудаас тусдаа газрын тосыг нөөцөлдөг бие даасан байгууллага хэдий ч энэхүү нөөцийг бүрдүүлэхэд төрөөс туслалцаа авдаг. Энэхүү системийг мөн Франц улсад хэрэглэдэг.

3. Хувийн хэвшлийн нөөцийн систем

Энэхүү систем нь хувийн компаниудад хамааралтай бөгөөд хуульд заасны дагуу тодорхой хэмжээний газрын тосыг өөрийн хөрөнгөөр бүрдүүлж, өөрөө хадгалах үүрэгтэй байдаг. Хувийн хэвшлийн нөөц нь газрын тосны үйлдвэрлэл болон түгээлтийн шатанд боловсруулах үйлдвэр, хадгалах агуулахад нөөцлөгдөнө. Онцгой байдлын үед дутагдалтай байгаа газрын тосыг хангамжийн

тогтвортой сүлжээгээр хэрэглэгчдэд түргэн шуурхай нийлүүлдэг. Япон, Солонгос, Европт энэхүү системийг хэрэглэдэг.

Олон улсын эрчим хүчний агентлагаас Онцгой байдлын үед авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээг хэд хэдэн удаа авч хэрэгжүүлсэн бөгөөд Олон улсын эрчим хүчний агентлаг болон түүний систем нь Япон улсын эрчим хүчний аюулгүй байдал болоод тогтвортой байдалд маш чухал үүрэг гүйцэтгэсэн байна.

2011 оноос өмнө Олон улсын эрчим хүчний агентлаг газрын тосны стратегийн нөөцийн лацыг 2 удаа нээсэн байдаг. Хамгийн анх 1991 онд Персийн булангийн дайны үеэр, хоёр дахь нь “Катрина” хар салхины үр дагавараас Мексикийн булангийн олон тооны платформын олборлолт зогсоход нөөцийн лацыг нээсэн. Ингэснээр Олон улсын эрчим хүчний агентлагийн газрын тосны интервенц нь бий болсон хомсдлыг нилээд хэмжээгээр бууруулж, үнийн өсөлтийг барьж чадсан.

Түүнчлэн 2000 оны 1 дүгээр сарын 01-ний өдрийн дэлхий дахиныг доргиосон компьютерийн Y2K вирусны үйлчлэлийн гай уршиг, 2002-2003 онд Венесуэл улс олборлолтоо зогсоосон үед

болон 2003 оны хавар АНУ Ирак улсуудын хоорондох зэвсэгт тэмцлийн үед Олон Улсын эрчим хүчний агентлаг газрын тосны борлуулалтын бэлэн байдалд байсан.

2002 оны 9 дүгээр сард Европын комисс газрын тосны стратегийн нөөцийг 120 хоногийн хэрэглээний хэмжээнд хүртэл нэмэгдүүлэх, хийн нөөцийг 60 хоног болгох санал тавьсан. Энэ нь албан ёсны түвшинд дэвшүүлсэн анхны санал байсан бөгөөд 2009 оны эхээр Украин улс ОХУ-аас Европруу нийлүүлэх хийн транзит тээврийг хаасан нь Европчуудын хувьд олон улсын эдийн засгийн өндөр зэрэглэлийн интеграци байгаа ч гэсэн Европийн холбоо эрчим хүчний аюулгүй байдлын түвшинг хүчтэй болгох ялангуяа эрчим хүчний улсын нөөцийн системийг хөгжүүлэх шаардлагатай болохыг ухамсарлаж нэн тэргүүнд стратегийн нөөцийн хүчин чадлыг өргөтгөх ба байгалийн хийн нийлүүлэлтийг олон төрөл болгоход анхаарч эхэлсэн.

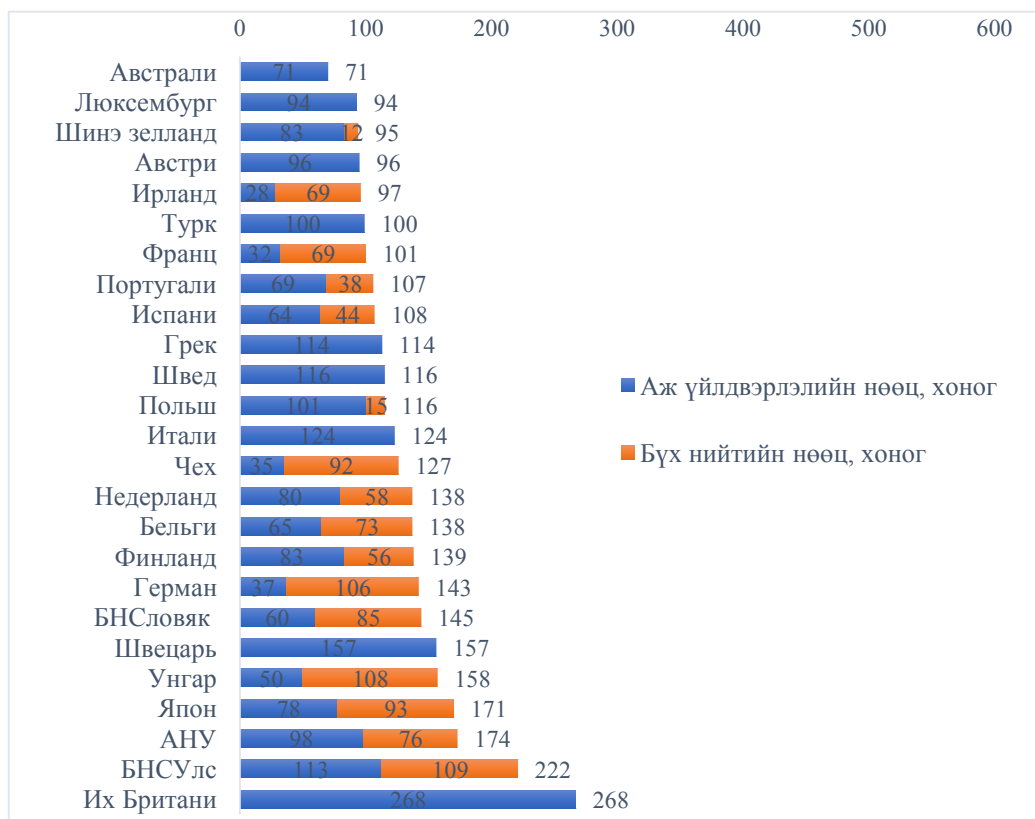
Олон улсын эрчим хүчний агентлаг 2011 оны 07 дугаар сарын сүүлээр Ливи улсын нийлүүлэлт хүрэлцэхгүй болсныг нөхөх

зорилгоор газрын тосны нөөцийн лацыг түүхэндээ 3 дахь удаагаа нээсэн. Олон улсын эрчим хүчний агентлагаас нөөцөөсөө 60 сая баррель газрын тосыг 30 өдрийн турш худалдах шийдвэр гаргангуут үнэ тогтоолт огцом доошоо 107 ам.доллар/баррель болж 7 ам.доллараар буурсан.

Олон улсын эрчим хүчний агентлагийн энэ алхам ОПЕК-ийн талаас хурц шүүмжлэлийг үүсгэж, стратегийн нөөцийн лацыг нээх шийдвэрийг үндэслэлгүй гээд ОУЭХА-ийг нөөцөөс газрын тос худалдахыг зогсоох, стратегийн нөөц нь онцгой тохиолдолд хэрэглэгдэх ба газрын тосны зах зээлд нөлөөлөх зориулалтгүй гэж мэдэгдэж байсан судалгаа байдаг.

Дэлхийн өндөр хөгжилтэй улс орнуудын хувьд газрын тосны бүтээгдэхүүний хангамжийн тогтвортай байдлыг хангахын тулд Олон улсын Эрчим хүчний агентлагаас гаргасан зөвлөмжийн дагуу 90-ээс дээш хоногийн нөөцийг бүрдүүлж байна. Дэлхийн улс орнуудын нөөц бүрдүүлэлийн байдлыг зураг 1-д харуулав.

Зураг 1. Дэлхийн улс орнуудын газрын тос нөөцлөлтийн байдал

Олон Улсын Эрчим Хүчний Агентлагийн мэдээлж байгаагаар манай дэлхий 2008 онд хоногт 84.7 сая баррель газрын тос хэрэглэж байсан бөгөөд хэрэв энэ хэмжээгээр хэрэглээ нэмэгдэх аваас 2030 он гэхэд газрын тосны нэг өдрийн эрэлт 105 сая баррельд хүрэх тооцоо байна.

Энэхүү өсөлтийн 90 хувийг хөгжиж буй орнууд эзлэж байгаа ба Хятад, Энэтхэг 2 улс дангаараа нийт өсөлтийн 50% ноогдож байгаа юм. Эндээс дүгнэхэд түүхий тосны хэрэглээний хурдацтай өсөлт нь үнийн

хөөрөгдлийг үүсгэх нь гарцаагүй болох бөгөөд энэ нь газрын тосны хэрэглээ гадна зах зээлээс хэт хараат импортлогч орны эдийн засагт үлэмж дарамт учруулах магадлал өндөр болж байгааг харуулж байна.

Дүгнэлт

Дэлхийн хэмжээнд бүх эрчим хүчний хэрэглээний 75 гаруй хувийг түлшнээс гарган авч, анхдагч эх үүсвэрийн 60 гаруй хувийг газрын тос, байгалийн хийгээр хангаж байна. Иймд дэлхийн эрчим хүч үйлдвэрлэлийн үндсэн түүхий эд нь нэг хэсэгтээ

газрын тос хэвээр байх нь тодорхой бөгөөд эрчим хүчгүйгээр өдөр хоногийг яаж өнгөрөөхөө төсөөлөхөд бэрх болсон манай гарагийн эдийн засгийн давалгааг газрын тосны эрэлт нийлүүлэлт ширүүсгэж, бас тогтворжуулах асуудлыг зохицуулж байна.

Дэлхий дахины газрын тосны нөөцийн хомсдол, эрэлт, нийлүүлэлтийн тэнцвэргүй байдал, газрын тосны гол нөөц бүхий Ойрхи Дорнодын бүс нутгийн орнуудын тогтворгүй байдал, түлш шатахууны хэрэглээний хэт өсөлт, газрын тосны үнийн өсөлт нь гадна зах зээлээс хэт хараат импортлогч орны эдийн засагт үлэмж дарамт учруулах магадлал өндөр байна.

Иймд дэлхийн улс орнууд үндэсний аюулгүй байдлаа хангахын тулд газрын тосны хангамжийн тогтвортой байдлыг хангах, хангамжийн хомсдолоос үүсч болох нийгэм, улс төр, эдийн засагт учруулах хор уршгаас урьдчилан сэргийлэх зорилгоор газрын тос, түүний бүтээгдэхүүний аюулгүйн нөөц бүрдүүлэх асуудалд онцгойлон анхаарал хандуулж байна.

Монгол Улсын хувьд ОХУ болон БНХАУ гэсэн 2 том их гүрний дунд оршдог, далайд гарцгүй, газрын тосны бүтээгдэхүүн төдийгүй бусад

бараа бүтээгдэхүүний хувьд тэднээс бүрэн хамааралтай бөгөөд газрын тосны бүтээгдэхүүний хэрэглээнийхээ 95 хувийг дан ганц ОХУ-аас хангаж, газрын тосны дэлхийн зах зээлийн үнийн хэлбэлзэл, нийлүүлэлт, валютын ханшны өөрчлөлт, гадаад ханган нийлүүлэгч орны улс төр, эдийн засгийн байдал болон худалдааны хориг арга хэмжээтэй холбоотойгоор хангалт богино хугацаанд хүндэрч, газрын тосны бүтээгдэхүүний хомсдол үүсэх, газрын тосны бүтээгдэхүүний үнэ, улмаар өргөн хэрэглээний бараа, материалын үнэ огцом өсч, нийгмийн амьдралд сөргөөр нөлөөлж байгаа нь эдийн засгийн аюулгүй байдалд аюул занал учруулж байна. Иймд газрын тосны бүтээгдэхүүний хангамжийн аюулгүй байдлыг хангах асуудал Үндэсний аюулгүй байдлын хэмжээнд хурцаар тавигдаж байна.

Ашигласан материал

1. Ц.Даваадорж “Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалд тусгасан эдийн засгийн аюулгүй байдлын зарим асуудлууд”
2. “Олон улсын эрчим хүчний агентлаг” Internet: <http://www.iea.org>.
3. Ц.Багмид “Шатахууны хангамж” 2016.

4. С.Байгалмаа “Газрын тосны бүтээгдэхүүний хангамжийн аюулгүй байдалд нөөцийн үүрэг

оролцоо. УБ. Газрын тос-2018 Oil & Gas-2018

УСНЫ ОСЛООС УРЬДЧИЛАН СЭРГИЙЛЭХ АРГА ХЭМЖЭЭГ ДЭВШИЛТЭТ ТЕХНОЛОГИТОЙ ХОЛБОХ

Б.Батдэлгэр

ДХИС-ийн Магистрант, ахлах дэслэгч

batdelger.1001@gmail.com

Хураангуй: Энэхүү өгүүлэлд Улаанбаатар хотод голын эрэг дагуу иргэдийг үер, усны ослоос урьдчилан сэргийлэх, эргийн хамгаалалтын зурвасын хяналтыг нэмэгдүүлж, видео аналитик, хяналтын камер, зарлан мэдээллийн системийг хослуулан ашиглах боломж, бусад улс орны арга туршлагын тухай судалгааны талаар өгүүлэв.

Abstract: This article discusses the prevention of floods and water accidents along the riverbanks in Ulaanbaatar and the increase of control over the coastal protection strip; The possibility of using a combination of video analytics, surveillance cameras and warning systems, as well as research on the experience of other countries.

Түлхүүр үгс: Гол усны аюулаас урьдчилан сэргийлэх, эргийн хамгаалалт, хяналтын камер, зарлан мэдээлэх систем,

Key words: Preventing river hazards, coastal protection, surveillance cameras, warning system

Удиртгал

Дэлхийн улс орнууд гамшиг осол гарсны дараа тэмцэхээс илүүтэй түүнээс урьдчилан сэргийлэх, гамшгийн эрсдэлийг бууруулах нь улс орны хөгжил дэвшилд эерэгээр нөлөөлнө гэсэн үзэл санааг хэрэгжүүлж эхэлж байна. Өөрөөр хэлбэл, “Тамшгаас хамгаалах менежмент”-ээс “Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах, урьдчилан сэргийлэх менежмент”-ийн чиг хандлагыг баримтлах болжээ.

Дэлхийн хэмжээнд жил бүр 370 000 орчим хүн живж нас барж

байгаагийн 90 гаруй хувь нь бага, дунд орлоготой орнуудад тохиолддог. Эдгээр нас баралтын талаас илүү хувь нь 25-аас доош насныхан байгаа бөгөөд 5-аас доош насны хүүхдүүд хамгийн их эрсдэлтэй тулгарч байна. Усны осол нь дэлхий даяар 5-14 насны хүүхдүүдийн нас баралтын үндсэн шалтгааны гуравдугаарт ордог.

Нийслэл Улаанбаатар хотын хэмжээнд жил бүр 60 гаруй хүн усанд осолдож, амь насаа алдаж байна. Түүнчлэн Улаанбаатар хотод сүүлийн жилүүдэд гамшигт үзэгдэл, гал

түймэр, үер ус, техникийн осол, зөрчлүүд удаа дараа гарч эрдэнэт хүний амь нас, эд хөрөнгөнд их хэмжээний хохирол учруулснаас төр засгаас ихээхэн хэмжээний төсөв, хөрөнгө зарцуулагдаж, урьдчилан сэргийлэх, авран хамгаалах ажиллагаа, гал түймрийг унтраах, таслан зогсоох зэрэг шаталсан арга хэмжээ авахад иргэн бүр санаачилгатай, идэвхтэй оролцох, гамшгаас хамгаалах шинэ эрх зүйн орчин, шинэ тогтолцоог бий болгож гамшигтай тэмцэх талаар олон талт үйл ажиллагаа явуулахад чухал тулгамдсан асуудлын нэг бол мэдээллийн технологитой уялдуулах явдал юм.

Зорилго

Энэхүү судалгааны ажлын зорилго нь усны ослын тухай ойлголт, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ болон олон улсын туршлагыг судалж гол усны эрэг дагуух харуул хамгаалалтын өнөөгийн байдалд шинжилгээ хийж, усны ослоос урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээнд теле хяналт, зарлан мэдээлэх системийг хослуулан ашиглаж, сайжруулах арга замыг тодорхойлоход оршино. Үүнд:

1. Гол усны эргийн харуул хамгаалалт усны ослоос урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээний

өнөөгийн байдалд дүн шинжилгээ хийх;

2. Гол усны эргийн харуул хамгаалалт, усны ослоос урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээнд теле хяналт, зарлан мэдээлэх системийг хослуулан ашиглаж, сайжруулах арга замыг тодорхойлох.

Нэг. Усны ослоос урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ, өнөөгийн байдалд хийсэн шинжилгээ

Усны ослыг бууруулах судалгаанд олон улсын туршлагаас усны ослын тохиолдол, шалтгааны талаар судалж Монгол оронд тохиолдож буй усны ослын шалтгаантай харьцуулалт хийсэн. Монгол Улсад тохиолдож буй усны ослын өнөөгийн байдалд шинжилгээ хийхдээ эрхзүйн талаас нь харьцуулан судалсан. Усны ослын хүрээнд Монгол Улсын хэмжээнд хийгдсэн үер, уснаас урьдчилан сэргийлэх нэгдсэн арга хэмжээний тайланг судалсан.

Монгол Улсад тохиолдож буй усны ослын өнөөгийн байдалд хийсэн судалгаа шинжилгээгээр усны ослын 2017-2021 он хүртэлх хугацааны тоон мэдээллийг статистик түүврийн арга боловсруулалт хийж Power BI программаар ашиглан усны ослын

тохиолдол, график зураглалуудыг бүс нутаг, аймгаар гаргасан.

Усны ослын эрсдэлийг бууруулах, шалтгаан нөхцөлийн талаарх олон улсын туршлагыг судалж гадны улс орнуудад усны ослын тохиолдол, шалтгааныг судалж Монгол Улсын усны ослын шалтгаантай харьцуулсан. Усны ослын өнөөгийн байдалд хийсэн шинжилгээ хийхдээ нэгтгэн дүгнэж, харьцуулан судалсан. Монгол Улсын хэмжээнд хийгдсэн үер, усны аюулаас урьдчилан сэргийлэх нэгдсэн арга хэмжээний тайланг судалсан.

Монгол Улсын 2017-2021 оны усны ослын нэгдсэн судалгаа

Гамшиг, аюулт үзэгдэл, ослын улмаас манай улсад 2017-

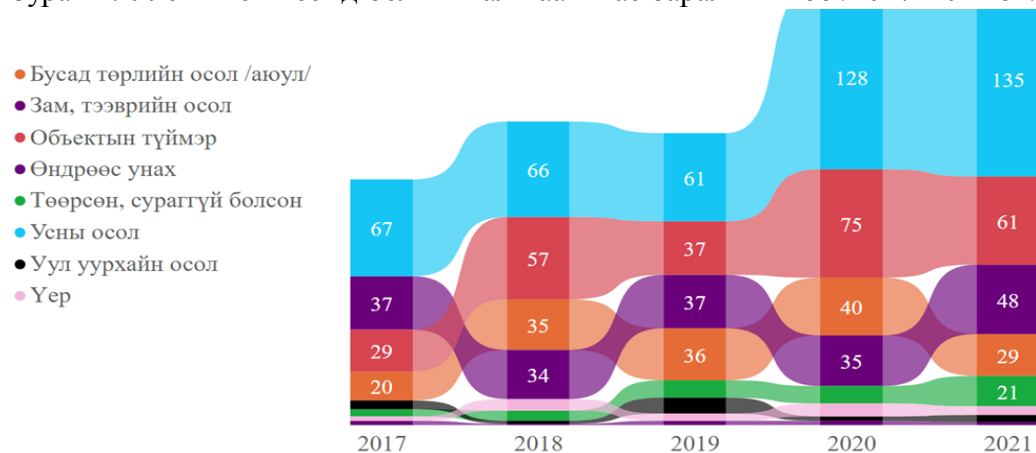
Зураг 1. Усны ослын шалтгаант нас баралт /нас, хүйсээр/

2021 онд нийт 1242 хүн буцалтгүй нэрвэгдснээс 39.7 хувь буюу 495 хүн үер, усны ослоор тэр дундаа ус цаг уурын гаралтай үерийн улмаас 32 хүн, хүний санамсар болгоомжгүй, буруутай үйл ажиллагааны улмаас болон аялал зугаалгаар явах үедээ 463 хүн буюу 77 хувь нь амиа алдсан тохиолдол эзэлж байна. Монгол Улсын хэмжээнд усны ослоор нас барсан иргэдийн 83 хувь нь эрэгтэй буюу сүүлийн 5 жилийн хугацаанд нийт 444 эрэгтэй хүн усанд осолдож нас баржээ.

Монгол Улсад усны ослын улмаас амь насаа алдсан иргэдийг нас, хүйсээр тодорхойлон дараах тоон мэдээллийг/зураг 1/ гаргасан.

Зураг 2. Улсын хэмжээнд ослын шалтгаан нас баралтын тоо /2017-2021 он/

Дээрх графикаас харахад жил бүр усны ослоор нас баралтын тохиолдол бусад ослоос хамгийн өндөр, дараа нь объектын түймэр,

зам тээврийн осол болон бусад төрлийн аюул, ослоор нас барсан тохиолдол эзэлж байна.

Зураг 3. Хөдөө орон нутгийн усны ослын шалтгаант нас баралтын тоо /2017-2021 он/

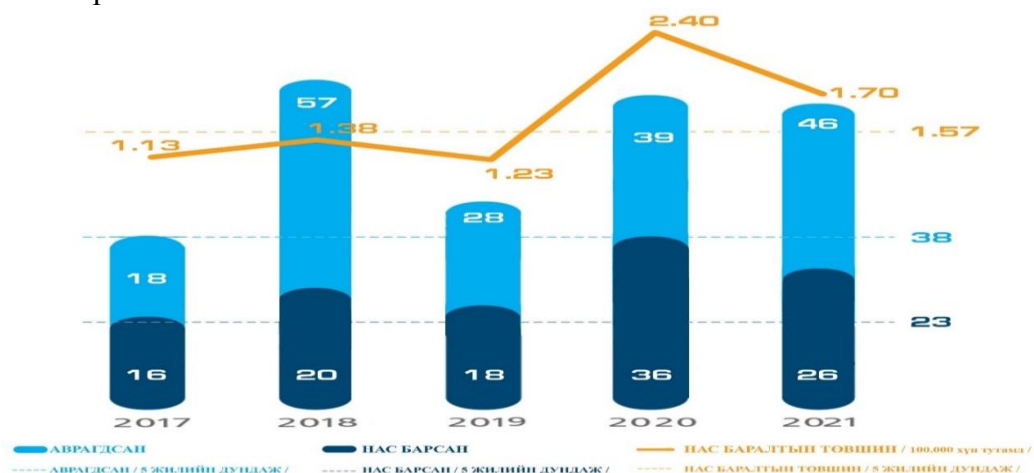
Дээрх газрын зурагт графикаас харахад төвийн болон хойд бүсэд усны ослоор нас барж буй иргэдийн тоо харьцангуй их байгаа бөгөөд анхаарал хандуулах шаардлагатай бүсүүдийг

тодорхойлж байна. Усны ослоос хамааруулан авч үзэхэд хүний буруутай үйл ажиллагаа, санамсар болгоомжгүй байдал нь усны ослын аюулыг үүсгэж байна.

Усны ослын 2017-2021 онд тохиолдсон шифрийн мэдээг нэг бүрчлэн өгөгдсөн 6 үзүүлэлтийн дагуу задлан шинжилгээ хийж тэдгээрийг нэгтгэн дүгнэж үзүүлэлт бүрээр эрэмбэлэн дүгнэж усны ослоос урьдчилан сэргийлэх арга замыг тодорхойлж эрсдэлийн зураг, аюулын зургийг гаргасан.

- Хүн живж нас барах хувь хүний эрсдэлийг тодорхойлох: $R = \text{нас барсан хүний тоо} / \text{аймаг, хотын хүн ам}$
- Тохиолдлын эрсдэл: $R = \text{живсэн хүний тоо} / \text{аймаг, хотын хүн ам}$
- 100000 хүнд оногдох нас барсан хүний тоо: $R1 = R \times 100000$

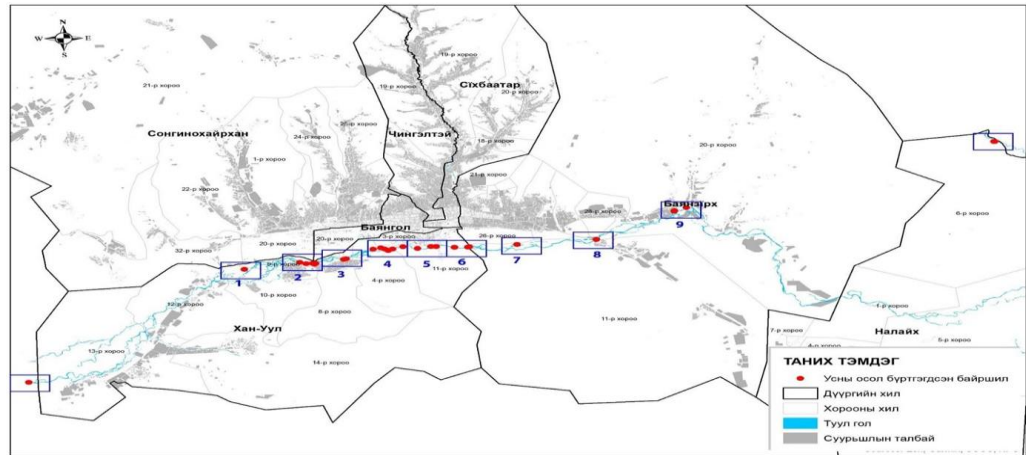
Зураг 4. Нийслэл хот - 100'000 хүн тутамд ногдох усны ослын шалтгаант нас баралтын төвшин

Нийслэл хотын хэмжээнд 2017-2021 оны байдлаар гамшиг, аюулт үзэгдэл, ослын улмаас нийт 376 хүн нас барсан бөгөөд үүнээс 26.6 хувийг буюу 100 хүн үер, усны ослоор нас барсан байна. Улсын хэмжээнд усны ослоор нийт 495 хүн нас барсан ба үүний 20% нь Улаанбаатар хотод тохиолджээ.

Улаанбаатар хот Туул голд осолдож байгаа иргэдийн ихэнх тохиолдол нь Баянзүрх дүүргийн 21 дүгээр хороо, 85 дугаар сургууль, Могойн дэнж, Хар усан тохой, Баянзүрхийн гүүр, Адам ева хөшөө, Төмөр замын бетонон гүүр, Маршалын гүүр, Яармагийн гүүр, Нисэхийн хясаа, Сонсголонгийн гүүр зэрэг байршилт газруудад усанд живж амь насаа алдаж байна.

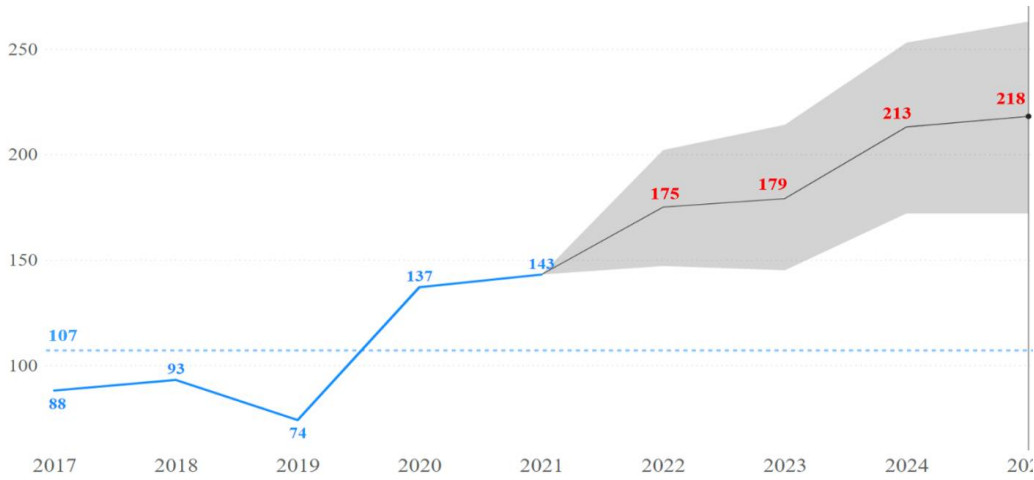
Зураг 5. Улаанбаатар хотын Туул голын дагуух ослын зураг

Монгол орны онцлогт тохирсон стратеги төлөвлөгөөг боловсруулж ард иргэдэд түгээн дэлгэрүүлэх, усны ослоос урьдчилан сэргийлэх нь хүний хамгийн үнэ цэнтэй зүйл болох амь насыг хамгаалах, усны ослын хохирлыг бууруулах ач холбогдолтой.

Манай улсад эд хөрөнгөний хохирол тооцож үнэлдэг хэр нь хүний амь насны хохирлын үнэлгээг тооцсон зүйл байхгүй байна. Цаашид хүний амь насны үнэлгээг нарийвчлан тооцсон эрхзүйн баримт бичиг заавар шаардлагатай байна.

Зураг 6. 2025 он хүртэлх усны ослын шалтгаант нас баралтын таамаглал

Дээрх графикт усны ослын шалтгаант нас баралтыг сүүлийн 5 жилийн дундаж өсөлтийн хувь,

сүүлийн 2 жилийн давтамж, 80%-ийн итгэх магадлалтайгаар Power BI програм дээр 2025 он хүртэлх

таамаглалыг тооцож гаргасан болно.

Хоёр. Гол усны эргийн харуул хамгаалалт, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээнд теле хяналт, зарлан мэдээлэх системийг хослуулан ашиглаж, сайжруулах боломж

“Теле хяналтын систем” гэж бие даасан теле хяналтын камеруудын нэгдсэн удирдлага, хяналтын ухаалаг програм хангамж, тоног төхөөрөмжийн иж бүрдэл гэж тодорхойлсон байдаг.

Closed Circuit TeleVision буюу /CCTV/ нь хяналтын камерын дүрсийг утастай болон угасгүй сүлжээгээр тодорхой зайд дамжуулан хяналт хийх техникийн цогц шийдэл юм.

Теле хяналтын систем хэрхэн ажилладаг вэ?

Теле хяналтын систем нь аналог болон тоон хяналтын камерууд дээр суурилагдах ба тэдгээрийн видео дүрс, аудио (дуу), өгөгдлийг тодорхой зайд дамжуулж хяналтын дэлгэц дээр харуулах бөгөөд бичлэг, өгөгдлийг зориулалтын төхөөрөмжид хадгалдаг.

Нийслэл засаг даргын 2019 оны 07 дугаар сарын 30-ны өдрийн А/755 захирамж, Монгол Улсын засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хуулийн 29 дүгээр зүйлийн 29.2,

Нийслэлийн иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлын тэргүүлэгчдийн 2017 оны 62 дугаар тогтоолыг тус тус үндэслэн Улаанбаатар хотын нутаг дэвсгэрт ашиглаж байгаа болон цаашид шинээр суурилуулахаар төлөвлөж буй хяналтын камеруудыг теле хяналтын камерын нэгдсэн системд оруулж, мэдээллийг өргөн хүрээнд зохистой ашиглах, хамгаалах зорилго бүхий “Улаанбаатар хотын теле хяналтын нэгдсэн системийн төлөвлөх, зохион байгуулах, мэдээллийг ашиглах журам” Стандарт, хэмжил зүйн газрын даргын 2019 оны 10 дугаар сарын 22-ны өдрийн С/45 дугаар тушаалаар Монгол Улсын стандарт “Теле хяналтын системийн техникийн ерөнхий шаардлага MNS 6423:2019”-ыг баталсан байдаг. Тус стандартад тусгасан теле хяналтын системтэй холбоотой ойлголтууд, тэдгээрийн тодорхойлолтыг дараах байдлаар тусгаж өгсөн байдаг.

“Гамшгийн аюулын тухай зарлан мэдээлэл” гэж хүн амд учирч болзошгүй гамшгийн аюулын тухай дохио, сэрэмжлүүлэх мэдээллийг төвлөрсөн мэдээллийн хэрэгсэл, тусгай хэрэглээний холбоо, орон нутгийн болон олон нийтийн радио, телевиз, мэдээлэл, харилцаа

холбооны бүх төрлийн хэрэгслээр нэн даруй хүргэхийг хэлнэ.

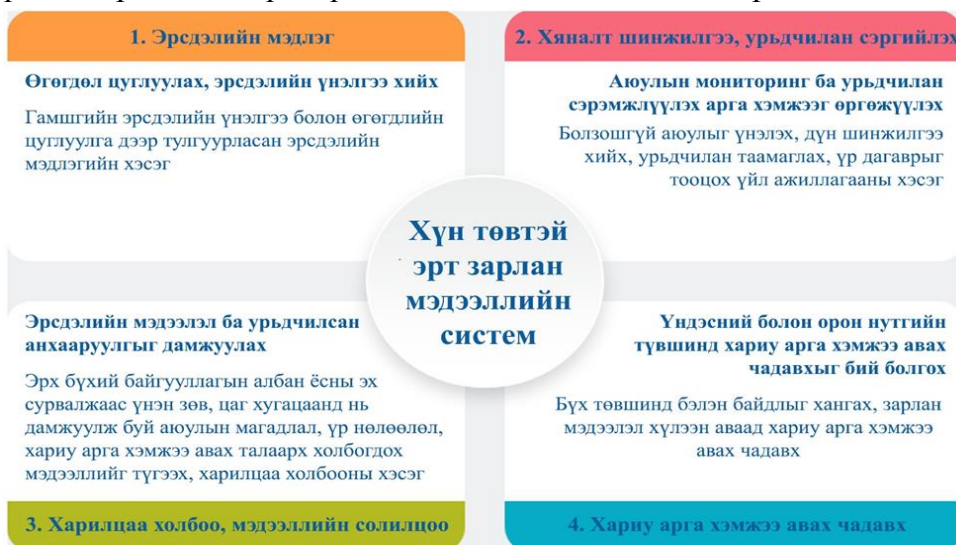
Монгол Улсын Засгийн газрын 2011 оны 339 дүгээр тогтоолоор “Гамшгийн аюулын тухай зарлан мэдээллийн дохио дамжуулах журам”-ыг баталсан байдаг.

“Эрт зарлан мэдээлэх тогтолцоо” гэж аюулд өртөхөөр байгаа хүмүүсийг эрсдэлээс зайлсхийх, эрсдэлийг багасгах, үр дүнтэй хариу арга хэмжээ авахад бэлтгэх боломж олгох цагаа олсон, үр дүнтэй мэдээллээр тодорхой байгууллагуудаар дамжуулан хангахыг хэлнэ. Эрт зарлан мэдээлэх тогтолцоо нь аюулыг ойлгох, зураглах, заналхийлж байгаа үйл явдлыг хянаж,

шинжлэх, урьдчилан хэлэх, эрх бүхий байгууллага, хүн амд ойлгомжтой зарлан мэдээллийг боловсруулах, түгээх болон зарлан мэдээллийн дагуу тохирсон, цагаа олсон арга хэмжээ авах зэрэг үйл ажиллагааны гинжин хэлхээнээс бүрдэнэ.

2016 оны 12 дугаар сарын 01-ий өдөр НҮБ-ийн Ерөнхий Ассамблейгаас батлан гаргасан “Гамшгийн эрсдэлийг бууруулахтай холбоотой шалгуур үзүүлэлт болон нэр томъёоны тайлбар”-т “Хүн төвтэй эрт зарлан мэдээллийн систем” гэдгийг хоорондоо уялдаа холбоотой 4 үндсэн элементэд багтаан ойлгохоор тусгасан байна.

Зураг 7. Хүн төвтэй эрт зарлан мэдээллийн системийн 4 үндсэн элемент

Эрт зарлан мэдээлэх систем нь гамшгийн эрсдэлийг бууруулахын тулд иргэд олон нийтэд шуурхай хариу арга

хэмжээ авах боломжийг олгодог. Мөн гамшгаас учрах эдийн засгийн болон эд материалын хохирлыг бууруулах, урьдчилан

сэргийлэх үр нөлөөтэй. Эрт зарлан мэдээлэх систем нь шинжлэх ухаан болон хөгжлийн хэрэгцээ шаардлагаар улам хөгжин боловсронгуй болсоор байна.

Гурав. Усны ослоос урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагаанд теле хяналт болон Зарлан мэдээлэх системийг хослуулан ашиглах нь

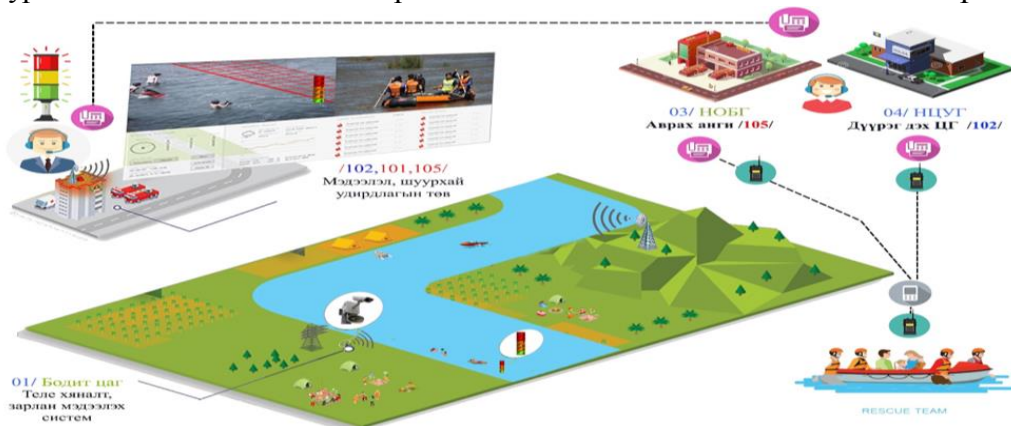
Гадаадын улс орнуудын сайн туршлагуудаас авч үзэхэд Япон, Солонгос, АНУ зэрэг улсууд усны ослоос урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээний хүрээнд теле хяналт болон зарлан мэдээлэх системийг хослуулан ашиглаж, тодорхой хэмжээний үр дүнд хүрсэн байна. Монгол Улсын хувьд гамшгаас хамгаалах системийн олон боломжууд байдаг боловч бүгд хоорондын уялдаа холбоотой ажиллах нөхцөл бүрдээгүй байна. Тухайлбал, цагдаагийн байгууллагын зүгээс нийтийн хэв журмыг сахиулах

зорилгоор теле хяналтыг хийдэг, харин ОБА нь гамшгийн аюулаас урьдчилан сэргийлэх зорилгоор Зарлан мэдээлэх системийг ашигладаг. Иймд хоорондын уялдаа холбоог хангаж, аливаа гамшиг ослоос сэргийлэхэд нэгдсэн цогц байдлаар ажилладаг системийг нэвтрүүлэх шаардлагатай байна. Тус нэгдсэн цогц системийг нэвтрүүлэхдээ Цагдаагийн байгууллага болон ОБА хамтран ажиллах нь зорилгын хувьд нийцгүй тул ОБА нь теле хяналтын камер болон системийг гамшгаас урьдчилан сэргийлэх зорилгоор тусад нь хянаж, үйл ажиллагаандаа нэвтрүүлж ажиллах юм.

Теле хяналт, зарлан мэдээлэх систем нь дараах 3 үндсэн хэсгээс бүрдэнэ.

- Удирдлага, хяналтын төв,
- Мэдээллийн сүлжээ, програм хангамж,
- Теле хяналтын цэг,

Зураг 8. Теле хяналт болон зарлан мэдээлэх системийн ажиллагааны бүтэц

Хяналтын цэг: Хяналтын камер, дагалдах төхөөрөмж, сүлжээ болон тэжээлийн төхөөрөмж, нөөц тэжээл, төхөөрөмж хайрцаг, тусгай зориулалтын багана.

Бодит цагийн урьдчилан сэргийлэх, хяналтын цэг дээрх теле хяналтын камер, зарлан мэдээлэх системийн техник, тоног төхөөрөмж:

1. Хөдөлгөөнт теле хяналтын камер - Хэвтээ, босоо тэнхлэгийн дагуу хөдлөх нэмэлт механизмтай, дүрсийг татаж, томруулах зориулалттай дуран бүхий теле хяналтын камер,

2. Чиглэлийн теле хяналтын камер - Хэвтээ, босоо тэнхлэгийн дагуу хөдлөх механизмгүй теле хяналтын камер,

3. Теле хяналтын камерыг хяналт тавих зорилгоос хамааруулан 2 ангилна,

- Ажиглалтын зорилгоор ашиглах теле хяналт камер,

- Хяналтын зорилгоор ашиглах теле хяналтын камер,

4. Утасгүй сүлжээ - Хоёр ба түүнээс олон төхөөрөмжөөр радио долгион ашиглан мэдээлэл дамжуулах сүлжээ,

5. Үл тасалдах тэжээлийн төхөөрөмж - Теле хяналт камер, зарлан мэдээлэх системийг тодорхой хугацаанд цахилгааны тэжээлээр хангах, хүчдэлийн

хэлбэлзлээс хамгаалах зориулалт бүхий төхөөрөмж /UPS-uninterruptible power system/,

6. Цахилгаан тэжээлийн төхөөрөмж - Системийн тоног төхөөрөмжийг цахилгааны кабель, автомат таслуур, тоолуур, хүчдэл тогтворжуулагч болон баригч,

7. Нарны эрчим хүчний үүсгүүр бүхий тэжээлийн төхөөрөмж - Системийн тасралтгүй ажиллагааг хангах зориулалттай,

8. Шилэн кабель - Худаг сувагчлал, агаараар болон газраар татаж буй шилэн кабелиар гэрлийн долгионыг ашиглан мэдээлэл дамжуулах сүлжээ, гэмтэхээс урьдчилан сэргийлэх, аянгын идэвхжилийг зайлуулж, өөр дээрээ хүлээж авдаг өндөрт байрлуулах,

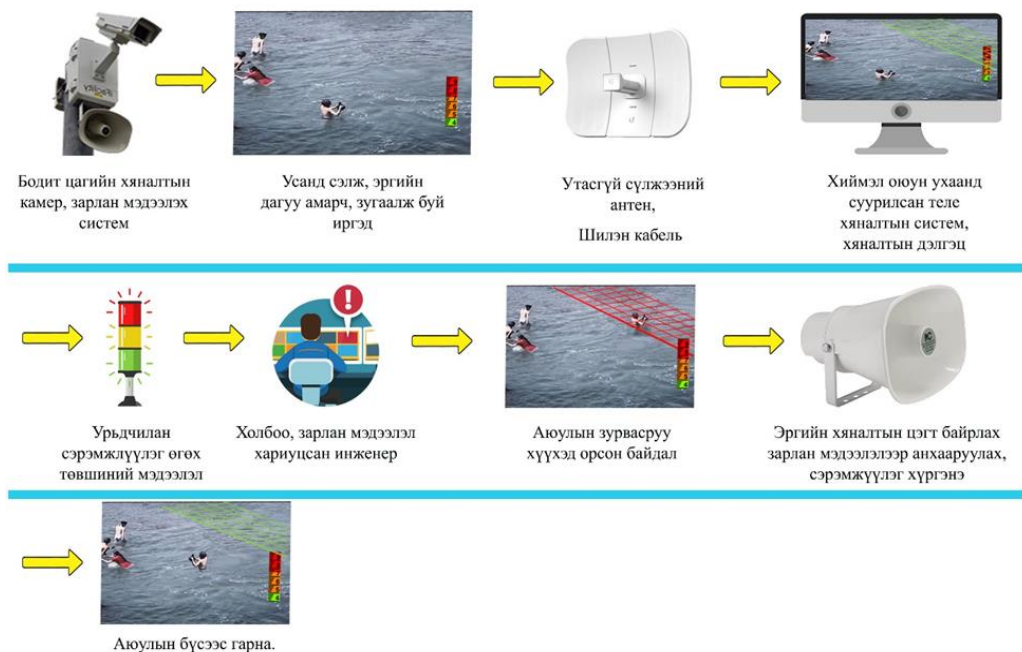
9. Газардуулга болон аянга зайлуулагч - Цахилгаан тоног төхөөрөмж их биед хүчдэл орж, хэрэглэгчийн цахилгаан гүйдэлд цохиулах, техник хэрэгслийг

Бодит цагийн теле хяналтын камер, зарлан мэдээлэх систем:

Бодит цагийн хяналтын камер нь усны телеметрийн хэмжээ болон эрсдэлтэй зурвас бүсийг тогтмол хянах ба эрсдэлтэй бүсэд хөдөлгөөн илрэх болон телеметрийн хэмжээ эрсдэлтэй төвшинд очих тохиолдолд ард иргэдэд урьдчилан сэргийлэх анхааруулга, сэрэмжлүүлгийг зарлан мэдээлэх системээр

дамжуулан хүргэх байдлаар ажиллана.

Зураг 9. Теле хяналт болон зарлан мэдээлэх системийн үндсэн зарчим

Телеметр буюу усны төвшин хэмжигчийг гол, нуурын эрэг дагуу болон үерийн далан дагуу суурилуулж, теле хяналтын болон цаг агаар, хур тунадас хэмжигчтэй хослуулснаар үерийн аюулыг тодорхой хэмжээгээр бууруулах боломжтой.

Дүгнэлт

Дэлхийн хэмжээнд хүн амын нас баралтын нийт 7 хувийг усны осол эзлэх бөгөөд энэ нь санамсаргүй осол, гэмтлийн улмаас нас барах шалтгааны 3 дугаарт ордог байна. ДЭМБ-ын судалгаагаар дэлхийн хэмжээнд бага насны хүүхэд болон залуу үеийнхний амь насаа алдах голлох 10 шалтгааны нэг нь усны осол

гэж тодорхойлогдсон бөгөөд эрэгтэйчүүд болон 5-аас доош насны хүүхдийн усны ослын улмаас амь насаа алдах нь эмэгтэйчүүдээс харьцангуй их байдаг байна.

Жил бүр Монгол Улсын Шадар сайдын тушаалаар “Үер, усны ослоос урьдчилан сэргийлэх нэгдсэн арга хэмжээний удирдамж” батлагдаж түүний хэрэгжилтийг хангуулах хүрээнд “Үер, усны ослоос урьдчилан сэргийлэх нэгдсэн арга хэмжээний хүрээнд хийх ажлын төлөвлөгөө”-г гаргаж батлуулан аймаг, нийслэлийн онцгой байдлын газрын дарга, захирагч нарт хүргүүлэн чиглэл өгч тодорхой

хугацаанд ажлаа тайлагнан ажиллаж урьдчилан сэргийлэх ажил явагдаж байгаа ч усны ослын эрсдэлийг цогцоор нь бууруулах хэмжээнд хангалтгүй байна.

Монгол улсын хэмжээнд 2017-2021 онд тохиолдсон усны ослын статистикт хийсэн шинжилгээний үр дүнгээс эрэмбэлэн дүгнэвэл:

1. Өндөр эрсдэлтэй газар: Сэлэнгэ, Улаанбаатар, Булган, Хөвсгөл, Архангай хойд бүс нутаг, төвийн бүс зонхилж байна,

2. Өндөр эрсдэл бүхий улирал: Зун, Намар, Өвөл улиралд ялангуяа зуны улиралд илүү аюул тохиолдож байна.

3. Нас баралтын шалтгаан:

- Шалтгаан тогтоогүй /цагдаагийн байгууллагад/,

- Сэлж байгаад болгоомжгүйгээс,

- Эцэг эхийн хараа хяналтгүй байдлаас,

- Гармаар гарах, зорчих,

- Архи согтууруулах ундаа хэтрүүлсэн үед эдгээр 5 шалтгаан тэргүүлж байна,

4. Насны бүлэг: 18-35, 36-64, 6-17, 0-5, 65-аас дээш,

5. Хүйсээр: 1. эрэгтэй хүн, 2. эрэгтэй хүүхэд, 3. эмэгтэй хүн илүү өртөж байна,

6. Осолдсон усны төрөл: 1. гол мөрөн, 2. цооног, тогтоол ус, хиймэл нуур, нуур цөөрөм,

Усны ослын шинжилгээний үр дүнгээс үндэслэн эрсдэлийг бууруулах дараах арга хэмжээг авах шаардлагатай гэж үзэж байна. Үүнд:

- Зун, намрын улиралд эргийн хамгаалалтыг камержуулан хянах;

- Усны ослын эрсдэлийн нарийвчилсан үнэлгээ хийх;

- Усны ослын аюулын болон эрсдэлийн зураглалыг орон нутгийн хэмжээнд гаргах;

- Эрсдэл өндөр орон нутгууд стратеги төлөвлөгөө, хөтөлбөртэй болох;

- Усны ослын эрсдэлийн чиглэлээр мэдээллийн сантай болох.

- Сургалтын арга хэлбэрийг дадлагаар түлхүү оруулах;

- Эцэг эхийн хараа хяналтыг сайжруулах чиглэлээр сэрэмжлүүлэг, өдөрлөгийн арга хэмжээ зохион байгуулах.

- Гол мөрөн, нуур цөөрмийн эргийн дагуух аюул тохиолдож болзошгүй газруудад эргийн хамгаалалтын тэмдэг, тэмдэглэгээний стандартыг бий болгох,

- Усан бассейнын тоог нэмэгдүүлж өөрийгөө болон бусдын аюулгүй байлгах анхан шатны сургалтыг явуулж байх;

- Эрсдэлийг бууруулах эдгээр арга хэмжээг үе шаттай сайжруулалт хийн явагдана.

Гадаадын улс орнуудын сайн туршлагуудаас авч үзэхэд Япон, Солонгос, АНУ зэрэг улсууд усны ослоос урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээний хүрээнд теле хяналт болон зарлан мэдээлэх системийг хослуулан ашиглаж, тодорхой хэмжээний үр дүнд хүрч байгааг Монгол улсад нэвтрүүлэх шаардлагатай байна.

Монгол Улсын хувьд гамшаас хамгаалах системийн олон боломжууд байдаг боловч бүгд хоорондын уялдаа холбоотой ажиллах нөхцөл бүрдээгүй байна. Тухайлбал, цагдаагийн байгууллагын зүгээс нийтийн хэв журмыг сахиулах зорилгоор теле хяналтыг хийдэг, харин ОБА нь гамшгийн аюулаас урьдчилан сэргийлэх зорилгоор Зарлан мэдээлэх системийг ашигладаг. Иймд хоорондын уялдаа холбоог хангаж, аливаа гамшиг ослоос сэргийлэхэд нэгдсэн цогц байдлаар ажилладаг системийг нэвтрүүлэх шаардлагатай гэж үзэж байна. Тус нэгдсэн цогц системийг нэвтрүүлэхдээ Цагдаагийн байгууллага болон ОБА хамтран ажиллах нь зорилгын хувьд нийцгүй тул ОБА нь теле хяналтын камер болон системийг гамшаас урьдчилан сэргийлэх зорилгоор тусад нь хянаж, үйл ажиллагаандаа нэвтрүүлж ажиллах шаардлагатай байна.

Олон нийтийн дунд усны аюулаас урьдчилан сэргийлэх компаниг ажил зохион байгуулах замаар иргэдийн анхаарлыг хандуулах, сургалт, семинарыг илүү зохион байгуулах, нийгмийн цахим сүлжээ, мэдээлэл технологийн ололтыг түлхүү ашиглан нэвтрүүлж, урьдчилан сэрэмжлүүлэх хуудас, анхааруулах самбар, телеметр болон теле хяналт, зарлан мэдээлэх системийг оновчтой байрлалд байршуулах, Монгол Улсад Дэлхийн Эрүүл Мэндийн байгууллагын зөвлөснөөр усны ослоос урьдчилан сэргийлэх стратеги төлөвлөгөөг 5-6 жилээр боловсруулж, үүнтэй уялдан хууль, эрх зүйн орчныг бий болгож олон нийтийн оролцоотой усны ослын эрсдэлийг бууруулах арга хэмжээг шат дараалал, үе шаттай хийх, сүүлийн үеийн техник технологитой уялдуулан хөгжүүлэх шаардлагатай байна.

Ашигласан материал

1. Centre, D. p. (2021, 5). Canadian drowning prevention plan 8th edition. Canada.
2. CIPRB. (2016). CIPRB – a Centre for Injury Prevention and Research. Retrieved from CIPRB – a Centre for Injury Prevention and Research: <https://www.ciprb.org/swimsafe/>

3. COMET. (2004). Rip Currents: Nearshore Fundamentals. UCAR.
4. Drowning key facts, I. (2021). <https://www.who.int/>. Retrieved from WHO: <https://www.who.int/>
5. Engle, J. M. (2002). Formulation of a Rip Current Predictive Index Using Rescue Data. Proceedings of National Conference on Beach Preservation Technology, FSBPA. MS: January 23-25.
6. H.K.Bae, D. a. (2011). Observation and Forecasting of rip current generation in Haeundae beach, Korea plan and experiment. Journal of Coastal research, 1-7.
7. RLS. (2020). Royal Life Saving - Australia. Retrieved from Royal Life Saving - Australia: <https://www.royallifesaving.com.au/research-and-policy/australian-water-safety/australian-water-safety-strategy>
8. Song, D. B. (2011/01/01). Observation and Forecasting of Rip current Generation in Haeundae Beach, Korea Plan and Experiment. Journal of Coastal research, 946-950.
9. Toshiba. (2022). Disaster Management Solutions. Retrieved from Toshiba infrastructure systems & solutions corporation: <https://www.global.toshiba/ww/products-solutions/social/disaster-management/data-processing.html>
10. Union, I. T. (2019). The-four-phases-of-disaster-management-Source-International-Telecommunications. Retrieved from Research gate: https://www.researchgate.net/figure/The-four-phases-of-disaster-management-Source-International-Telecommunications-Union_fig2_338986001

ЦАГ УУРЫН ТАНДАН СУДАЛГААГ ХҮМҮҮНЛЭГИЙН ТУСЛАМЖИЙН ХАРИУ АРГА ХЭМЖЭЭНД АШИГЛАХАД ТУЛГАРЧ БУЙ СААД БЭРХШЭЭЛ

Ч.Нямхүү

ДХИС-ийн Магистрант

Хураангуй: Цаг уурын өөрчлөлтийн улмаас байгалийн гаралтай гамшиг, аюулт үзэгдлийн тоо, давтамж нэмэгдэж нийгэм, эдийн засагт үзүүлэх хор уршиг нэмэгдсээр байна.¹ Уламжлалт гамшгийн дараа хариу арга хэмжээ болгон хэрэгжүүлдэг хүмүүнлэгийн тусламжийн үйл ажиллагааг сайжруулах боломжийг олон улсын байгууллагууд туршин хэрэгжүүлсээр байгаа ба цаг уурын урьдчилсан мэдээнд тулгуурласан санхүүжилт хөтөлбөрийг Олон улсын Улаан загалмай, Улаан хавирган сар нийгэмлэгүүдийн холбоо 10 гаруй оронд дэмжин, хэрэгжүүлж байна.² Монгол улсад энэхүү хөтөлбөрийг Ус, цаг уур орчны шинжилгээний хүрээлэнгээс гаргасан зудын эрсдэлийн зурагт үндэслэн зудын эрт хариу арга хэмжээг Монголын улаан загалмай нийгэмлэг хэрэгжүүлж байна. Энэхүү судалгааны ажлын хүрээнд тус хариу арга хэмжээний механизмийг олон улсын түвшинд удаан болон хурдан явцтай гамшгийн үед хэрхэн ашиглаж байгаа талаар болон тулгарч буй саад бэрхшээлд дүн шинжилгээ хийсэн болно

Abstract: Due to climate change, the number and frequency of natural disasters and disasters are increasing, and the social and economic damage is increasing. International organizations have been experimenting with opportunities to improve post-disaster humanitarian assistance, and the International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (IFRC) has supported and implemented meteorological forecasting programs in more than 10 countries. In Mongolia, the program is implemented by the Mongolian Red Cross Society for Early Dzud Response based on a dzud risk map from the Institute of Meteorology and Hydrology. This study analyzes how the response mechanism is used internationally in slow and rapid disasters and the challenges it faces.

¹ J. Kellett and A. Caravani, "Financing disaster risk reduction: a 20-year story of international

² Review of the pilot phase of the forecast-based action by the disaster relief emergency fund 2018-2020, Robert Roots, 2021.

Түлхүүр үгс: Зайнаас тандан судлал, хүмүүнлэгийн тусламж, эрт сэрэмжлүүлэг, эрт хариу арга хэмжээ, зуд

Key words: Spatial weather forecasting, humanitarian assistance, early action, early warning, dzud

Удиртгал

Орчин үеийн дэлхийн уур амьсгалын эрчимтэй дулаарлын улмаас агаар мандлын гаралтай аюулт үзэгдлийн давтамж нэмэгдэн, учруулах хор хохирол нь улам бүр өсөж, дэлхийн улс орнуудын үндэсний аюулгүй байдалд нөлөөлөх шинэ аюул болж байна. Манай улсад цаг уурын гаралтай аюулт үзэгдэл жилд дунджаар 54 удаа болдог ба сүүлийн 10 жилд энэ тоо 1.5-2.7 дахин өссөн байна. Цаг агаарын аюулт үзэгдлээс учирсан хохиролын улсын ДНБ-д эзлэх хувь 2000, 2001 болон 2010 онуудад өндөр буюу 5.4-11.7% байгаа нь эдгээр жилүүдэд нүүрэлсэн ган, зудад олон тооны мал хорогдсонтой холбоотой.³ Монгол орны жилийн дундаж агаарын температур 1940 оноос хойш 2.1°C градусаар дулаарсан бөгөөд энэ нь дэлхийн дунджаас даруй 3 дахин их байгаа төдийгүй ирээдүйн өөрчлөлтийг хүлэмжийн хийн ялгаруулалтын А2, В1 гэсэн хувилбаруудаар тооцсон үр дүнгээр цаашид зун илүү халуун

болж, хур тунадас багасах, өвөлд хүйтрэлт зөөлөрч, хур тунадас нэмэгдэх хандлага гарч байгаа нь ган, зуд, үер, цасан болон шороон шуурга, хэт халуун зэрэг аюулт үзэгдлүүд улам ихсэхийг илтгэж байна. Улс орны нийгэм, эдийн засагт ихээхэн хохирол учруулдаг 10 гаруй төрлийн цаг агаарын үзэгдэл байдгаас нийгэм эдийн засгийн эрсдэлээрээ ган, зуд, ой хээрийн түймэр, цасан шуурга, уруйн үер, эрс хүйтрэл зэрэг нь голлох гамшигт үзэгдлийн тоонд багтдаг. Сүүлийн 20 жилийн хугацаанд болсон цаг агаарын аюулт үзэгдлийн 93%-г ЦУОШГ-аас урьдчилан анхааруулсан байдаг хэдий ч 502 хүн амь насаа алдаж, 29.6 сая мал хорогдож, 773.8 тэрбум төгрөгийн хохирол учирсан байдаг. 2010 онд олон сараар үргэлжилсэн их хүйтэн болж, ойр ойрхон их хэмжээгээр орсон цас нь зудын нөхцлийг үүсгэж, мал сүрэг үй олноор хорогдож, улс нийгэмд 526 тэрбум гаруй төгрөгийн хохирол учруулсан нь эдгээр жилүүдэд учирсан нийт хохирлын 86% байна. Мэдээж гангийн улмаас усалгаагүй тариалангийн ургац алдах, бэлчээрийн ургац муугаас

³ Ш.Болдбаатар “Үндэсний аюулгүй байдал нөлөөлөх зудын эрсдэлийг бууруулах арга зам”, УБ хот, 2016 он.

мал сүрэг тарга хүчээ авч чадахгүй ашиг шим нь хомсдох зэрэг ихээхэн хохирол гардаг боловч одоогоор энэ алдагдлыг тооцож чадахгүй, тэр байтугай зудын хохиролд зөвхөн үхсэн малын үнэ л орсон байгаа юм. Цаг агаарын гаралтай нийт аюулт үзэгдлүүдийн 57% нь гэнэтийн шинж чанартай, үзэгдлүүд буюу ширүүн аадар, уруйн үер, аянга, мөндөр, нөөлөг салхи зэрэг байдаг бөгөөд 2018 онд гэнэтийн үзэгдлийн учруулсан хохирол нь цаг агаарын аюулт үзэгдлээс учирсан нийт хохирлын 93%-г эзэлсэн байдаг.⁴

Хувиран өөрчлөгдөж байгаа байгаль, цаг уурын орчинд хүн ард, мал сүрэг, эдийн засаг, нийгмийн аюулгүй байдлыг хамгаалахын тулд үндэсний аюулгүй байдлыг хангах тогтолцоонд цаг уурын аюулт үзэгдлийн эрсдэлийг нарийн тусгаж өгөх шаардлага тулгарч байна. Ус цаг уурын аюулт үзэгдлийн нөлөөллийг бууруулах хууль, эрх зүйн орчин, зохион байгуулалтын үндсийг дээшлүүлэх, үндэсний цаг уурын алба болон байгалийн гамшигтай тэмцдэг тусгайлсан чиг үүрэг бүхий байгууллагуудын чадавхи,

уялдаа холбоог сайжруулж, харилцан зохицуулалт хийх механизмыг боловсронгуй болгох, ус цаг уурын аюулт үзэгдлийг тандан судлах мониторинг сайжруулах, аюулт үзэгдлээс сэрэмжлүүлэх мэдээ мэдээллийн чанар хүртээмжийг сайжруулах, малчид иргэдийг байгалийн гамшгийг хамгийн бага хохиролтойгоор даван туулах аргад сургах, уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох талаар иргэдийн сэтгэлгээг өөрчлөх, бэлчээрийн менежментийг сайжруулж малын тоо толгойг бэлчээрийн даацтай уялдуулах, үндэсний аюулгүй байдлыг хангах үйл ажиллагаанд иргэд, хувийн хэвшил, иргэний нийгмийн байгууллагын идэвх, оролцоог урамшуулж, хамтын ажиллагааг бэхжүүлэх нь байгалийн гамшиг, гэнэтийн аюултай тэмцэх үндэсний чадавхыг дээшлүүлж, эрсдэлийг бууруулна гэж үзэж байна.

Үндсэн хэсэг

Цаг уурын тандан судалгааг ашиглан хүмүүнлэгийн тусламж үзүүлэх үйл ажиллагааг өнөөгийн байдлаар 30 улс хэрэгжүүлэн туршиж байна. Улс орнууд бүс нутгийн цаг уурын онцлог, цаг уурын тандан судалгаа явуулах нөөц бололцоо, хөрөнгө, хамтын ажиллагааны зэргээс хамааран өөр

⁴ Ш.Болдбаатар, Монгол орны зудын эрсдэлийн менежментийн өнөөгийн байдалд хийсэн шинжилгээ, Улаанбаатар хот, 2016 он.

өөрийн өвөрмөц шийдэл бүхий хариу арга хэмжээний цогцыг бий болгож байна. Энэхүү дэд бүлэгт зарим улсын цаг уурын тандан судалгааг ашиглан хэрхэн хүмүүнлэгийн эрт хариу арга хэмжээг зохион байгуулж байгаа тухай авч үзнэ. Доор дурдсан жишээ нь олон улсад бусад Улаан загалмай, Улаан хавирган сар нийгэмлэгүүд хэрхэн эрт хариу арга хэмжээг хэрэгжүүлж байгаа мөн тэдний сайн туршлага, саад бэрхшээлийг судлаж Монгол улсад эрт хариу арга хэмжээг амжилттай хэрэгжүүлэхэд ашиглаж болохуй туршлагагыг судлаж, дүн шинжилгээг хийх судлагдахуун болно. Олон улсын Улаан загалмай, Улаан хавирган сар нийгэмлэгүүдийн холбооноос 2018 оноос хойш Цаг уурын урьдчилсан мэдээнд суурилсан санхүүжилт хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх чадавх бүхий үндэсний нийгэмлэгүүдэд зориулан гамшгийн яаралтай тусламжийн сангаас санхүүжилт авах боломжийг бүрдүүлсэн байна. Үүнд гамшгийн эрт хариу арга хэмжээг хэрэгжүүлэх төлөвлөгөөг Олон улсын Улаан загалмай, Улаан хавирган сар нийгэмлэгүүдийн холбооны маягтын дагуу (үүнд цаг уурын найдвартай мэдээ, түүнд хийсэн дүн шинжилгээ, хариу арга

хэмжээний төрөл, эмзэг байдлыг тодорхойлсон байдал зэрэг...) боловсруулж, батлуулсан байх шаардлагыг тавьдаг байна. Тус маягтыг “Эрт хариу арга хэмжээг хэрэгжүүлэх журам” буюу “Early action protocol эсвэл Standard operating procedure” гэж нэрлэдэг. Эрт хариу арга хэмжээг хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө батлагдахад санхүүжилт нь 3 үндсэн хэсэгтэй байх ба үүнд Readiness буюу бэлэн байдлыг хангах, pre-positioning буюу урьдчилан байршуулах болон early action буюу эрт хариу арга хэмжээний санхүүжилт багтдаг. Readiness болон pre-positioning-д хамаарах санхүүжилт нь урьдчилан олгогдсоноор эрт хариу арга хэмжээг яаралтай хэрэгжүүлэх бэлэн байдлыг хангах (сайн дурын идэвхтэнүүдийг бэлтгэх, хариу арга хэмжээнд оролцогч талуудтай урьдчилан уулзалтуудыг зохион байгуулах гэх мэт, тусламжийн барааг урьдчилан байршуулах гэх мэт...) боломжийг бүрдүүлдэг. Энэхүү 3 төрлийн санхүүжилтээс дээрхи 2 төрлийн санхүүжилт Үндэсний нийгэмлэг нь Олон улсын Улаан загалмай, Улаан хавирган сар нийгэмлэгүүдийн холбоогоор эрт хариу арга хэмжээний төлөвлөгөөгөө батлуулж, гэрээ

байгуулсанаар олгогддог бол эрт хариу арга хэмжээний санхүүжилт буюу early action хэсгийн санхүүжилт нь төлөвлөгөөнд заасан аюул нь эрт хариу арга хэмжээг идэвхижүүлэх аюулын босго үзүүлэлтэд хүрэхүйц буюу тохиолдох өндөр магадлалтай тохиолдолд олгогддог. Нийт санхүүжилтийн хэмжээ нь 250,000 Швейцарь франк буюу 715 сая гаруй Монгол төгрөг бөгөөд эрт хариу арга хэмжээний төлөвлөгөө нь 5 жилийн хугацаанд хүчинтэй байна.⁵ Эрт хариу арга хэмжээ хэрэгжихүйц аюул 5 жилийн хугацаанд болоогүй тохиолдолд эрт хариу арга хэмжээний төлөвлөгөөг дахин шинэчилж Олон улсын Улаан загалмай, Улаан хавирган сар нийгэмлэгүүдийн холбоогоор дахин батлуулах юм.

Доор дурдсан жишээнүүд нь Олон улсын Улаан загалмай, Улаан хавирган сар нийгэмлэгүүдийн холбооны эрт хариу арга хэмжээг хэрэгжүүлэх сангаас өөрсдийн төлөвлөгөөг батлуулж хэрэгжүүлсэн үндэсний нийгэмлэгүүдийн жишээ болно.

Перу улс нь өвөрмөц газар нутгийн байршилтай бөгөөд Андын нурууны хүйтэн урсгал,

Номхон далайн халуун агаар, Амазоны чийглэгээс хамааран цаг уурын байдал нь олон төрөл байна.⁶ Үүнээс үүдэн цаг уурын гаралтай аюулт үзэгдлийн төрөл харьцангуй олон байдаг бөгөөд Андын нурууны орчмын оршин суугчид хэт хүйтрэлд, ширэнгэн ойд оршин суугчид нь үерт өртөмтгий байдаг ба сүүлийн жилүүдэд Эл Ниний нөлөөгөөр цаг уурын гаралтай аюулт үзэгдлийн эрчим болон давтамж ихээхэн нэмэгдээд байна.⁷ Перу улсын Улаан загалмай нийгэмлэг 2015 оноос хэт хүйтрэл, их цас болон Амазон мөрний удаан явцтай үерийн эрт хариу арга хэмжээг хэрэгжүүлэх төслийг эхлүүлсэн байна. Эрт хариу арга хэмжээг хэрэгжүүлэх босго үзүүлэлтийг тогтоохдоо тухайн бүс нутаг дах аюулт үзэгдлийн түүх түүний нөлөө, хүн амын эмзэг байдал зэрэгт дүн шинжилгээ хийсэн байна. Мөн түүнчлэн аюулт үзэгдлийн зэрэглэлийг (Хүснэгт 2) хот бүхэнд тусад нь боловсруулсан байна. Хэт, хүйтрэл болон их цасны улмаас нутгийн иргэдийн

⁵https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/AnticipatoryActionHLE2021_CoChairsStatement.pdf

⁶ https://www.forecast-based-financing.org/wpcontent/uploads/2020/04/Factsheet_Peru.pdf

⁷ https://www.anticipation-hub.org/Documents/Briefing_Sheets_and_Fact_Sheets/Experience_in_the_Peruvian_Amazon_region-Flooding.pdf

гаршуулан тэжээдэг лам гөрөөс олноор хорогдох, хүмүүс амьсгалын замын өвчлөлд нэрвэгдэх мөн цаашлаад ядуурлыг нэмэгдүүлэх хүчин зүйл болдог байна. Перу улсын Улаан загалмай нийгэмлэг Цаг уурын албатай хамтран дээр дурдсан аюулын зэрэглэлийн мэдээллийг автоматжуулах үйлчилгээг бий болгосон ба цаг уурын аюулт үзэгдлийн шууд мэдээллийг холбогдох Улаан загалмайн ажилтан, Онцгой байдлын байгууллагын ажилтнууд, орон нутгийн удирдлага, иргэд, сайн дурын идэвхтэнүүдэд шууд мэдээлэх боломж бүрдсэн байна. Эрт хариу арга хэмжээг их цас, хэт хүйтрэлээс өмнө 5 хоногийн өмнө хэрэгжүүлэх ба 5-аас доош насны 100 хүүхэд, өндөр настай, амьсгалын замын архаг хууч өвчтэй 200 хүнтэй өрх зэрэг 625 өрхийг хамруулах юм. Хариу арга хэмжээнд амьтны антибиотик, витамин болон элэг хамгаалах эмийг агуулсан багц, берзент, дулаан хувцас, нүдний шил болон хамгаалах хэрэгсэлийн багц, хүрэм, бээлий, оймс, гутал, дулаалгын берзэнтийн багц мөн түүнээс гадна радио, телевизээр цацах нөлөөллийн ажлууд багтсан байна. Энэхүү хариу арга хэмжээний зорилго нь цаг уурын үзэгдэлд өртөмтгий хүн амын

бэлэн байдлыг хангах, цаг уурын аюулт үзэгдлийн тэдэнд үзүүлэх нөлөөллийг бууруулах замаар хүн амын эрүүл мэнд, тогтвортой амьжиргааг дэмжих юм. Энэхүү эрт хариу арга хэмжээний идэвхижих аюулын зэрэглэл одоогийн байдлаар хүрээгүй байгаа учир үр дүнгийн шинжилгээ хязгаарлагдмал байв.

Перу улсад хэрэгжиж буй өөр нэгэн эрт хариу арга хэмжээний төрөл нь үерийн эрт хариу хэмжээ юм. Жил бүрийн 12-5 сарын хугацаанд Андын нуруунд ордог борооноос үүдэлтэй уруйн үерт олон хүн нэрвэгддэг байна. Цаг уурын өөрчлөлтөөс үүдэлтэйгээр хур бороо орох зүй тогтол өөрчлөгдөж, илүүтэй ширүүн бөгөөд олон давтамжтай болсон байна. Үерийн уснаас үүдэлтэй дэд бүтцийн болоод иргэдийн эрүүл мэнд, амьжиргаагаар холбоотой эрсдэл үүсч эхэлсэн байна.

Перу улсад Уруйн үер болон Амазон мөрний үерээс шалтгаалан 2012 болон 2015 онд нийт 4,917 өрх гэр оронгүй болж, 112,024 өрхийн байшин, нийт 350 мянга гаруй хүн нэрвэгдсэн байна. Үерийн улмаас ундны усны хомсдол үүсч, усаар дамжин халдварладаг өвчин тархаж эхэлсэн юм. Хэдийгээр орон

нутгийн иргэд улирлын чанартай тохиолддог тогтмол үерийн үед амьдарч дадсаар ирсэн боловч сүүлийн жилүүдэд үерийн тохиолдлын тоо олширч, Амазон мөрний үерлэх түвшин өмнөх жилүүдийнхээс нэмэгдэх болсон байна.

Амазон мөрний үерийн 30 жилийн түүхэн мэдээллийг ашиглан Перу улсын Улаан загалмай болон Онцгой байдлын байгууллага, Цаг уурын алба хамтран эрт хариу арга хэмжээг идэвхижүүлэх үерийн аюултай түвшинг тодорхойлсон байна. Сүүлийн 30 жилд үерлэсэн үерийн урьдчилсан мэдээтэй адил цаг уурын мэдээ бүртгэгдсэн тохиолдолд эрт хариу арга хэмжээг идэвхижүүлж, 9 хоногийн хугацаанд хэрэгжүүлэх юм. Хариу арга хэмжээний хүрээнд иргэдэд эрт сэрэмжлүүлэх мэдээг хүргэх, нүүлгэн шилжүүлэх болон бэлэн мөнгөний тусламж үзүүлэх, ялаа, шумуулнаас хамгаалах тор, ариун цэврийн багц, цэвэр усны сав, хлорин, анхны тусламжийн багц зэргийг олгосон байна.

Вьетнам улс нь Ази-Номхон далайн бүс нутагт оршдог далайн хуй салхи, үер, ган, хэт халалт болон хөрсний гулгалт, ойн түймэр, далайн ус ихээр нэвтрэх зэрэг багалийн аюулт үзэгдлүүд

тохиолддог бөгөөд сүүлийн жилүүдэд хотжилт, хүн амын төвлөрөлт нэмэгдсэн болон дэлхийн дулаарлын улмаас илүү эрчимтэй, удаан үргэлжлэх болсон хэт халалт нь нэн аюултай түвшинд хүрээд байгаа юм.⁷ Хэт халалт нь зүрх судасны, амьсгалын тогтлооноы өвчнийг хүндрүүлэх, наранд цохиулах улмаар үхэлд хүргэх ч аюултай юм. Вьетнам улсын нийслэл Ханой хотноо гадаа олон цагаар ажиллах шаардлагатай олон хүн байдаг бөгөөд Вьетнам улсын Улаан загалмай нь 3 хотод хэт халалт болохоос 1 хоногийн өмнө, хэт халалт явагдаж байх үед авах 3 хоногийн арга хэмжээг зохион байгуулсан байна. Хариу арга хэмжээний хүрээнд гадаа олон цагаар ажилладаг иргэд сэрүүцэх, шингэн зүйл уух боломж бүхий асруудыг байршуулсан ба биечилэн иргэдтэй уулзах, олон нийтийн сүлжээ, масс мессеж үйлчилгээг ашиглах зэргээр нөлөөллийн үйл ажиллагааг явуулсан байна. Эрт хариу арга хэмжээг хэрэгжүүлэх босго үзүүлэлтийг Вьетнам улсын Цаг уурын албатай зөвхөн энэхүү төсөлд зориулан бүтээсэн бөгөөд

⁷<https://www.anticipation-hub.org/experience/anticipatory-action-in-the-world/vietnam/fbf-ready-reducing-heat-waves-impacts-on-the-vulnerable-populations-of-hanoi/>

халууны индекс нь 2 өдөр дараалан Дананг хотод 47,13 Цельсийн градус, Ханой болон Хай Понг хотод 48,16 Цельсийн градус болон түүнээс дээш хүрвэл уг эрт хариу арга хэмжээг хэрэгжүүлж эхлэх юм. Хэрвээ цаг уурын мэдээлэл халалт эхлэнэ гэж заасан өдрөөс 3 өдрийн өмнө өөрчлөгдсөн тохиолдолд эрт хариу арга хэмжээг цуцлах юм.

Энэхүү эрт хариу арга хэмжээг 2019 оны 7-р сарын 18-21-ний өдрүүдэд хэрэгжүүлсэн бөгөөд Ханой хотод халууны индекс 47.5 Цельсийн градус хүрсан байна. Цаг уурын урьдчилсан мэдээг Ханой хотын Цаг уурын алба 3 хоногийн өмнө Улаан загалмайд хүргэсэн ба хэт халалтаас хэрхэн эрүүл мэндээ хамгаалах тухай мэдээллийг олон нийтэд хүргэх, сэрүүцэх цэгүүдийг байршуулах зэрэг ажлуудыг хийж гүйцэтгэсэн ба мөн гэртээ агааржуулагч, сэнс авах боломжгүй өрхүүдэд бэлэн мөнгөний тусламж үзүүлсэн байна. Зураг 6-д үзүүлсэнчлэн хэт халалт нь өндөр настан, бага орлоготой, гадаа олон цагаар ажилладаг иргэд, амьсгал, зүрх, судасны өвчтэй иргэдэд аюултай юм. Хэт халалтын улмаас нийт эмнэлгээр эмчлүүлэгсдийн тоо 20%-иар, амьсгал, зүрх, судасны өвчлөлийн 45.9%-иар нэмэгдэх

магадлалтай байна.⁸ Эрт хариу арга хэмжээг хэрэгжүүлэхэд 4 хоногийн турш нийт 479 иргэн сэрүүцэх өрөөгөөр үйлчлүүлсэн ба 1 хүнд дунджаар 10 минут үйлчлүүлсэн байна. Нийт үйлчлүүлсэн иргэдийн 26% нь цагийн ажилтан, 23% нь барилгачин, 14% нь хүргэлтийн ажилтан, 9.5% нь гудамжинд олон цагаар ажилладаг ажилтан байжээ. Нийт сэрүүцэх өрөөгөөр үйлчлүүлсэн иргэдийн 70.5% нь өрөөгөөр үйлчлүүлсэний дараа биеийн байдал нь сайжирсан гэж хариу өгсөн байна.

Бангладеш улс нь өөрийн газарзүйн онцлогоос хамааран байгалийн гаралтай аюулт үзэгдэлд өртөмтгий билээ. Бангладеш улс нь нам дор газар байрлах бөгөөд дэлхийд томд тооцогдох олон голууд оршдог, хуурай газар дээрээ ус ихтэй улс юм. Борооны улирлын үед үерлэх нь энгийн үзэгдэл бөгөөд тухайн үед жилд орох хур тунадасны 80% нь ордог байна. Зарим жилүүдэд үер аюултай түвшинд хүрч 1 сая гаруй хүн үерт нэрвэгддэг бөгөөд үерээс гадна хүчтэй хуй салхи, циклон жилд 2-3 удаа тохиолддог

⁸Dinnissen, Susan & Faucet, Jerome & Van, Thang & Vu, Thang & Dinh, Trong & Quang, Trung. (2020). Fostering anticipatory humanitarian actions for heatwaves in Hanoi through forecast-based financing. Climate Services.

байна. Бангладеш улс 2017 оны 7-8-р сард циклоны эрт хариу арга хэмжээг хэрэгжүүлсэн бөгөөд далайн эрэг дагуу 13 хотын 20,000 иргэд нэрвэгдэх эрсдэлтэй гэж дүгнэсэн ба цаг уурын албатай хамтарсан эрт хариу арга хэмжээг хэрэгжүүлэх босго аюулын зэрэглэлийг тогтоосон байна.⁹ Эрт хариу арга хэмжээ идэвхижсэн тохиолдолд эрт хариу арга хэмжээг циклон эх газарт хүрэхээс өмнө 30 цагийн дотор хэрэгжүүлэх юм. Эрт хариу арга хэмжээнд хүнс болон цэвэр ус, анхны тусламжийн иж бүрдэл, нүүн шилжүүлэх үйлчилгээ зэрэг багтсан байна. Эрт хариу арга хэмжээний гол зорилго нь байгалийн аюулт үзэгдлийн нөлөөллийг боломжит хэмжээнд бууруулах бөгөөд иргэдэд өөрсдийн эд зүйлс, мал зэргээ аюулгүй газарт зөөвөрлөх боломж олгох, анхны тусламжийн иж бүрдэл, хүнсний тусламжийг үзүүлсэнээр тэдний амьдралд үзүүлэх циклоны нөлөөллийг бууруулж байгаа юм. Бангладешийн цаг уурын алба, Энэтхэгийн цаг уурын алба, Европын богино хугацааны цаг уурын мэдээний алба, Олон улсын

цаг уурын мэдээний системээс 125км/ц-аас дээш хурдтай циклон эргийг чиглэн ирж байгаа тухай мэдээлэл гаргавал эрт хариу арга хэмжээг идэвхижүүлэх юм. 2019 онд хэрэгжүүлсэн эрт хариу арга хэмжээний үеэр 1 өрхөд 53 Ам.доллар болон бусад дээр дурдсан арга хэмжээнүүдийг хэрэгжүүлсэн байна. Хариу арга хэмжээний дараа аюулт үзэгдлээс өмнө тусламж авсан буюу эрт хариу арга хэмжээнд хамрагдсан болон циклоны үеийн хариу арга хэмжээнд хамрагдсан тусламж хүртэгчдийг харьцуулсан судалгааг хийж эрт хариу арга хэмжээний үр дүнг үнэлсэн байна. Ингэхэд эрт хариу арга хэмжээнд хамрагдсан иргэд өөрсдийн эд хогшил, малаа бага зарж борлуулсан, хоол хүнс, малаа бага алдсан байна. Байгалийн аюулт үзэгдлийг эрт хариу арга хэмжээг хэрэгжүүлэх хүрээнд удаан явцтай болон хурдан явцтай гэж ангилж болох ба циклон, уруйн үер, хөрсний нуранги зэрэг харьцангуй богино хугацаанд тохиолдож их хохирол учруулж болохуйц үзэгдлүүдийг хурдан явцтай гэж нэрлэх бол зуд, цөлжилт, хэт халалт зэрэг шууд бус, аажмаар тохиолддог аюулт үзэгдлүүдийг хурдан явцтай гэж үзэж болохоор байна. Аюулт үзэгдлийн тохиолдох хурдаас шалтгаалан

⁹<https://www.anticipation-hub.org/experience/anticipatory-action-in-the-world/bangladesh/forecast-based-financing-in-bangladesh/>

мөн эрт хариу арга хэмжээг хэрэгжүүлэх механизм буюу авах арга хэмжээ, аюулын зэрэглэлийн босго үзүүлэлт зэрэг бүх төлөвлөлт өөр өөр байна¹⁰. Жишээлбэл цөлжилт буюу гангийн хариу арга хэмжээ авах боломжит хугацаа нь 1-3 сар байдаг бол өмнө дурдсанчлан циклонд хариу арга хэмжээ авах боломжит хугацаа нь 24-72 цаг байна. Бангладеш улсад 2020 онд хэрэгжүүлсэн циклоны эрт хариу арга хэмжээний санхүүжилт нь хүсэлт гаргасан өдрөөс хойш 10 хоногийн дараа Бангладешийн Улаан хавирган сард олгогдсон бөгөөд шилжүүлэг 3 өөр банкаар дамжсан байна.

Дүгнэлт

Эрт хариу арга хэмжээг үр дүнтэй хэрэгжүүлэхэд шаардагдах гол элементүүдийн нэг нь шинжлэх ухаанаар батлагдсан, найдаж болохуйц цаг уурын урьдчилсан мэдээнд суурилсан хариу арга хэмжээг хэрэгжүүлэх босго үзүүлэлт юм. Эквадор улсад тохиолдсон галт уулын идэвхжилийн хариу арга хэмжээний босго үзүүлэлт нь галт уулын идэвхжилээс үүдэлтэй биетэд үүсэх үнсний зузаан 2 мм хүрвэл хариу арга хэмжээг

хэрэгжүүлнэ гэх босго үзүүлэлтийг эрт хариу арга хэмжээний төлөвлөгөөнд оруулсан хэдий ч бодит байдалд үнсний зузаан 1 мм хүрэхэд зорилтот бүлгийн хүн амд асар их хохирол амсуулсан учир тус босго үзүүлэлтийг шинэчилэхэд хүрсэн байна. Филиппин улсад далайн хуй салхины хариу арга хэмжээний босго үзүүлэлтийг тогтоохдоо “510” олон улсын цахим эрдэмтэн судлаачдын багтай хамтран 3 хотын нийт хүн амын 10% нь нэрвэгдэх өндөр эрсдэлтэй үед хариу арга хэмжээг 64 цагийн дотор хэрэгжүүлэх босго үзүүлэлтийг тогтоосон нь босго үзүүлэлтийг тогтоохдоо тухайн улсын онцлог, нөхцөл байдлыг сайтар ойлгодог мэргэжилтэн судлаачдын зөвлөгөөг ашиглан босго үзүүлэлтийг сайжруулах боломжтой гэдгийг харуулсан сайн жишээ юм. Дээрхи жишээнүүдээс үзэхэд цаг уурын холбогдох мэдээ нь тодорхой бус, найдваргүй эсвэл бусад дата, эх сурвалж байхгүй үед оновчтой босго үзүүлэлтийг бий болгох хэрэгцээ байгаа нь харагдаж байна. Хэдийгээр эрт хариу арга хэмжээний төлөвлөгөөнд заасан босго үзүүлэлтэд хүрэхгүй байгаа ч Үндэсний нийгэмлэг эсвэл орон нутгийн эрдэм шинжилгээний

¹⁰Review of the pilot phase of the forecast-based action by the disaster relief emergency fund 2018-2020, Robert Roots, 2021.

багийн зөвлөмжийн дагуу эрт хариу арга хэмжээг идэвхижүүлэх механизмийг тодорхой хяналтын дор бий болгох нь өөрөө уян хатан шийдэл байж болох юм.

Нөгөө талаар Олон улсын Улаан загалмай, Улаан хавирган сар нийгэмлэгүүдийн холбооноос 2019 онд батлагдсан 8 эрт хариу арга хэмжээний төлөвлөгөөнөөс 2020 онд 5 нь идэвхжсэн байгаа

Ашигласан материал

1. Төрийн мэдээлэл" хууль тогтоомжийн эмхэтгэл №07 /964/.
2. Л.Нацагдорж, М.Должинсүрэн "Монгол оронд тохиолддог байгалийн гамшигт үзэгдлүүд" УБ хот. 2016 он.
3. П.Дамдин "Үндэсний аюулгүй байдалд байгалийн гамшгийн үзүүлэх нөлөөг бууруулах арга зам".УБ хот. 2012он;
4. Ш.Болдбаатар "Үндэсний аюулгүй байдал нөлөөлөх зудын эрсдэлийг бууруулах арга зам", УБ хот, 2016 он.
5. Graafland & Bosma, 2013; Fitzpatrick, 2008
6. Graafland & Bosma, 2013; Hansson, 2009
7. Hansson, 2009
8. Giddens & Sutton, 2013
9. Scott, 2000
10. Нэгдсэн үндэстний байгууллагын глобал компакт
11. Европын комисс, 2019.
12. Олон улсын улаан загалмайн хороо, 2010.
13. Хүмүүнлэгийн эвсэл, 2009.
14. Хүмүүнлэгийн хэргийг зохицуулах газар, 2012.
15. Карнс, 2020
16. Гадаад харилцааны консул, 2018.

ЦАХИМ ШИЛЖИЛТ: ГАЛ ТҮЙМЭР УНТРААХ АВРАХ АНГИЙН ХӨДӨЛМӨР ХАМГААЛЛЫН БАЙДАЛД ХИЙСЭН ШИНЖИЛГЭЭ

О.Мөнхбаяр

ДХИС-ийн Магистрант, ахлах дэслэгч

Хураангуй: Гал түймэр унтраах аврах ангийн хөдөлмөр хамгааллын норм стандарт, эрх зүйн баримт бичиг, өнөөгийн байдалд шинжилгээ хийж, сайжруулах арга замыг тодорхойлон зөвлөмж боловсруулахад оршино.

Abstract: The purpose is to analyze Fire rescue class norms and standards, legal documents, and the current situation, and to identify recommendations for improvement and to develop recommendations.

Түлхүүр үгс: хөдөлмөр хамгаалал, аюулгүй байдал, эрүүл ахуй

Key words: Occupational Safety, Security, hygiene

Удиртгал

Монгол улсад хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуй хөгжих эхлэл нь Монгол улсад хөдөлмөрийн харилцааг зохицуулах хууль тогтоомж анх бүрэлдэн тогтсон нь Их жанжин Д.Сүхбаатарын оролцоотойгоор 1921 оны 5 дугаар сарын 22-нд хуралдсан Ардын Түр Засгийн газрын Тэргүүлэгчдийн хурлаас ажилчин, албан хаагчдын хөдөлмөр эрхлэх цагийг журамлан тогтоож, долоо хоног бүрийн Ням гаригийг амралтын өдөр болгосон байна. “Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн тухай” хууль батлагдаж мөрдөгдөх хүртэл энэ асуудлыг хөдөлмөрийн тухай хуулиар зохицуулсаар ирсэн юм.

1990 оноос хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн үндэсний стандарт боловсруулж байгуулах асуудал эрхэлсэн

техникийн хороо байгуулагдан ажиллаж холбогдох стандартуудыг шинээр болон шинэчлэн боловсруулах ажлыг хийж байна.

Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн зорилго нь ажил хөдөлмөр эрхэлж байгаа ажилтны эрүүл мэнд, хөдөлмөрийн чадварыг хэвээр хадгалж эрүүл, аюулгүй орчинд хөдөлмөрлөх нөхцөлөөр хангахад оршино.

Техник, технологийн хөгжлийг дагаад төрийн болон хувийн хэвшлийн олон салбарт шинэ техник, дэвшилттэй технологийн нэвтрэхийн хирээр ажиллагсдын Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн асуудал улам бүр чухлаар тавигдах боллоо.

Хүний амь насыг хамгаалах, аюулгүй таатай орчинд хөдөлмөрлөх нөхцөлийг хангах эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх талаар

Улсын Их Хурал, Засгийн Газраас олон хууль, тогтоомж батлан гаргаж хэрэгжүүлж байна. Харин эдгээр хууль тогтоомжийг үйлдвэрлэлийн нэгжид хэрэгжүүлж, мөрдүүлэхэд зарим алдаа дутагдал гарч эрдэнэт хүний амь нас үрэгдэх, тахир дутуу болох, хөдөлмөрийн чадвараа алдах тохиолдол гарсаар байгаагийн нэг голлох шалтгаан нь Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн талаарх ном, гарын авлага дутагдалтай байгаа нь нөлөөлж байна.

Үндсэн хэсэг

Энэ удаа Улсын Их Хурал, Засгийн Газрын 2021 онд батлан гаргасан хууль, тогтоомжийг шинэчилсэн заалтуудыг оруулан, Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн хууль¹-ийг 2022 оны 1 дүгээр сарын 1-ээс эхлэн мөрдөн ажиллаж байна.

Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн нь үйлчилгээний явцад авран хамгаалах үйл ажиллагаанаас шалтгаалан аврагчдын эрүүл мэндэд, бие махбодь, мэдрэх сэтгэхүйд өөрчлөлт орж хөдөлмөрийн чадвар буурах, өвчлөх, осолд орохоос урьдчилан сэргийлэх ажлын боловсронгуй болгох шаардлагатай байна.

“Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн” – хөдөлмөрлөх явцад хүний ажиллах чадвар, эрүүл мэндийг хэвээр хадгалах,

эрүүл, аюулгүй нөхцөлийг бүрдүүлэхэд чиглэсэн нийгэм, эдийн засаг, зохион байгуулалт, техник, технологи, ариун цэвэр, эрүүл ахуйн арга хэмжээ авах, эмчлэх, сувилах, нөхөн сэргээх, эрсдэлээс хамгаалах үйл ажиллагаа;

“Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал”

- хөдөлмөрлөх явцад хүний эрүүл мэнд, хөдөлмөрлөх чадварт үйлдвэрлэлийн аюултай, хортой хүчин зүйлийн нөлөөллийн түвшин нь эрүүл ахуйн зөвшөөрөгдсөн хэмжээнээс хэтрээгүй байх;

“Хөдөлмөрийн эрүүл ахуй”

- хөдөлмөрлөх явцад хими, физик, биологийн хүчин зүйлээс¹ шалтгаалан хүний бие мохбодь, мэдрэл сэтгэхүйд өөрчлөлт орж өвчлөх, хөдөлмөрийн чадвараа түр болон бүрэн алдахаас урьдчилан сэргийлэхэд чилэсэн үйл ажиллагаа;

“Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуй стандарт”

– Хөдөлмөрийн нөхцөл, аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн талаар эрх бүхий байгууллагаас тогтоосон хэм хэмжээ

Улсын иргэний хамгаалалтын газар, Улсын гал түймэртэй тэмцэх газар, Улсын нөөцийн газар энэ гурван байгууллага нэгдэж, Онцгой

¹ Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн тухай хууль, Улаанбаатар хот 2016 он

байдлын байгууллагын нэгдсэн тогтолцоонд шилжсэн юм. Онцгой байдлын ерөнхий газрын даргын 2009 оны 12 дугаар сарын 30-ны өдрийн тушаалаар “Онцгой байдлын асуудал эрхэлсэн байгууллагын хөдөлмөр, хамгаалал, аюулгүй ажиллагааны дүрэм” нэртэй батлагдан гарсан.

Гал түймэр унтраах гал сөнөөгчдын хөдөлмөр хамгаалал, аюулгүй ажиллагааг хангах ажиллагаа нь “Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн дүрэм”, “Гал түймэр унтраах дүрэм”, “Эрэн хайх, аврах ажиллагааны стандарт” зэрэг дүрэм, стандартаар хангагддаг.

Энэ дүрэм нь Онцгой байдлын асуудал эрхэлсэн байгууллагын алба хаагчдын хөдөлмөр хамгаалал аюулгүй ажиллагааг хангахад анги, байгууллагын дарга /захирагч/ бусад албан тушаалтны гүйцэтгэх үүрэг, аюулт үзэгдэл, техникийн холбогдолтой осол, тэдгээрээс үүдэлтэй гамшгийн үед ажиллах аюулгүй ажиллагааг зохицуулах зорилготой бөгөөд Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн хууль шинээр батлагдан гарсаны дараахан гарсан учир ажлын байрны нөхцөл, техник, тоног төхөөрөмжийн хэвийн ажиллагааг хангах шаардлага зэрэг талаасаа илүү ололттой заалтуудыг тусгаж өгсөн байна.

Иймд виртуал ертөнцөд хууль сахиулахуйн ажил мэргэжлийн онцлогийг уг онолын үзэл баримтлалд суурилж, зохион байгуулах нь цаг, хүн хүч, нөөцийг нэмнэсэн онол, практикийн чухал ач холбодол өндөртэй болохыг баталж байна.

Өргөн утгаараа монголын нийгэмд мэдээллэлжсэн нийгмийн гар хөл нь бүрэлдэж, зүрх нь цохилж эхэлж байгаа бөгөөд инкубаторт оруулан амилуулахад нэлээдгүй хүч, чармайлт, бодлого, санхүүжилт шаардагдана. Хэрэв тархи эрүүл саруулаар ажиллаж эхэлбэл монголын нийгмийн ирээдүйд урьд хожид байгаагүй асар их боломж, цахим шилжилтийн эерэг өөрчлөлтийг авчирах нь гарцаагүй. Иймд мэдээллэлжсэн нийгэмд зүгээр урсгалаараа орчихож болохгүй бөгөөд түүнийг шинжлэх ухааны үндэстэй танин мэдэж, түүний ирээдүйд чиглэсэн бодлогыг боловсруулах шаардлага бидний өмнө тулгарч байна.

Одоогийн хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байгаа Гал түймэр унтраах дүрэм нь 2016 оны 05 дугаар сарын 18-нд Монгол Улсын Шадар сайдын 58 дугаар тушаалаар батлагдсан. Галын аюулгүй байдлын тухай хуулийн хэрэгжилтыг хангах. Гал түймэр унтраах ажлын зохион байгуулалтын 200 гаруй төрлийн харилцааг зохицуулсан байдаг.

Объектын болон ой хээрийн Гал түймэр унтраах ажиллагаанд оролцогчдын хөдөлмөр хамгаалал, хувцас багаж хэрэгсэл доорх стандартын шаардлагуудаар хангагддаг.

MNS 6345:2012 Аврагчдын хувцас, хэрэглэлд тавих ерөнхий шаардлага;

MNS 5620:2006 Амьсгалын замын аюулаас хамгаалах хэрэгсэл /хошуувч, шүүлтүүртэй баг,

MNS 6348:2012 Гал сөнөөгчийн хувцас

MNS 6349:2012 Гал сөнөөгчийн хамгаалах хэрэглэлд тавих ерөнхий шаардлага /Толгой, гар хөл хамгаалах хэрэглэл, бүс/, эдгээр стандартуудас гадна Эрэн хайх аврах ажиллагааны ОББС 0001:2018 стандартыг хэрэгжүүлэн ажиллаж байна

Гамшгаас хамгаалах тухай хуульд алба хаагчид үүргээ гүйцэтгэхдээ аюулгүй ажиллагааны дүрэм, журмыг чанд сахих аюулгүй байдлаа хангах үүргийг тусгаж өгсөн боловч одоогийн хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байгаа Хөдөлмөр хамгаалал, аюулгүй ажиллагааны дүрмээр аврагчийн Хөдөлмөр хамгаалал, аюулгүй ажиллагааг хангах эрх зүйн зохицуулалт дээр зарим нэг заалтыг сайжруулах шаардлагатай гэж үзэж байна.

Хувийн орчин үеийн хамгаалах хэрэгсэлүүд, тавигдах шаардлага

Манай орны хувьд хувийн хамгаалах хэрэгсэлийг дотооддоо үйлдвэрлэдэггүй гадаад орнуудад үйлдвэрлэсэн хэрэглэлийг байгууллагын онцлог, шаардлагад нийцүүлэн ашиглаж ирсэн.

Толгой хамгаалах хэрэгсэл (Дуулга) MNS 5621:2006

Толгой хамгаалах Дуулга нь дараах байдалтай байдаг. Үүнд:

- Толгой хамгаалах дуулга
- Сонсгол хамгаалах хэрэгсэлтэй дуулга
- Нүд хамгаалах хэрэгсэлтэй дуулга
- Нүүр, нүд, сонсгол хамгаалах хэрэгсэл /иж бүрдэл/-тэй дуулга

Дүгнэлт

Гал түймэр унтраах, аврах ажиллагаа нь эрсдэл өндөртэй, нарийн технологитой томоохон үйлдвэр, үйлчилгээний объектууд, байгалийн давагдашгүй хүчний нөлөөнд өртөх ч магадлалтай гэдэг нь харагдаж байна. Тухайн объектын онцлог, шинж чанар, барилгын хийц бүтээц, газар орны байгалийн тогтоц, цаг агаарын нөхцөл байдалтай уялдуулан ажиллах нь аврагч гал сөнөөгчидийнн аюулгүй ажиллагаа эрүүл ахуйг хангах үндсэн нөхцөл юм.

Гал түймэр унтраахад тохирсон арга тактикийг зөв сонгон, хүн хүч хэрэгслээ зөв оновчтой хувиарлан ажиллах нь удирдагчийн онолын мэдлэг, туршлага ур чадвараас шууд

хамааралтай бөгөөд аюулгүй ажиллагаатай нягт холбоотой байна.

Аврагч гал сөнөөгчдын хувийн бэлтгэл, гамшгийн үед бэлэн байдал, өөрийн ур чадвар, харилцан ажиллагаа, сахилга бат, багаж хэрэгслээ чадварлаг ашиглах нь аюулгүй ажиллагааны үндэс болж байна.

Ашигласан материал

1. Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн тухай хууль, Улаанбаатар хот 2016 он

2. Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуй (Нэмж

засварласан дөрөв дэх хэвлэл) Улаанбаатар хот 2012 он

3. MNS:6345:2012 Аврагчдын хувцас, хэрэглэлд тавих ерөнхий шаардлага;

4. MNS:5620:2006

Амьсгалын замын аюулаас хамгаалах хэрэгсэл /хошуувч, шүүлтүүртэй баг,

5. MNS:6348:2012 Гал сөнөөгчийн хувцас

6. MNS: 6349:2012 Гал сөнөөгчийн хамгаалах хэрэглэлд тавих ерөнхий шаардлага

7. MNS 5621:2006 Толгой хамгаалах хэрэгсэл (Дуулга)

8. Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал эрүүл ахуйн дүрэм

УЛСЫН НӨӨЦИЙН ТУХАЙ ОЙЛГОЛТ, ТҮҮНИЙ ТҮҮХЭН ХӨГЖИЛ

Г.Даваадорж

ДХИС-ийн Магистрант, ахлах дэслэгч

galbadrahdavaadorj@gmail.com

Хураангуй: Хүн төрөлхтөн үүссэн цагаасаа эхлэн түүхийн урт хугацаанд хоол, тэжээл, бусад хэрэгцээт зүйлээ хадгалж хуримтлуулан удаан хугацаагаар хэрэгцээндээ тааруулан ашиглаж ирснээр нөөцийн тухай ойлголт гарч ирсэн билээ. Эзэнт гүрэн үүссэн үеэс дайн байлдаанд оролцох, улс гэрээ хамгаалах, жин тээх үед урт хугацаагаар хадгалалт даах борц, ааруул, цай, тос зэргийг бэлтгэн хүн тус бүрт тодорхой хэмжээ тогтоон авч явдаг байсан. Мөн хааны торгон сүрэг гэж тусад нь үржүүлж төрийн хэрэгт түлхүү ашиглаж ирсэн нь түүхийн зарим нэг сурвалжаас харагддаг. Үүнээс үзэхэд Монголд нөөцийн тухай ойлголт аль эртнээс бий болж, улс оронд тодорхой түүхэн үүргийг гүйцэтгэж гэж үзэх үндэслэлтэй юм. Ард түмний дунд ч “Үрээ идэхээс үрээгээ ид”, “Айлаас эрэхээр авдраа уудал” гэдэг эрхэм сургаал нь нөөц бүрдүүлэх нь хүний амьдралд зайлшгүй зүйл болохыг гэрчилж байна.

Түлхүүр үгс: Нөөц, хүнс, үүц, сан хөмрөг, эдийн засаг

Keywords: Storage, food, economy

Үндэслэл

Улс орны оршин тогтнох, үндэсний аюулгүй байдлыг хангах нэг гол хүчин зүйл нь эдийн засгийн хараат бус байдал юм.

Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалд “Үндэсний аюулгүй байдлыг хангах гэж Монгол Улсын үндэсний язгуур эрх ашиг сонирхлыг хамгаалан бэхжүүлж тал бүрийн баталгаа буй болгоход чиглэсэн төрийн бодлого, төр, түүний байгууллага, албан тушаалтнаас авч буй арга хэмжээг

хэлнэ. Эдгээр арга хэмжээ нь урьдчилан сэргийлэх, бүтээн байгуулах чиг хандлагатай байна” гэж заасан.

Хөрш хоёр орны зах зээлээс хараат байдалтай, дэд бүтцийн хөгжил харьцангуй сул, хүн амын дийлэнх нь байгаль цаг уурын нөхцөлөөс хамааралтай нүүдлийн аж ахуй эрхлэн амьдардаг, дэлхийн зах зээлийн экспортын цөөн нэр төрлийн барааны үнийн өөрчлөлтөөс эдийн засаг нь хамаарч байдаг, импортыг орлох бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл сул

манай орны хувьд улсын нөөцийн бараа, материалыг хуримтлуулан удаан хугацаатайгаар агуулахын аж ахуйд хадгалах шаардлага зүй ёсоор байсаар байна.

Нэг. Монголчуудын нөөцөө бэлтгэж ирсэн нэн эртний түүхэн эх сурвалжууд

НТӨ 119 онд Тяньянь уулын дэргэдэх Чжаосинь сууринд хятадын хүннүгийн нөөц будаагаар хооллоод үлдсэнийг нь шатаасан, НТӨ 100 онд хятадын Су У-г будааны нүхэн зооринд хорьж байсан, НТӨ 80 онд хүннүгийн тариа боловсроогүй, Тан улсын тайлбарлагч Янь Ши Гу /581-645/ тэд хар будаа тарьдаг гэх зэрэг сурвалжийн чанартай мэдээнээс үзэхэд тэдний тариалан гол төлөв Орхон, Хэрлэн зэрэг том голын хөндийгөөр байжээ. Өөр нэгэн эх сурвалжид дайн байлдааны үед монголчуудын “үр тарианы нөөцийг устган”¹ дуусгасан тухай өгүүлдэг.

Тэгэхээр Монгол орны тариалангийн уламжлал бүр хүннүгийн үеэс улбаатай бөгөөд энэ үед будааны нөөц бүрдүүлэн ашиглаж байна. Эгийн гол дахь Хүннүгийн үеийн баримт олдворуудаас олдсон нэгэн чухал

зүйл бол голынхоо сав газраар үр тариа тариалж байсан тухай баттай нотолгоо юм. Тухайлбал хүннүгийн нэгэн бууцны гэрийн зуух орчмоос талх хийдэг буудайтай /*Triticum aestivum*/ төстэй нүүрсэжсэн улаан тарианы амуу буудай олдсон бол өөр нэгэн бууцны малтлагаас /*Triticum aestivum Hordeum sr.*/ буудайны төрөл гарснаас гадна ямар төрөл болох нь тогтоогдоогүй буудайн ширхэг ч олдсон тохиолдол бий.

Судлаачид археологийн судалгааны үр дүнд Монголд шинэ чулуун зэвсгийн /НТӨ IV-II мянган жил/ үе гэхэд газар тариалан бий болж, байгалийн нөөц баялаг, идшинд хэрэглэж болох хар, шар будаа мэтийн төрөл бүрийн үр, ургамал элбэг байсан нь Монгол нутагт газар тариалан эрт үеэс үүсэн гарч болох бодит нөхцөлийг бүрдүүлсэн гэж үздэг юм².

Амьтныг гаршуулах болсон нь нийтийн хэрэгцээний нөөцийг арвижуулах, хамгаалахын тулд нохойг гэрийн болгох үе шатнаас эхэлсэн нь палеолитын дээд үеийн төгсгөл, мезолитын эхэн буюу 10-15 мянган жилийн өмнөх үед холбогдох бөгөөд мезолитын түүвэрчид цуглуулсан тариа будааны нөөцийг оготноос

¹Ала ад Дин Ата Мелик Жувейни. Дэлхийг байлдан дагуулагчийн түүх, хөрвүүлсэн М.Д. Бадамням.Боть1.УБ, 2006.т.139.

²Эрт, дундад үеийн монголчуудын аж ахуй, соёл, УБ, 2006. т. 39.

хамгаалахын тулд муурыг гэрийн болгосон нь анчин нохойг гэршүүлсэнтэй цаг хугацааны хувьд ойролцоо байгаа төдийгүй судлаачдын тооцоогоор ямааг НТӨ VII-VI, хонийг VIII-VI, үхрийг VII-VI, адууг V-IV мянган жилийн дотор тус тус гэрийн болгосноор хүн төрөлхтөн мал аж ахуй хэмээх цогцолбор үйлдвэрлэлийн үндсийг бий болгосон байна³.

Монголын нууц товчоонд “Алунгоо хатан хаврын нэгэн өдөр хонины хатсан мах чанаж Бэлгүнүтэй, Бүгүнүтэй, Буха Хатаги, Бухату Салжи, Боданчар мунхаг таван хөвгүүндээ идүүлээд тэднийг зэрэгцүүлэн суулгаж хүн бүрд нэжгээд мөс /сум буюу нарийн мод/-ийг хугал гэж өгвөл амархан хугачиж орхив” гэсэн нь монголчууд эртнээс борцыг хүнсэндээ хэрэглэж байсны жишээ юм.

Рубрукын тэмдэглэлд “Үхэр юмуу адуу үхэхэд махыг нь борцолдог, тэгэхдээ давсалдаггүй, ямар ч үнэр танар ялгаруулдаггүй. Адууны умсаар гахайныхаас илүү хиам бэлтгэж шинээр иддэг, бусад махыг бол өвөл нөөцөлдөг” гэсэн нь мах хадгалах боловсруулах арга одоог хүртэл шалгарсан сонгомол

арга хэвээр үлдсэнийг харуулж харуулж байна⁴.

Хятад сурвалжид өгүүлснээр “Монголчуудын айраг ундаа нь дотроо олон төрөл зүйлтэй бөгөөд эсгэх аргаасаа хамаарч өөр амт үнэртэй төдийгүй гүүний сүүг өдөртөө унаганд хөхүүлдэг, харин орой нь гүүгээ хурааж сааж, гүүний сүүгээ хөхүүрт хадгалж, хэдэн хоног сайтар бүлсний дараа чангарах дээр сая ууна” гэсэн бол италийн жуулчны тэмдэглэлд “Үнээний сүүнээс эхэлж тосыг нь ялгаж аваад сүүг ширгэж дуустал нь буцалган хонины туламд хадгалдаг. Тосыг давсалдаггүй. Сүүг их буцалгадаг болохоор ээддэггүй. Тосыг өвөл хэрэглэхээр нөөцөлдөг. Тосыг нь авсан сүүг наранд дэлгэж хатаахад чулуу шиг хатуу болно. Түүнийгээ өвөл идэхээр ууталдаг, өвөл саальгүй болох цагт хурууд хэмээн нэрийддэг тэр гашуун аарцыг борвинд агуулж дээрээс нь халуун ус хийж дэвтээн уусч замхартал нь байлгаад сүүний оронд уудаг” зэргээр ааруул хийж, тос хайлж хадгалах, хэрэглэх аргыг тодорхой өгүүлсэн байдаг⁵.

⁴Эрт, дундад үеийн монголчуудын аж ахуй, соёл. УБ, 2006. т. 93.

⁵Ж.Баясах. Их Монгол улсын түүхэнд холбогдох хятад сурвалж бичиг. (Ван Говэй, Хэйда Шилуэ цзяньчэн) УБ, 2005. т. 77.

³Монгол улсын угсаатны зүй.1 боть. УБ,2012. т. 112.

Айрагнаас тосыг нь гараар базан аваад малын олгой, гүзээ, давсаг зэрэгт хурааж нөөцөлдөг.

Гүзээ давсаг зэргийг гар шүүс /шар цагаа/-нд идээлж аваад хатааж эвхэнэ⁶ гэснээс үзэхэд монголчууд эртнээс сүү, цагаан идээг боловсруулан хүнсэндээ хэрэглэх нь элбэг байсан бөгөөд тухайлж нэгэн жишээ татахад үхэр, хонь, ямааны айраг (ундаа), тараг, ингэний ундаа, хонь ямааны цөрмийг чанаж буцалгах, ялангуяа үхэр, бог мал, ингэний ундааг нэрж цагаа гаргаж авна. Мөн гүүний айрагтай бусад малын ундаа, таргыг хольж бэсрэглэн чанаж цагаа бэлтгэх арга ч цөөнгүй. Цагаа нь голдуу шүүж шахаж аарцлан ааруул, хурууд тавьж өвөл хаврын улиралд нөөцөлж идэх хатуу, бүхэл идээний эх бүтээгдэхүүн болдог. Бас айраг (ундаа), таргыг нэрж буцалган ээдэм, цагаан хөөсийг ялгэн авч хоолонд өргөн ашиглахын зэрэгцээ цагааг уух, цагаанд бусад төрлийн идээг хольж цагааны шалхмаг, боз зэрэг амтлаг идээ ундааг хийж уудаг байна⁷.

Хагас зүрх, бөөр, гургалдай, хавтарга, сээр, харцага

⁶Монголын угсаатны зүйн хэрийн судалгааны эх хэрэглэгдэхүүн. Боть II. Эрхэлсэн С.Чулуун, УБ, 2011. т. 91

⁷Монгол улсын угсаатны зүй. Боть I УБ, 2012, т. 127-128.

зэргийг үүцэнд хийж нөөцөлнө. Цагаан сараас хойш үүц задална. Цагаан сараар (битүүнд) хураасан өрмөө задлан тос холино. Тосонд мэхээр, нунтаг эээгий, гурил саахар хийж тос холино. Шар тосыг нь авна. Хонь, үхрийн уураг хурааж мөн цагаан сараар гаргаж⁸ хэрэглэхээс гадна өвөлжөөндөө газар ухаж ааруул, тос дараад (11-3.4) дүгээр сард очиход зоорь нөөцөө задалдаг байна⁹. Монголчууд аарцны хавтага гэж аарцны уутыг хэлнэ. Хавтаганаас шүүсэн аарцыг булангаас хөндлөн зүсэж тавьсныг тэмээн тавгийн хурууд гэж нэрлэдэг. (Вандан засгийн хошуу) Тэмээн тавгийн хуруудны зузаан дөрвөн хуруу зузаан байсан. Эсхүл хавтаганы аарцыг бүтнээр нь тавьж (хурууд ааруул) нөөцөлнө¹⁰. Тэрчлэн нэг жилд нөөцөлж авсан ааруул, хурсыг дахиад ааруул, хурс хийх цаг болтол идэж хэрэглэдэг. Эээгийг удаан хадгалдаггүй байна¹¹. Судлаачдын бүтээлд

⁸Монголын угсаатны зүйн хэрийн судалгааны эх хэрэглэгдэхүүн. Боть V. Эрхэлсэн С.Чулуун, УБ, 2011. т. 284.

⁹Монголын угсаатны зүйн хэрийн судалгааны эх хэрэглэгдэхүүн. Боть V. Эрхэлсэн С.Чулуун, УБ, 2011. т. 286.

¹⁰Монголын угсаатны зүйн хэрийн судалгааны эх хэрэглэгдэхүүн. Боть IV. Эрхэлсэн С.Чулуун, УБ, 2011. т. 294.

¹¹Монголын угсаатны зүйн хэрийн судалгааны эх хэрэглэгдэхүүн. Боть X. Эрхэлсэн С.Чулуун, УБ, 2011. т. 169.

көншилэмэл гэдгийг (хатаасан мах) гэж орчуулсныг эрдэмтэд голдуу баримтлан “хатсан мах”, “хуршсан мах”, “хуршиж хагссан мах” гэх зэргээр ерөнхийдөө ойролцоо утгатай үгээр буулгажээ. Харин уг үгийн гарлын хувьд гэвэл энэ нь якут хэлний көнсү буюу хол юманд авч явахаар бэлтгэсэн хүнсний нэртэй холбоотой байж магадгүй юм. Якут хэлний “көнсү” нь утгаа монгол бичгийн хэлний “күнсү” (хүнс) гэдэгтэй гарал нэгтэй билээ. Дорнод аймгийн буриад ястны ардын аман зохиолд үхрийн борцыг “көнжү” гэж хэлэх тохиолдол гарч байсан байна. Монголын нууц товчооны “көншилэмэл хонин” гэдэг бол хиншүүлж утах юм уу борцлох аргаар удаан хадгалахад зориулж бэлтгэсэн нөөц махыг нэрлэжээ. Ойрадын зарим аялгуунд “хиншүү” гэхийг “көнсүү”, “киншүү” гэдэг байна¹².

Ляо улсын түүхэн бичигт Хятан нарын заншил бол адуу мал нь өвс, усыг дагаж бэлчээрлэх, хүн нь сүү саалинд түшиглэж, мэргэн харвах явдлаар амьдарлага болгодог, малаас гарах ашиг шимийг эрхэмд үзэж түшиглэдэг байсан тухай дурддаг бөгөөд монголчууд өнөөг хүртэл малын

махыг өвөл, намар нь борцолж хатаагаад хавар хүнс цагаан идээ тарчиг үед гаргаж хэрэглэдэг ба энэ уламжлал бүр эрт үед ч байсан болно.

Монголчууд холын аянд явах, улс орныг нэгтгэх дайн байлдаанд явахад хүнсийг муудахаас хамгаалах, аюулгүй хадгалах явдал байв. Хатаах, давслах, боловсруулж хадгалах зэрэг олон аргуудыг хэрэглэдэг байсан нь түүхээс харагдаж байна.

Хоёр. Монгол улсын нөөцийн сан хөмрөг бүрдэж эхэлсэн он жилүүдийн түүхэн эх сурвалжууд

Монгол Улс XX зууны эхэнд амиа аргацаасан мал аж ахуйтай, өөрийн гэх үйлдвэр, олигтой худалдаа, үндэсний мөнгөн тэмдэгт байхгүй, эдийн засаг нь уналтад орсон, мэргэжилтэй ажилтан нараар дутмаг байснаас улс орныг өөд татах, санхүүгийн үндэсний системийг бий болгох хүнд зорилт тулгарсан юм.

Улсын сан хөмрөгийг арвижуулахад бололцоотой бүхий л нөөц боломжийг ашиглахыг урьтал болгон ажиллаж байсан бөгөөд юуны өмнө бүх төрлийн татвар, хураамжид, тэр тусмаа уул уурхай, газар доорх баялаг, ашигт малтмал эрдэнэсийн зүйл болоод дотоод гадаадын хураамжид

¹²Д.Цэрэнсодном. Нууц товчооны оруулга, тайлбар. УБ, 2002. т. 197

ихээхэн анхаарал хандуулж байсан нь судалгаагаар харагдаж байна¹³.

XX зуунд дэлхийн I, II дайн, халхын голын дайн зэрэг томоохон улс төрийн үйл явдлууд болж байсан бөгөөд энэ нь дэлхийн том улс гүрнүүд газар нутгаа өргөтгөх бодлого явагдан дэлхийд капиталист социалист гэсэн хоёр үзэл бодолд хуваагдан, “хүйтэн” дайны үе байсан нөхцөлд улс орнууд тусгаар тогтнолоо хамгаалах “цөмийн дайн” –д бэлтгэх асуудал хурцаар тавигдаж улмаар улс орнууд “материаллаг нөөц” бүрдүүлэх асуудалд анхаарч эхэлсэн байна. Дэлхийн улс төрийн уг бодлого Монгол Улсын эдийн засгийн хөгжил, бүтээн байгуулалтын ажилд ихээхэн саад тотгор учруулж байсан бөгөөд манай улсын хувьд гол төлөв цэргийн дайчилгааны нөөцтэй байсан байна. Баримтаас үзэхэд цэргийн хүнс, хувцас, эмээл, хазаар, зэр зэвсэг, агт морь, цэргийн агтны өвс зэргийг улсын сангаас Цэргийн яаманд гаргаж байсан байна. 1923 онд Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Сайд нарын Зөвлөл, Бага хурлын тэргүүлэгчдийн хурлаар Мал тариалангийн яам байгуулагдаж түүний харьяанд “Улсын үл халдах фонд” буй болсон байна.

Байгалийн эрс тэс уур амьсгалтай манай оронд ган, зудын гамшигт өртөн мал олноор үхэж үрэгдэх явдал удаа дараалан тохиолдож байв. Тухайлбал 1934-1935, 1938 онд учирсан байгалийн бэрхшээлд их хэмжээний мал хорогджээ. Иймээс малын хорогдлыг бууруулах олон талын арга хэмжээ авсны нэг нь хадлан тэжээл бэлтгэн нөөцөлж өвөл, хавар хэрэглэх асуудал байв. Зөвлөлт Холбоот Улсын тусламжаар байгуулагдсан өвс хадах станцууд нь хувийн аж ахуйтнуудын өвс тэжээл бэлтгэхэд ихээхэн дэмжлэг үзүүлсэн бөгөөд 1939 онд машин трактороор өвс хадах станцын ажлыг сайжруулж, тэдгээрийг аж ахуй, зохион байгуулалтын талаар бэхжүүлэх талаар төр засгаас тодорхой хэмжээний арга хэмжээ авч, станцуудын хадсан өвсийг бараа таваарын нэгэн адил үзэж тэжээл хэрэгцээтэй аймгуудад тээвэрлүүлж борлуулж байх тээврийн зардлыг хэмнэх зэрэг шийдвэр гаргасан байна.

Тэрчлэн эдгээр станцууд бол ганц ардын малыг өвс тэжээлээр хангаж ган, зуд гачгаас хамгаалах төдий бус, өөрийн малыг үлгэр жишээчээр үржүүлэх, өсгөх, тариа ногоо тарих ажлыг

¹³З.Лонжид. Түүх сөхөхүй. УБ, 2011. т. 319.

дэлгэрүүлбэл зохих газар болно¹⁴ гэж үзэж байв.

Монгол Ардын Хувьсгалт Намын 1940 оны X дугаар их хурлаар Мал аж ахуйн тэжээлийн бааз байгуулах шийдвэрийг гаргасан байна. Монгол Ардын Хувьсгалт Намын Төв Хорооны 1943 оны 2 дугаар сарын 20-25-нд хуралдсан ээлжит бүгд хурлаар улс ардын аж ахуйн төлөвлөгөөний хяналтын тооны тухай асуудлыг хэлэлцсэн байна. Тус хурлаар “Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын 1943 оны аж ахуйн бодлогын үндсэн зорилго бол ард түмэн ба улсын хэрэгцээг хангах явдлыг өргөтгөх ба улс орноо батлан хамгаалах явдлыг цаашид бэхжүүлэх хийгээд түүнчлэн одоогийн олон улсын хоорондын байдлын хүнд үед тохиолдож болох аливаа гэнэтийн явдалд тус улсын эдийн засгийг бэлхэн байлгах үндсэн дээр тус улсын хоол хүнс, бараа таваар, мөнгөн санхүүгийн хүрэлцэх хэмжээний нөөц (резерв) бэлтгэлийг ихээр байгуулах зорилго байх ёстой”¹⁵ гэж тогтоож өгсөн нь улсын нөөц бий болох үндсэн суурь тавигджээ гэж үзэж болохоор байна.

1943 оны 3 дугаар сарын 16-ны өдөр хуралдсан Ардын сайд нарын Зөвлөлийн 17 дугаар хурлын тогтоолд Сайд нарын зөвлөлийн бэлтгэл фонд байгуулж уг фондыг “гэнэтийн аюул буюу өөр онц байдлууд тохиолдсоны улмаас зохих зардлуудыг нөхөх явдалд”, “нийт улсын ба батлан хамгаалах ач холбогдол бүхий үндсэн барилга буюу улс орныг батлан хамгаалах явдал, аж ахуй, соёл боловсролын арга хэмжээнүүдийг биелүүлэх явдалд”¹⁶ зарцуулахаар журамласан байна.

1944 оны 11 дүгээр сарын 24-ний өдрийн Ардын сайд нарын Зөвлөл, Намын төв хорооны хамтарсан хурлаар өвсний фонд байгуулах тухай шийдвэр гаргаж 106/75 дугаар тогтоолоор “Нэг. Дотоод яамны аж ахуй ба сангийн трестийн аж ахуйд доор дурдсан хэмжээгээр улсын мэдлийн өвсний фондыг байгуулсугай. Хоёр. Уг фондыг засгийн газрын тусгай зөвшөөрөлгүйгээр зарцуулж үл болно”¹⁷ гэж тогтоосон байна.

БНМАУ-ын Сайд нарын Зөвлөлийн 1965 оны 06 дугаар сарын 20-ны өдрийн маш нууц 244 дүгээр тогтоолоор “Өргөн

¹⁴Монгол Улс. УТА. Ф.1, д.2. хн. 1034, х. 63.

¹⁵“Үнэн” сонин. №31, /2364/, 1943.02.06.

¹⁶“Монгол улс, УТА, х. 1, д.3, хн. 149, хуудас 187-188.

¹⁷“Монгол улс, УТА, х. 1, д.3, хн.219, хуудас 118.

хэрэглээний барааны улсын нөөц байгуулах тухай“ үүргийг тухайн үеийн Худалдаа бэлтгэлийн яам, Гадаад худалдааны яамд үүрэг болгосноор Улсын нөөцийн бараа, материал хуримтлуулах түүхэн замнал эхэлсэн байна¹⁸.

БНМАУ-ын Худалдаа бэлтгэлийн яамны 1965 оны 76 тоот тушаалаар улсын байнгын нөөц байгуулахыг хязгаарын дамжлага бааз болох Дорнод, Хөвсгөл, Баян-Өлгий аймгийн дамжлага баазуудад үүрэг болгож, Худалдаа бэлтгэлийн яамны Барааны төв баазад Улсын байнгын хүнсний болон өргөн хэрэглээний нөөцийн бараа болох гурил, шар будаа, цагаан будаа, хуурай сүү, ногоон цай, дүнсэн тамхи, лаа, хөвөн бөс бараа, брезент, бор эсгий зэрэг 29 нэр төрлийн зүйлийг хуримтлуулан хадгалах болжээ.

Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Сайд нарын Зөвлөлийн 1971 оны 229 дүгээр тогтоолоор 9 аймагт Аюулаас хамгаалах өвс тэжээлийн Улсын фондуудыг анхлан байгуулж ажиллуулж байгаад Засгийн газрын 1991 оны 145 дугаар тогтоолоор Хөдөө аж ахуйн яамны харьяанд шилжүүлэн Толгойт, Дархан, Чойр, Сэлэнгэ, Баянхонгор, Баян-Өлгий, Говь-

Алтай, Дорноговь, Дундговь, Завхан, Өвөрхангай, Өмнөговь, Ховд, Увс зэрэг 14 аймгийн 56 цэгт өргөтгөн зохион байгуулжээ.

Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Сайд нарын Зөвлөлийн 1971 оны 299 дүгээр тогтоолоор Тарианы үрийн улсын нөөц бий болж, нийт 54,0 мянган тонн үр хадгалах хүчин чадалтай салбаруудыг Хөдөө аж ахуйн материал-техникийн хангамжийн удирдах газрын харьяанд байгуулжээ. Үүнд Дархан, Орхон, Угтаал, Жаргалант, Хархорин, Баруунтуруун, Хэрлэн, Тариалан, Түвшрүүлэх, Ингэтолгойн сангийн аж ахуй, Эрдэнэсант, Тэсийн тэжээлийн аж ахуй, Хэнтий аймгийн Өмнөдэлгэр сумдууд багтжээ.

Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Сайд нарын Зөвлөлийн 1975 оны 15 дугаар тогтоолоор Улсын аюулаас хамгаалах шатахууны нөөцийг баруун таван аймагт байгуулахаар болж, улмаар Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Сайд нарын Зөвлөлийн 1977 оны 235 дугаар тогтоолоор Тээврийн яамны харьяа Улаанбаатар хот, Сүхбаатар, Ховд, Дорноговь, Өмнөговь аймаг, Чойр, Мандалговьд шатахуун тослогооны материалын улсын нөөц байхаар болсон байна.

¹⁸Ж.Амарсанаа. Монгол Улсын нөөцийн түүхэн замнал. УБ, 2016 он

Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Сайд нарын Зөвлөлийн 1977 оны 235 дугаар тогтоолоор Материал Техникийн Хангамжийн улсын хорооны харьяа Материал техникийн хангамжийн 6 ерөнхий газарт материалын үнэт зүйлсийн улсын нөөцийг бий болгожээ. Харин 1987 онд Материал Техникийн Хангамжийн улсын хорооны дэргэд улсын нөөцийн анхны төвлөрсөн бааз болох “Объект №03” байгууллагыг “Дүүрэнбулаг” гэдэг нэртэйгээр үйл ажиллагаа явуулж эхэлсэн байна.

Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Сайд нарын Зөвлөлийн 1977 оны 235 дугаар тогтоолоор тухайн үеийн Эрүүлийг хамгаалах яам хариуцан улсын нөөцийн хүний эм, эмнэлгийн багаж хэрэгсэл, ороох боох материал, ариутгалын бодисыг Улсын эм хангамжийн үйлдвэрийн газар, Баян-Өлгий, Ховд, Дорнод, Өмнөговь, Говь-Алтай аймгуудын эмийн сангуудыг удирдах конторын нөөцийн тасагт бий болгосон байна.

Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Сайд нарын Зөвлөлийн 1977 оны 235 дугаар тогтоолоор тухайн үеийн Холбооны яам хариуцан холбооны

хэрэгсэл, шугам барилга, маркийн улсын нөөц бий болжээ.

Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Сайд нарын Зөвлөлийн 1978 оны 439 дүгээр тогтоолоор Эрчим хүчний үйлдвэрүүдийн найдвартай ажиллагааг хангах зорилгоор үйлдвэрлэл техникийн барааны улсын нөөц болох “Аварийн нөөц” байгуулж 198 төрлийн цахилгаан, дулааны тоног төхөөрөмжийг тухайн үеийн Түлш эрчим хүчний яамны харьяа байгууллагууд дээр бүрдүүлж улсын нөөцөд хадгалах болжээ.

Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Сайд нарын Зөвлөлийн 1981 оны 28 дугаар тогтоолоор Улаанбаатар хотын Бөөний худалдааны нэгдлийн төв агуулах, Баян-Өлгий, Говь-Алтай, Ховд, Баянхонгор, Дундговь, Дорноговь, Сүхбаатар, Өмнөговь, Багануурын бөөний бараа бааз болон, Дорнод, Баян-Өлгийн Цагаан нуур, Хөвсгөлийн Хатгалын гадаад худалдааны дамжлага баазад хүнсний нөөцийн барааг хуримтлуулан хадгалж байжээ.

Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Сайд нарын Зөвлөлийн 1982 оны 130 дугаар тогтоолоор тухайн үеийн Хөнгөн, хүнсний яамны харьяанд Экспортын барааны улсын нөөц

бий болгосон байна. Үүнд: ямааны арьс, хонины арьс, хүрэн шир, шевро, хром, ээрсэн ноосон утас, савхин пиджак, савхин дээл, нэхий дээл, тарваганы арьс, адууны дэл зэрэг экспортын бүтээгдэхүүн оржээ.

Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Сайд нарын Зөвлөлийн 1989 оны маш нууц 84 дүгээр тогтоолоор улсын нөөцөд иж бүрэн монгол гэр, 1990 оны маш нууц 13 дугаар тогтоолоор тусгай зориулалтын болон автомашин механизм хуримтлуулах болсон байна.

Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Засгийн газрын 1991 оны “Үрийн улсын нөөцийн талаар авах арга хэмжээний тухай” 254 дүгээр тогтоолоор Гурил тэжээлийн үйлдвэрээс улсын нөөцийн үр хадгалах 13 салбарыг Таримал ургамлын үрийн хяналтын улсын албанд харьяалуулжээ.

Монгол улсын Засгийн газрын 2002 оны 2 дугаар тогтоолоор стратегийн байршилд 7 агуулах, 8 шатахуун түгээх станцыг улсын нөөцийн шатахуун тослогооны материалын хамт Нефть Импорт Компаниас Засгийн газрын хэрэгжүүлэгч агентлаг Улсын нөөцийн газарт шилжүүлэн өгч бие даасан үйл ажиллагаа явуулах болсон байна.

Хөдөө аж ахуйн яамны харьяа Биокомбинат нь малын био бэлдмэл, хуурай болон шингэн вакцинуудын улсын нөөцийг хариуцаж ажилладаг байсан бөгөөд Улсын мал эмнэлгийн албаны төсвөөс санхүүжиж байв.

Гурав. Улсын нөөцийн байгууллагын үйл ажиллагааны өнөөгийн байдал

Монгол Улсын Засгийн газрын 2016 оны 66 дугаар тогтоол, Шадар сайдын 2017 оны 01 дүгээр сарын 11-ний өдрийн 03 дугаар тушаалаар батлагдсан Онцгой байдлын ерөнхий газрын үйл ажиллагааны стратеги, зохион байгуулалтын бүтцийн дагуу ОБЕГ-ын даргын 2017 оны 04 дүгээр сарын 10-ны өдрийн Б/218 дугаар тушаалаар орон нутгийн Онцгой байдлын газрын бүрэлдэхүүнд Улсын нөөцийн салбарууд нэгтгэгдэж салбарын статустайгаар үйл ажиллагаа явуулж эхлээд байна.

Харин Булган, Дархан-Уул, Төв, Сэлэнгэ аймаг дахь Улсын нөөцийн салбаруудыг Улсын нөөц, хүмүүнлэгийн тусламжийн анги нэртэйгээр бүтэц, орон тоог өргөтгөөд байна.

Дүгнэлт

Монголчууд бүр Хүннүгийн үеэс эхлэн будааны нөөц бүрдүүлэн ашиглаж байсан нь Эгийн гол дахь Хүннүгийн

үеийн баримт олдворуудаар нотлогдож байна.

Нэрт судлаач Рубрукын тэмдэглэлд “Үхэр юм уу адуу үхэхэд махыг нь борцолдог, тэгэхдээ давсалдаггүй, ямар ч үнэр танар ялгаруулдаггүй. Адууны умсаар гахайны махнаас илүү хиам бэлтгэж шинээр иддэг, бусад махыг бол өвөл нөөцөлдөг” гэсэн нь мах хадгалах боловсруулах аргыг Монголчууд нэн эрт үеэс өнөөг хүртэл шалгарсан сонгомол арга хэлбэрээр хойч үедээ өвлөн үлдээснийг нотлон харуулж байна

1960-аад оноос тарианы үрийн улсын нөөц бий болж, нийт 54,0 мянган тонн үр хадгалах хүчин чадалтай салбаруудыг Хөдөө аж ахуйн материал-техникийн хангамжийн удирдах газрын харьяанд байгуулж байсан нь улс орны дотоодын хэрэгцээг бүрэн хангадаг байсныг гэрчилж байгаа явдал юм

Ямааны арьс, хонины арьс, хүрэн шир, шевро, хром, ээрсэн ноосон утас, савхин пиджак, савхин дээл, нэхий дээл, тарваганы арьс, адууны дэл зэрэг экспортын бараа бүтээгдэхүүний улсын нөөц бүрдүүлдэг байсан нь валютын нөөц бүрдүүлэх давхар бодлогыг агуулсан байна.

Улсын нөөцийн салбаруудыг орон нутгийн

Онцгой байдлын газрын бүрэлдэхүүнд нэгтгэж улсын нөөц, хүмүүнлэгийн тусламжийн анги нэртэйгээр бүтэц, орон тоог өргөтгөсөн нь гамшиг осол, аюулт үзэгдлийн үед аврах, сэргээн босгох, хойшлуулшгүй үйл ажиллагааг цогц хэлбэрээр явуулах нөхцөлийг бүрдүүлж байгаа болно.

Ашигласан материал

1. Ала ад Дин Ата Мелик Жувеини. Дэлхийг байлдан дагуулагчийн түүх, хөрвүүлсэн М.Д Бадамням.Боть I.УБ, 2006
2. Эрт, дундад үеийн монголчуудын аж ахуй, соёл, УБ, 2006
3. Монгол улсын угсаатны зүй. I боть. УБ, 2012
4. Эрт, дундад үеийн монголчуудын аж ахуй, соёл. УБ, 2006
5. Ж.Баясах. Их Монгол улсын түүхэнд холбогдох хятад сурвалж бичиг. (Ван Говэй, Хэйда Шилюэ цзяньчэн) УБ, 2005
6. Монголын угсаатны зүйн хээрийн судалгааны эх хэрэглэгдэхүүн. Боть II. Эрхэлсэн С.Чулуун, УБ, 2011

ЭНЭРЭНГҮЙ ЁСНЫ ЗАРЧМЫГ МОНГОЛ УЛСЫН ҮНДСЭН ХУУЛЬ БОЛОН ЭРҮҮГИЙН ХУУЛЬД ЭРХ ЗҮЙН ЗАРЧИМ БОЛГОН БЭХЖҮҮЛСЭН НЬ

Э.Золбоо

ДХИС-ийн ЭЗНУС-ийн Нийтийн эрх зүйн тэнхимийн багш,
цагдаагийн ахмад
zolboogoos@yahoo.com

Хураангуй: Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 1 дүгээр зүйлд “Ардчилсан ёс, шударга ёс, эрх чөлөө, тэгш байдал, үндэсний эв нэгдлийг хангах, хууль дээдлэх нь төрийн үйл ажиллагааны үндсэн зарчим мөн”¹ гэж заажээ. Үндсэн хуулийн заалтыг иш үндэс болгон Эрүүгийн хуульд “Хууль ёс, шударга ёс, энэрэнгүй ёс, хүн бүр хууль, шүүхийн өмнө эрх тэгш байх, гэм буруутай нь тогтоогдсон тохиолдолд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх, гэмт хэрэг үйлдсэн гэм буруутай этгээд зөвхөн өөрөө хариуцлага хүлээх, эрүүгийн хариуцлага гарцаагүй байх”² зарчмуудыг хуульчилсан билээ.

Ардчилсан ёс, хүний эрх, эрх чөлөөний талаар судалгаа шинжилгээний ажлыг өргөжүүлж энэ чиглэлийн тулгамдсан асуудлуудад шинжлэх ухааны үндэслэлтэй хариу өгөх явдал манай орны эрдэм шинжилгээний байгууллага, эрдэмтэд судлаачдын нэн чухал зорилт болоод байна. Манай Ардчиллын цаашдын хувь заяа, түүний дотор хүний эрх, эрх чөлөөг улс орондоо бүрэн агуулгаар нь хэрэгжүүлж чадах эсэх нь эдгээр асуудлуудын онолын үндэслэлийг боловсруулж түүнийгээ практикт бүтээлчээр хэрэглэх явдлаас шалтгаалах нь тодорхой юм.

Түлхүүр үгс: Зарчим, энэрэнгүй ёс, ардчилал, хүний эрх, эрх чөлөө

Keywords: Principles, kindness, democracy, human rights and freedoms

¹Монгол Улсын Үндсэн хууль., УБ., 1992 он

²Монгол Улсын Эрүүгийн хууль., УБ., 2002 он

Үндсэн хэсэг

1989 оны сүүлч, 1990 оны эхээр захиран тушаах дэглэмийг үндсээр нь халах гадаад, дотоод нөхцөл тохироо Монгол улсад нэгэнт бүрэлдсэний шууд үр дүн болж өрнөсөн ардчилсан хувьсгалын ололтыг 1992 онд батлагдсан шинэ Үндсэн хуулиар баталгаажуулсан билээ. Нийт ард түмнээс сонгогдсон 430 депутат 76 өдрийн турш оюун ухаанаа уралдуулан хэлэлцэж баталсан энэхүү ардчилсан Үндсэн хуулиар хүн төрөлхтний дэвшингүй хөгжлийн нийтлэг чиг хандлагыг иш үндэс болгон эх орондоо **хүмүүнлэг, иргэний ардчилсан нийгэм цогцлуулан хөгжүүлэх эрхэм зорилтыг**³ албан ёсоор тунхаглан зарласан төдийгүй НҮБ-ын Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал, олон улсын эрх зүйн хэм хэмжээнүүдэд нийцүүлэн хүний эрх, эрх чөлөөг урьд өмнө байснаас ихээхэн өргөтгөж хуульчилсан юм. Энэ нь манай оронд хүний эрх, эрх чөлөө бодит зүйл болох үндэс суурийг тавьсан нэн ач холбогдолтой үйл явдал болов.

Аливаа эрх зүйн үндэс суурь нь Үндсэн хууль байдаг ба нэгдүгээрт Энэрэнгүй ёсны зарчмыг Монгол Улсын Үндсэн

хуульд эрх зүйн зарчим болгон бэхжүүлснийг дараах байдлаар судаллаа. Тухайлбал,

1960 онд батлагдсан БНМАУ-ын үндсэн хуульд заасанчлан бидний замнаж ирсэн өмнөх нийгмийн зорилго нь “социализмыг төгөлдөр байгуулж цаашдаа коммунист нийгэм байгуулах”⁴ явдал байв. Ийм нийгэмд амьдарч буй хүмүүс тэрхүү зорилгод хүрэх хэрэгсэл нь болж байдаг бол ардчиллын нөхцөлд хүн өөрөө нийгмийн зорилго байдгаараа зарчмын ялгаатай. Өөрөөр хэлбэл ардчилсан нийгэмд хүн төрийн анхаарлын төвд байдаг зүй тогтолтой. Үүнтэй холбогдуулан Германы гэгээрүүлэгч, гүн ухаантан Иммануиль Кант “Ямар ч нөхцөлд хүнийг зорилго гэж үзэхээс бус түүнд хүрэх хэрэгсэл мэтээр хандаж болохгүй”⁵ гэж сургасан нь хүнийг нийгмийн төвд байлгах үзэл бүрэлдэн цаашид улам гүнзгийрч хөгжихөд ихээхэн түлхэц болсон чухал дэвшилттэй үзэл санаа байлаа. Хүнийг дээдлэх И.Кантын үзэл санааг гүн ухаантан

⁴БНМАУ-ын Засаг захиргааны эрхтэй холбогдох хуульчилсан актуудын системчилсэн эмхэтгэл, №1, Улсын хэвлэлийн хэрэг эрхлэх хороо, УБ, 1961, 6 дахь тал

⁵Имманиул Кант, Сочинения в шести томах, том-4, часть 1, Изд. Социально-экономической литературы “Мысль”, Москва, 1965, с-270

³Монгол улсын Үндсэн хууль, УБ, 1992, 3 дахь тал

Георг Вильгельм Фридрих Гегель өндрөөр үнэлж байсан бөгөөд тэрбээр “Хүнийг тойрон эргэлдүүлж байдаг цорын ганц татах хүч болох эрх чөлөө нь өлийж харах өчүүхэн ч зүйлгүй дээд оргил байх ёстой. Иймд өөрийг нь хэрэгсэхгүй эрх чөлөөг нь хүндэтгэхгүй ямар ч алдар хүндийг хүн хүлээн зөвшөөрөх учиргүй. Энэхүү зарчмыг дэвшүүлэх нь урагшлах том алхам болно”⁶ гэж тэмдэглэсэн нь агуулга, ач холбогдлын хувьд өнөөдөр ч үнэ цэнэтэй хэвээр байна. Тухайлбал, тэрээр “эрх чөлөөг өлийж харах өчүүхэн ч зүйлгүй дээд оргил гэснээрээ хүний эрх чөлөөний халдашгүй байх шинжийг онцлон илэрхийлжээ.

Монголын ард түмэн хөгжлийнхөө чиг хандлагыг болгон сонгосон **өнөөгийн нийгэм маань хүмүүнлэг, энэрэнгүй, ардчилсан байх** тухай Үндсэн хуулийн удиртгал хэсэг дэх заалтыг агуулгын хувьд дээр дурдсан тэргүүний дэвшилтэт үзэл санаануудын үргэлжлэл, бодит биелэл гэж үзэж болох юм. Ийнхүү Монголчууд бид эх орондоо хүний эрх, эрх чөлөө,

шударга ёс, үндэсний эв нэгдлийг эрхэмлэн дээдэлж, хүмүүнлэг иргэний ардчилсан нийгэм байгуулах зорилтыг өмнөө тавин хэрэгжүүлж эхэлсэн нь дэлхий нийтийн ардчиллын жишиг хандлагад нийцсэн түүхэн чухал дэвшил билээ.

Зорилт дэвшүүлэх, түүнийг мөн чанараар нь бодит байдал дээр хэрэгжүүлэх хоёрын хооронд ямар нэг хийдэл гаргах эсэх нь төрийн бодлогод ардчиллын зарчмуудыг хэрхэн чанд баримтлахаас шалтгаалах болно. Тухайлбал, ардчилсан, хүмүүнлэг нийгэмд юуны өмнө Үндсэн хуулиар олгогдсон эрх, эрх чөлөөгөө хүн бүр ямар ч саад тотгоргүйгээр эдлэх улс төр, эдийн засаг, эрх зүйн баталгааг төрөөс бүрдүүлж өгөх учиртай.

Улс орны түүхэн хөгжлийн зарим үе шатуудад дээрх баталгаа, түүний хэрэгжилт ямар байсныг өмнөх үеийн болон одоо үйлчилж байгаа Үндсэн хуулиудыг түүхчлэн харж, харьцуулан судлах нь онолын төдийгүй практикийн ач холбогдолтой бөгөөд аливаа нийгэмд ардчилал бодит зүйл болсныг харуулах гол шалгуур нь тухайн хүн эрх, эрх чөлөөгөө эдлэх нийгэм улс төрийн баталгаа байдаг. Энэ баталгаанд улс орны гол хууль шийдвэрлэх үүрэгтэй.

---

⁶Георг Вильгельм Фридрих Гегель, Работы разных лет в двух томах, том-2, Изд. Социально-экономической литературы “Мысль”, Москва, 1970, с-144

1924 онд БНМАУ-ын анхдугаар Үндсэн хуульд “Тус улсын харьяат ард түмэн угсаа, шашин, эрэгтэй, эмэгтэй гэх ялгаваргүй нэгэн адил эрхийг эдлүүлбэл зохино” /11-р зүйл/ гэж заасан атлаа “Ван, гүн, тайж нарын хэргэм зэрэг, аливаа хутагт хувилгаадын захирах тушаах ба ардын өмчид холбогдох эрхийг устгавал зохино” /13 дугаар зүйл/ гээд, аливаа хурлын төлөөлөгчдийг сонгох мөн төлөөлөгчдөд сонгогдох эрхгүй хүмүүст бас тэднийг оруулсан байдаг.⁷ Мөн дээрх 11 дүгээр зүйлийн заалтад манай улсын нутаг дэвсгэр дээр түр буюу тус улсын харьяат бус хүмүүс хамаарахгүй байгаа юм. Үүнээс харвал Үндсэн хуулиар нийт иргэдийг гарал, үүсэл, хэргэм зэргээр нь анги бүлгүүдэд хувааж нэг хэсгийнх нь эдэлбэл зохих эрхийг зөвхөн тэдний өмнөх албан тушаал, нийгмийн гарал, итгэл үнэмшлийг харгалзан эчнээгээр гэм буруутайд тооцож хассан нь уг Үндсэн хуулиар иргэдийн тэгш эрхийг тунхагласан чухал ололтыг нь үгүйсгэхэд хүргэхүйц алдаа байжээ. Тухайлбал энэ хуулиар сонгох сонгогдох эрхгүй хүмүүст мөлжлөгөөр амьдрагсад, дамын

наймаачид, мөнгө хүүлэгчид, шүүхээр ял шийтгэгдэгсэд, ухаан солирсон этгээдүүд багтаж байгаа бөгөөд зөвхөн, ван, гүн ба хутагт хувилгаад орон хийдэд суух санваартан лам байсных нь төлөө тэднийг гэмт хэрэгтэн, ял шийтгэгдэгсэдтэй адилтган иргэний эрхийг нь хассан явдлыг зарчмын үүднээс авч үзвэл ойлгомжгүй байгаа юм.

1932 онд манай орны зарим хэсэгт лам нарын бослого гарч олон хүний амь нас сүйрч цус урсахад хүргэсэн шалтгаан нь тэднийг энэ мэтээр ялгаварлан эрхийг нь хассантай нилээд хэмжээгээр холбоотой байсан.⁸ Гэсэн зарчим эрдэмтэд, судлаачдын үнэлэлт дүгнэлтийг бид дэмжиж байна.

1940 онд нэмэлт өөрчлөлт оруулж баталсан Үндсэн хуульд “Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын ард иргэдийн биед халдаж үл болох явдлыг хангана. Шүүх таслах газрын тогтоолгүйгээр буюу хэн хүнийг баривчлан хорьж болно.”/86-р зүйл / “Ард иргэний орон сууцад халдаж үл болохыг ба өгөлцөх авалцах захидлын нууцыг

⁷Ардын засгаас 1921-1924 онуудад авсан хувьсгалт арга хэмжээнүүд, УБ 1954, 205-206 дахь тал

⁸С.Ганболд, Монголд 1932 онд гарсан зэвсэгт бослого, Докторын зэрэг горилсон нэг сэдэвт зохиолын хураангуй, УБ, 2000, 14 дэх тал

хуулиар хамгаална” /87-р зүйл /⁹ гэх зэргээр иргэдийн халдашгүй байх эрхийн талаар тусгаснаараа дэвшилттэй болсон байна. Мөн тус хуулийн 7-р бүлэгт “БНМАУ-д шүүх таслах хэргийг Улсын Дээд Шүүх таслах Газар Улаанбаатар хотын шүүн таслах газар” Аймгийн шүүх анги, нутгуудад шүүн таслах газруудаас гүйцэтгэнэ.” /49 дүгээр зүйл/, “Аливаа шүүх таслах газруудаас хэрэг таслахдаа хэрэв хуульд зориуд заасан хэрэг биш бол суух шүүн таслагчаас ардын төлөөлөгчдийг оролцуулан гүйцэтгэж байх” /50 дугаар зүйл/, “Шүүх таслах газар бүхэнд хэргийг таслахдаа илээр явуулах бөгөөд хэрэгтэн хүнд өмгөөлөх эрхийг эдлүүлнэ.” /55 дугаар зүйл/, “Шүүгч нь аливаа хэрэг таслахдаа бусдад хамаарагдахгүй, гагцхүү хуульд захирагдана.” /56 дугаар зүйл/¹⁰ гэж мөн шүүн таслах үйл ажиллагаа түүний ажиллах зарчим, бие даасан байдлын талаар анх удаа Үндсэн хуульд тусгасан нь энэ талаар нарийвчлан хуульчлагдах эрх зүйн эхний эх сурвалж болсон гэж үзэх үндэстэй. Гэвч хуульд сонгуулийг эрхийг нь

хасах талаар түрүүчийн хуульд байсан хэм хэмжээ хадгалагдаад зогсоогүй, зарим талаар түүнд хамрагдах хүмүүсийн хүрээ өргөжсөн байна. Тухайлбал тус Үндсэн хуулийн 71 дүгээр зүйлд сонгуульд оролцох ба сонгогдох эрхгүй хүмүүст “ашиг олз хураах зорилгоор хөлсний хүчийг ашиглагчид ба мөнгө хүүлэгчид, урьдын хутагт хувилгаад, дээд лам нар, жинхэнэ засаг ба засаг бус хан, бэйл, бэйс, гүн түүнчлэн албат хамжлагатай байсан бөгөөд тэр хамжлагаа хатуу чангаар дарлан захирч байсан түшмэд, нөлөө бүхий бөө, удган, цагаан цэрэгт ба хувьсгалын эсэргүү бослогод идэвхтэйгээр оролцогсод, ухаан мэдрэл эвдрэгсэд хийгээд шүүх таслах газрын тогтоолоор сонгуулийн эрхээ хасагдаж шийтгүүлсэн хүмүүс”-ийг хамруулжээ.¹¹

1960 онд шинэчлэн баталсан Үндсэн хуульд хүний эрх мөн шүүхийн байгууллага, шүүн таслах ажиллагааны талаар өмнөх Үндсэн хуулиас ахицтай хуульчилж чадаагүй нь захиран тушаах дэглэмийн мөн чанартай холбоотой гэхээс өөрөөр тайлбарлах аргагүй юм. Энэ хуулийн талаар доктор (Sc.)

⁹БНМАУ-ын Үндсэн хууль, түүнд холбогдох зарим актын эмхэтгэл, УБ, 1972, 374 дэх тал

¹⁰БНМАУ-ын Үндсэн хууль, түүнд холбогдох зарим актын эмхэтгэл, УБ 1972, 368 дах тал, С.Жанцан, Шүүх засаглал, 2000, 67-69 дэх тал

¹¹БНМАУ-ын Үндсэн хууль, түүнд холбогдох зарим актын эмхэтгэл, УБ, 1972, 371 дэх тал

Г.Совд “... хүний эрхийг өмнөх үетэй нь харьцуулахад ихээхэн дэвшилттэй заасан. Гэхдээ нэгдүгээрт хүний эрх, эрх чөлөө болон тус улсаас олон улсын харилцаанд хүлээх ёстой үүргийг хүндэтгэн үзээгүй, хүн төрөлхтний түгээмэл үнэт зүйл болдог ардчиллын гол зарчмууд бүрэн тусгагдаагүйгээр барахгүй хязгаарлалттай байв. Энэ нь зөвхөн нэг үзэл суртлыг сонголтгүй удирдлага болгож байсан захиргаадалтын тогтолцоонд хүлэгдэж байсантай холбоотой.”¹² гэсэн дүгнэлт хийсэн байна.

Монгол улсын шинэ Үндсэн хуульд /1992 оны/ тусгагдсан хүний эрх, эрх чөлөөний талаарх хэм хэмжээнүүдийн 2 дугаар зүйлд “Ардчилсан ёс, шударга ёс, эрх чөлөө, тэгш байдал, үндэсний эв нэгдлийг хангах, хууль дээдлэх нь төрийн үйл ажиллагааны үндсэн зарчим мөн”, 10 дугаар зүйлд 10.1-т “Монгол Улс олон улсын эрх зүйн нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн хэм хэмжээ, зарчмыг баримталж энхийг эрхэмлэсэн гадаад бодлого явуулна”, 19 дүгээр зүйлд “1. Төрөөс хүний эрх, эрх чөлөөг

хангахуйц эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн болон бусад баталгааг бүрдүүлэх, хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчихтэй тэмцэх, хөндөгдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх үүргийг иргэнийхээ өмнө хариуцна, 2. Онц болон дайны байдал зарласан тохиолдолд Үндсэн хууль, бусад хуульд заасан хүний эрх, эрх чөлөөг гагцхүү хуулиар хязгаарлаж болно. Тийнхүү хязгаарласан хууль нь хүний амьд явах эрх, итгэл үнэмшилтэй байх, шашин шүтэх, эс шүтэх эрх чөлөө, түүнчлэн хэнд боловч эрүү шүүлт тулгах, хүнлэг бус, хэрцгий хандахыг хориглосон хуулийн заалтыг үл хөндөнө, 3. Хүн эрх, эрх чөлөөгөө эдлэхдээ үндэсний аюулгүй байдал, бусад хүний эрх, эрх чөлөөг хохироож, нийгмийн хэв журмыг гажуудуулж болохгүй” гэж тус тус хуульчилсан нь гэж хуульчилсан бидний судалж буй энэрэнгүй ёсны зарчимтай уялдаж байгаа юм.

Энэрэнгүй ёсны зарчмыг ийнхүү манай улсын шинэ Үндсэн хуульд өөрийнхөө байр суурийг эзлэн хуульчлагдсан байна. хуульчлах болсон шалтгааныг тодруулбал:

1. Монгол оронд ардчилал бодит зүйл болж хүний эрх, эрх чөлөөг хангах асуудал чухлаар тавигдах болсон нийгмийн шинэлэг нөхцөл байдал,

¹²Г.Совд, Хүний эрх хуульчилснаар аяндаа хэрэгждэггүй, “Шихихутуг” эрх зүйн шинжлэх ухааны онол арга зүйн сэтгүүл, 1999, №1, 23 дахь тал

2. Олон улсын эрх зүйн хэм хэмжээний дагуу хүлээсэн үүргээ биелүүлэх шаардлага,

3. Хүн төрөлхтний хэмжээнд явагдаж байгаа эрх зүйн глобалчлалын нийтлэг чиг хандлагыг бид үүнд хамааруулан үзэж байна.

Энэрэнгүй ёсны зарчмыг Монгол Улсын Эрүүгийн хуульд эрх зүйн зарчим болгон бэхжүүлснийг дараах байдлаар судаллаа. Тухайлбал,

Эрүүгийн эрх зүй гэдэг нь ямар үйлдэл, эс үйлдэхүйг гэмт хэрэгт тооцох, тэдгээрт ямар төрөл, хэмжээний ял, эрүүгийн хариуцлагын бусад арга хэмжээ хэрэглэхийг тогтоож, эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх болон чөлөөлөх үндэслэл, нийтлэг зарчмуудыг тодорхойлох зорилгоор хууль тогтоох дээд байгууллагаас баталсан эрх зүйн хэм хэмжээнүүдийн цогц бүрдэл юм¹³ гэж тодорхойлсон байдаг.

Аливаа зарчим гэдэг нь практик үйл ажиллагаанд баримтлах шаардлагатай, нийтээр хүлээн зөвшөөрөгдсөн, практикаар шалгагдсан тэргүүний үзэл санаа юм. Тэгэхээр эрүүгийн эрх зүй нь хамгаалах, урьдчилан сэргийлэх чиг үүргээ эрх зүйн нийтлэг ба

тусгай зарчмуудыг чанд мөрдөх замаар амжилттай хэрэгжүүлэх боломжтой.

Монголын ард түмний төр ёсны үзэл, хууль цаазын сэтгэлгээ 2000 гаруй жилийн түүхтэй бөгөөд Монгол улсын хөгжил дэвшил, мандал буурлын үр дагавар мөн. Монголын нэгдсэн төрөөс өмнөх хууль цааз нь бүхэлдээ заншлын хэм хэмжээ агуулсан хэв хууль /МЭӨШ- МЭХШ зуунд / байсан ба хожим тэдгээр нь төрийн хууль цаазын эх үндэс болсон байна.

Манай улсын эрдэмтэн судлаачид¹⁴ аливаа хууль цаазын

---

¹⁴Д.Лүндээжанцан, Ж.Болдбаатар-1. Монголын эртний төр эрх зүй (МЭӨ Ш-МЭ ХШ), 2. Монголын дундад үеийн төр, эрх зүй (ХШ-ХХ зууны эх), 3. Шинэ үеийн төр, эрх зүй (ХХ зууны 20-иод оноос 90 он), 4. Монголын нэн шинэ үеийн төр, эрх зүй (1990-ээд он) гэж ангилсан байна. Монголын төр, эрх зүйн түүхэн уламжлал. УБ., 1997. 9 дэх тал
С.Нарангэрэл. Монгол оронд эрх зүй үүсэж, хөгжиж ирсэн он цагийн үечлэлийг: Нэгдүгээр үе (Монголын угсаатны улс үүсэн буй болсноос эхлэн Юань гүрний Нэвтэрхий хууль үйлчилж байсан үе), Хоёрдугаар үе (Ойрад-Монголын хууль үйлчилж эхэлснээс хойш 1921 он хүртэлх), Гуравдугаар үе (1924 оноос 1990) болгон ангилжээ. Монгол ба дэлхийн эрх зүйн тогтолцоо (Харьцуулсанэрх зүй) МУИС, ШУА. УБ.,2001.92 дахь тал

Монгол нутагт амьдарч байсан эртний улсуудын төр эрх зүйн талаарх судалгаа, шинжилгээний материал байдаг ч бидний судалгаанд хамаарах асуудлаар нэн ховор байсан тул эртний улс, овог аймгуудад энэ гэмт хэрэгтэй тэмцэх ирсэн уламжлалын судалгааг ХШ зуугаас 1921

---

¹³С.Жанцан. Монгол Улсын Эрүүгийн Эрх зүй /ерөнхий ба тусгай анги/. УБ., 2011., 30 дах тал

эрх зүйн зохицуулалтыг судлахдаа тухайн цаг үеийн нөхцөл байдал, төрийн дэглэм, хууль тогтоомжийн хөгжил, төрийн эрүүгийн бодлого зэрэг объектив ба субъектив хүчин зүйлүүдийг харгалзан үзэж ихэвчлэн монгол нутагт төр үүссэн цагаас хойш XIII зууны эхэн үе /Их Монгол улс оршин тогтнож байсан/, XIII зууны сүүлээс Монгол оронд Ардын хувьсгал ялсан 1921 он хүртэл үе, 1921 оноос-1990-ээд оны үе Ардчилал шинэчлэл өрнөсөн үе, 1990 оноос хойших үе гэсэн нийтлэг үечлэлээр авч үзсэн байна.¹⁵

Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн Энэрэнгүй ёсны зарчмын талаар Монгол Улсын хууль тогтоомжийн уламжлалыг судалсны үндсэн дээр дараах байдлаар түүхчлэн судлалаа.

1. 1921 оноос өмнөх хууль цаазын бичгүүдэд энэрэнгүй ёсны зарчмыг тусгасан байдлыг судалсан нь.
2. 1921 оноос-2002 он хүртэлх Эрүүгийн хууль тогтоомжид энэрэнгүй ёсны зарчмыг хуульчилсан байдал
3. 2015 онд батлагдсан Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн

он хүртэлх үечлэлд нэгтгэн судалсан болно.

¹⁵С.Гантулга, Л.Бат-Очир, Б.Энхболд."Хүүхэд, гэр бүл, нийгмийн ёс суртахууны эсрэг гэмт хэрэг", УБ., 2012 он

шинэчилсэн найруулгад энэрэнгүй ёсны зарчмыг хэрхэн хуульчилсан талаар харьцуулан судлахаар шийдлээ.

1921 оноос өмнөх хууль цаазын бичгүүдэд энэрэнгүй ёсны зарчмыг тусгасан байдлыг судалсан нь.

Монголын их хаан Чингисийн Их Засаг хэмээсэн яруу сайхан нэр, өвөрмөц гүн агуулгатай хууль цааз манай ард түмний соёл иргэншлийн бүхий л түүхийн туршид Монголчууд болон Монголыг судлаач, сонирхогчдын анхаарлыг үргэлж татаж ирсэн. Монгол үндэстнийг нэгтгэж, төвлөрсөн хүчирхэг улсыг үүсгэн, хэзээ ч гандан бууршгүй мөнхөд дурсагдах гавьяа байгуулсан. Эзэн богд Чингисийн их засгийн үүсэл, шинж, онцлог, бүтэц түүнийг монголын ба гадаадын олон эрдэмтэн, мэргэд ихээхэн судалсаар ирсэн. Энэ хуулиас хааныг сонгох, бишрэх, төрийг засах тэгшитгэх, улсын гадаад, дотоод бодлогыг явуулах, цэрэг, иргэнийг захирах, улс үндэс, газар нутаг, ус бэлчээр, ан амьтан, мал сүрэг, хэв ёсыг хамгаалах, аж ахуй хөтлөх, худалдаа арилжаа хийх, шашин суртал, заншлаа хүндэтгэх тухай заасан байдаг.

Чингис хаан зөвхөн хурдан хүлэг, хурдан зэвсэг, эр зоригоор

улс гүрнийг нэгтгэн захирч, төрийг засан тохинуулж үл болно гэдгийг сайтар ухаж, засаг цааз, хэв ёс журам дүрмийг цэгцлэн тогтоож, иргэн бүхэнд даган мөрдүүлсэн байдаг. Чингис хааны хууль цаазыг зөрчсөн хэн боловч алагчлалгүй шийтгэгддэг байжээ.

Өөрөөр хэлбэл хууль цааз нь их эзэн хаанаас эхлээд иргэн бүрд тэгш үйлчилдэг байсан. Ийнхүү шударга ёсыг өөрөөсөө тэгш хэрэгжүүлсэн нь Чингис хааны Их монгол улс байгуулж чадсаны нэгэн нууц юм.

Их засаг хууль: тус хуулийн ерөнхий ангийн “Хаан төрийн тухай хууль” гэсэн 2 дугаар бүлгийн 6 дугаар зүйлд “Ноён хүн тухайн орон нутагтаа хааны нэрийн өмнөөс онцгой эрх дархыг эдэлдэг байсан ч эзэн хааныхаа өмнө тодорхой үүрэг хариуцлага хүлээж, жилд 2 удаа хаанд бараалхан сургаал зарлигийг нь сонсоод нутагтаа очоод хэрэгжүүлэх ажлаа өөрсдөө гардан хариуцах ёстой байв. Ингээгүй тохиолдолд ард нийтийг захирах эрх мэдэл нь шууд хүчингүй болдог байсан нь харагдаж байна. 7 дугаар зурвас: “Аравтын даргын тушаалыг биелүүлж чадаагүй хүмүүсийг даруй чөлөөлж, тэрхүү аравтын дотроос өөр нэгийг олж сонгох хэрэгтэй. Аливаа нэгэн зарлиг тушаалыг буулгахад заавал

3 хүн санаа нийлсэн байх хэрэгтэй. Тийм болбол сая биелүүлж болно. Гурван хүний дотор өөрийгөө оруулж тооцно. Өөрийн хэлснийг бусдын хэлсэнтэй, ялангуяа мэргэдийн яриатай адилтгаж үзэх хэрэгтэй. Эс бөгөөс зарлиг тушаалыг буулгаж үл болно. Өрх айл болон аравтын тогтолцоо нь монголын нийгмийн харилцааны үндэс, гол судас байсан бөгөөд төр улсын бүхий л хэрэг явдал чухамдаа аравтаас эхэлж байжээ. Удирдлагын шинжлэх ухааны үүднээс үзэхэд нэг хүн арваас илүүг удирдаж үл чадах нь бүрэн батлагдсан бөгөөд дэлхийн улс орнууд бүхий л түүхэндээ аравтын тогтолцооноос илүүтэй зөв зохион байгуулалтыг олж чадаагүй байна. Ингэхлээр төр нийгмийн болон хөдөлмөр зохион байгуулалтын дээд хэлбэр болох аравтын даргын ажил үүрэг хичнээн чухал болохыг энд заажээ. Нөгөө талаар аливаа удирдах хүний зоргоороо авирлах явдлыг хориглож асуудлыг хамтаараа шийддэг байхын чухлыг хуульчлан бататгасан байсан ба, тус хуулийн дөрөвдүгээр бүлэг “Ард иргэдийн хууль”-ийн 22 дугаар зүйлд “Хүн бүрийн ажил эрх тэгш, баян ядуу, эрхэм доорд гэж ялгаж үл болно. Төр улсын зүгээс ард олноо баян, ядуу, эр эм, нас хүйс, үндэс угсаа, шашин шүтлэгээр нь үл ялгаварлан тэгш

шударга хандах ёстой гэдгийг энд ийнхүү хуульчлан заасан байгаа агаад тэрээр XIII зуунд хүний эрхийг дээдэлсэн, тэгш ёсыг хамгаалсан энэрэнгүй сайхан ийм хуулийг зөвхөн Чингисийн монголчууд л гаргажээ. Энэ заалт нь олон үндэстэн ястантай асар том гүрний оршин тогтнолын нэг тулгуур болж байлаа. 23 дугаар зурвас: “Өтгөсийг хүндэлж, ядуусыг тэтгэх хэрэгтэй. Богд мэргэд ба бясалгагчдыг хүндэтгэвэл зохино.” Оюуныг дээдэлсэн заалт. Амьдралын их туршлагаар алдар гавьяатай өтгөс ахмад, авьяас чадвартай ном эрдмийн мэргэд нийгэмд гоц хэрэгтэйг цохон тэмдэглэжээ. 24 дүгээр зурвас: “Үл харгис, үнэнч шударга, цэгц журамтай, эрдэм гүн билэг хурц хүмүүсийг эрхбиш сайшаан хүндлэх хэрэгтэй бөгөөд зусар харгис болон элбэрэл журамгүй этгээдийг жигшин занатун. Сайныг дэмжиж саарыг жигших үзлийг нийгэмд хэвшүүлж, нийгмийн эрүүл саруул орчныг бүрдүүлэхэд чиглэсэн заалт болно” гэж тус тус хуульчилсан нь тухайн цаг үед мөрдөгдөж байсан хууль цаазын бичигт энэрэнгүй ёсны зарчим тусгайлан хуульчлагдаагүй боловч, тусгалаа олсон зүйл заалтууд харагдаж байна.

Юань гүрний нэвтэрхий хуульд: 1260 оны 5-р сард Хархорум хотноо Аригбөх их хуралдайг хуралдуулж өөрийгөө Их Монгол улсын хаан ширээнд өргөмжилсөн. Үүний дараахан буюу 1260 оны 6-р сард Хубилай хаан Кайпин хотноо хятад ноёд түшмэдээр дэмжүүлэн “Их хуралдай” гэгчийг хуралдуулж өөрийгөө “Их Монгол улсын зүй ёсны их хаан” хэмээн өргөмжилсөн байна.

1271 онд Хубилай улсынхаа нэрийг “**Юань**” хэмээн өөрчилсөн. Энэ нь “уг үндэс, язгуур угсаа” гэсэн хятад гаралтай үг юм. Хубилай Юань гүрний эзэн хаанд өргөмжлөгдсөнийхөө дараа юун түрүүн өөрийн эрх мэдэл, байр суурийг бэхжүүлэх арга хэмжээг авсан юм.

Мөн энэ хууль цаазын бичигт тусгайлан Энэрэнгүй ёсны зарчмыг хуульчилж өгөөгүй боловч насанд хүрээгүй хүн, төрийн эрх барих хүмүүст хүлээлгэх ял, хариуцлагад тусгалаа олсон зүйл заалтууд харагдаж байна.

Халх журам хуульд: *Халх журам хуулийг 1709 онд батлан 20-р зууны эхэн хүртэл даган мөрдөж байжээ. Халх журам нь монголчуудын үндэсний харилцааг зохицуулахад чиглэж байсан бол Монгол-Ойрадын хууль*

монголчуудын овог аймаг хоорондын харилцааг тохинуулах зорилготой байсан. Халх журамд төрийн, захиргааны, иргэний, гэр бүлийн, эрүүгийн эрх зүйн шинжтэй хэм хэмжээ тусгагджээ.

Тус хуулийн Өртөөний тухай бүлгийн 11 дүгээр зүйлд “Яаралт элч улаачаа эс эрвээс өөр хүнд захиж яв. Яаралгүй элч эзэнд нь хэлж уна. Эзэн нь үгүй бол сүрэг нэгт айлд нь хэлж уна. Айлын хүн эс зөвшөөрвөөс өөрийнхөө морийг өг. Хэрэв морь өгөхгүй бол хонь ав. Яаралгүй элч улаачаа эс хүлээвээс хонь ав. Яаралгүй элч хязаалангаас доош уна. Имаг /ямагт/ бүдхүүн морь болох аваас эзэн нь гараараа өг. Дээш унах ахул шүдлэн хонь ав. Улаач эзэнд нь эс хэлбэл шүдлэн хонь ав. Улаач улаагаа хулгй хийвээс хулгай хийсэн улхааныг /улааны морьдыг/ цөм аваад /хурааж аваад/ шүдлэн морь ав. Элчгүй улаач бусадтай хуйвалдаж өөр газар нутагт шилжүүлээд баригдвал хүн бүрээс шүдлэн морь ав. Эзэнгүй адуунаас хулгй хийж барьсан улааг /морьдыг/ яаралгүй элч бүү уна. Хэрэв унаваас талчилсан /хуйвалдсан/ лугаа адил. Гаднаас ирсэн ноёдын элчид өөрийн хошуудын улаач нь ноёд, дархадаас бүү барьж өг. Барьж өгвөөс шүдлэн морь ав. Энэ гурван

хошууны элч мэдэж барьж унаваас шүдлэн үхэр ав. Элч хажуу айлчлах мэт явах бол улааг нь буцааж өгөх. Эс өгвөөс сонгодог хонь авах. Элч гэртээ нартай байтал хонох ахул маргааш нь өөрийн мориор явж бай” гэх мэт заалтуудад энэрэнгүй ёсны зарчим тусгалаа олсон байсан ба харин тусгайлан хуульчлагдаагүй байна.

Зарлигаар тогтоосон хууль зүйлийн бичиг: Монгол төр, эрх зүйн түүхэнд холбогдох нэгэн чухал сурвалж нь Олноо Өргөгдсөн Богд хаант Монгол Улсын үеийн буюу 1913-1918 оны хооронд үйлчилж байсан “Жинхэнэ дагаж явах хууль, дүрэм” юм. Энэхүү эх сурвалж нь “Зарлигаар тогтоосон Монгол улсын хууль зүйлийн бичиг”-ийг үйлчлэх хүртэлх нийгмийн харилцааг зохицуулж байжээ. “Зарлигаар тогтоосон Монгол улсын хууль зүйлийн бичиг”-ийг зохиолгохоор 1915 онд Богд хааны зарлигаар комисс байгуулж¹⁶,

¹⁶Шинээр хууль цааз зохиох газрыг байгуулахаар хэлэлцсэн нь. Нэгэн зүйл. Хууль зүйлийн бичгээс чухал хэрэглэвээс зохихуйг нь ялган салгаж залруулан тогтосугай хэмээн айлтгаад зарлиг ёсоор болгосон хэргийн нугайбарыг үзэж хянаваас урьдаар хууль зохиох хүрэнзэн байгуулж олон газар орноос бичиг хэрэгт боловсронгуй түшмэдийг ирүүлэн, тухай дор олон яамнаас сайд түшмэлийг томилж Шүүх яамнаа хавсарган захиуулж хамт хуралдан хэлэлцэж тогтоовоос ямар хэмээн хэлэлцсэн явдлыг дээд хуралд

манж чин улсын үеийн “Зарлигаар тогтоосон Гадаад Монголын төрийг засах явдлын яамны хууль зүйлийн бичиг” болон бусад хуулийг нягтлан монгол хэлээр орчуулж таван дэвтэрт нэгтгэсэн байна.

1918 онд уг хуулийг зохиож, хэлэлцэн батлах үе үндсэндээ дуусаж хэвлэх ажиллагаа эхэлжээ.¹

Уг цаазын бичигт Эрүүгийн хариуцлагад татах насны хязгаарыг тодорхой заагаагүй боловч, “89 настай байхдаа цаазаар авах ялаар шийтгүүлсэн, мөн 10 нас хүрээгүй үедээ хийсэн хэрэг нь илэрсэн тохиолдолд ямар гэмт хэрэг үйлдсэнийг үл харгалзан насанд хүрээгүй гэж үзэж мөн хуульд зааснаар ялыг хөнгөлнө” гэх мэт олон зүйл заалтуудад бидний судалж буй энэрэнгүй ёсны зарчим хуульчлагдаагүй боловч тусгалаа олж байсныг харж болохоор байна.

толилуулан тогтоолгохыг эрсүгэй хэмээн үүнд хорин зургааны Дээд хуралд үзэж Доод хурлын энэ мэт төлөвлөн цохсон нь зүйтэй тул эл хээргт олон яамны тэргүүн сайдууд дахин зөвлөж чадах сайд түшмэдийг сонгон томион гаргаж гүйцэтгүүлье хэмээвэй. /1915.05.07/. Монгол Улс, УТА, хм-А-1, д-1, хн-1, х27-28, хуулга. Монгол Улсын дээд, доод хурал. Баримт бичгийн эмтхэл. I дэвтэр /1914-1916/, Эмхтгэсэн Ж.гэрэлбадрах, Ү.Дэлгэрмаа, Э.Жавзандулам, УБ., 2003 он. 144 дэх тал.

Эх бичгийн судалгаа. УБ., 2004 он. 10 дахь тал Эх бичгийн судалгаа. УБ., 2004 он. 10 дахь тал

1921 оноос-2002 он хүртэлх Эрүүгийн хууль тогтоомжид энэрэнгүй ёсны зарчмыг хуульчилсан байдал

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн нэгдүгээр зүйлд: “Ардчилсан ёс, шударга ёс, эрх чөлөө, тэгш байдал, үндэсний эв нэгдлийг хангах, хууль дээдлэх нь төрийн үйл ажиллагааны үндсэн зарчим мөн”¹⁷ гэж хуульчлан, тунхагласан байдаг.

Үндсэн хуулийн энэ тулгуур заалтыг иш үндэс болгон 1993 онд Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн 1 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт “Монгол Улсын Эрүүгийн хууль нь шударга ёс, энэрэнгүй ёс, хуулийг чанд сахих, хүн бүр хууль шүүхийн өмнө эрх тэгш байх, гэмт хэрэг үйлдсэн гэм буруутай этгээд зөвхөн өөрөө хариуцлага хүлээх, хариуцлага гарцаагүй байх зарчимд үндэслэнэ”¹⁸ гэж анх удаа хуульчилсан чухал ач холбогдолтой болсон юм.

Эрүүгийн эрх зүйн зарчим гэдэг нь гэмт явдалтай тэмцлийн зүй тогтлыг илэрхийлсэн, Эрүүгийн хуульд заасан, хууль тогтоох, сахиулах, хэрэглэх байгууллага, албан тушаалтан, иргэд гэмт хэрэг үйлдсэн

¹⁷Монгол Улсын Үндсэн хуулийн тайлбар. УБ., 2000. 2 дахь тал

¹⁸Монгол Улсын Эрүүгийн хууль. УБ., 1993 он

этгээдийн гэм буруутайг нотлох, ял оногдуулах үйл ажиллагаандаа мөрдлөг болговол зохих үзэл санааны цогц бүрдэл юм.¹⁹

Эрүүгийн эрх зүйн зарчим гэдэг шүүх эрх мэдлийн болон хууль сахиулах байгууллагууд, иргэд гэмт хэрэгтэй тэмцэх үйл ажиллагаандаа заавал мөрдөж байх ёстой нийтээр хүлээн зөвшөөрөгдсөн, амьдралаар шалгагдсан үзэл санааны цогц бүрдэл юм.²⁰ Иймд Эрүүгийн эрх зүй судлаач, эрдэмтэд Эрүүгийн эрх зүйн зарчмыг тодорхойлж иржээ.

Аливаа түүхэн эрин үе, аливаа нийгэм улс төрийн байгуулал нь нийгмийнхээ хөгжлийн бодит байдлыг тодорхой хэмжээгээр илэрхийлсэн эрх зүйн зарчимтай байжээ. Тухайлбал, Феодалын эрхзүйд тэгш бус байдал хэвшмэл байдаг бол өнөөгийн ардчилсан нийгэмд

---

¹⁹С.Жанцан. Монгол Улсын Эрүүгийн эрх зүй /ерөнхий ба тусгай анги/. УБ., 2011 о., 30 дахь тал

²⁰Проф Г.Совд. “Эрүүгийн эрхийн үндсэн зарчмуудыг эрүүгийн эрхийн утга агуулгыг тодорхойлж, түүний үйлчилгээнд удирдамж болдог гол үзэл санааны нийлбэр” /БНМАУ-ын Эрүүгийн эрхийн курс. УБ., 1973.10 дах тал/ гэсэн бол Академич С.Нарангэрэл “Эрүүгийн эрхийн зарчмуудыг хууль тогтоох болон хэрэглэх үйл ажиллагаанд заавал хэрэглэгдэх гол суурь болсон эрх зүйн үзэл баримтлал” гэж тодорхойлсон байна. /Монгол Улсын Эрүүгийн эрх зүй. Ерөнхий анги. УБ.,1999, 15 дахь тал /

хуулийн өмнө эрх тэгш байх нь эрх зүйн зарчмын нэг болж байна.²¹

Эрүүгийн эрх зүйн зарчмын агуулга зорилт нь төгс төгөлдөр эрх зүйн тухай үзэл санааны илэрхийлэл болсон эрх зүй, төрийн онолын нийтлэг зарчмуудаас шууд урган гардаг. Эрх зүйн бүх зарчим анхандаа эрх зүйн ухамсраас үүдэлтэй гэдэг утгаараа эрх зүйн ухамсар хууль бүтээх ажиллагааны үндэс юм.

Эрх зүйн нийтлэг зарчмууд нь эрх зүйн хэм хэмжээнд тусгагдаж байж хэм хэмжээний агуулгатай болдог учир эрх зүйн ухамсрын зарчимтай нийцсэн байх шаардлагагүй. Зарчмуудын агуулга болон тэдгээрийн ангилалт, эрх зүйн онол болон эрүүгийн эрх зүйд өөр өөр байх ёстой нь нэгэнт тодорхой юм.

Эрх зүйн зарчмуудыг эрх зүйн бүх тогтолцоонд хамаарч эрх зүйн салбаруудад өөрийн өвөрмөц агуулгаар илэрч байдаг **нийтлэг зарчим**, тодорхой салбар эрх зүйн зохицуулалтын онцлог шинжүүдийг илэрхийлдэг **тусгай зарчим** гэж хоёр үндсэн төрөлд ангилан авч үздэг.

2002 онд батлагдсан шинэ Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн

---

²¹С.Нарангэрэл. Монгол Улсын Эрүүгийн эрх зүй. Ерөнхий анги. УБ.,1999, 2 дахь тал

3-9 дүгээр зүйлд: Хууль ёс сахих, гэм буруутай нь тогтоогдсон тохиолдолд эрүүгийн хариуцлага хүлээх, хүн бүр хууль, шүүхийн өмнө эрх тэгш байх, шударга ёс, энэрэнгүй ёсыг чанд мөрдөх, гэмт хэрэг үйлдсэн гэм буруутай этгээд зөвхөн өөрөө хариуцлага хүлээх, эрүүгийн хариуцлага гарцаагүй байх зэрэг нийтлэг болон тусгай зарчмуудыг хуульчилсан нь²² Эрүүгийн хуулийн зорилтыг хангах, Эрүүгийн хуулийг зөв, нэг мөр хэрэглэх, гэмт хэргийг зүйлчлэх, ялыг тохируулж оногдуулахад чухал ач холбогдолтой болсон.

Эрүүгийн хуулийн зарчмуудад олон улсын хамтын ажиллагааны /интернационализм/ болон ардчилсан зарчмуудыг хууль тогтоогч хамруулаагүй байна.

Интернационализмын зарчим нь тоталитар тогтолцооны үед социалист үзэл суртлын үзэл санаанд тулгуурлаж байсан бөгөөд ЗСБНХУ болон социалист хамтын нөхөрлөлийн бусад орнуудтай тогтоосон харилцааг Эрүүгийн эрх зүйн хэм хэмжээгээр дэмжих агуулга, зорилготой байсан нь хуучин Эрүүгийн хуульд тусгалаа олж байсан.

Тухайлбал, 1986 онд батлагдсан Эрүүгийн хуулийн шинэчилсэн найруулгын 139 дүгээр зүйлд “БНМАУ-ын нутаг дэвсгэрт байгаа социалист бусад орны улс, хоршоолол, олон нийтийн өмчийн эсрэг гэмт хэрэг үйлдсэн бол уг хуулийн тусгай ангийн 3-р бүлгийн аль тохирох зүйлд зааснаар ял шийтгэнэ”²³ гэж заасан нь тэр үеийн пролетарийн интернационализмын зарчмын илрэл болж байсныг гэрчилгээ.

Капиталист орнуудын өмч хөрөнгийг манай улсын нутаг дэвсгэр дээр ашиглан шамшигдуулбал амины өмчийн эсрэг хэргээр хариуцлага хүлээлгэхээр байсан.

Мөн түүнчлэн, энэ байдал 1960 оны Эрүүгийн хуулийн 52 дугаар зүйлд, хөдөлмөрчдийн засаг төр бүхий бусад улсын эсрэг онц аюултай гэмт хэрэгт хариуцлага хүлээлгэхээр тогтоосон заалт, мөн хуулийн 50 дугаар зүйлд дайныг сурталчлагчдад Эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх тухай заалт нь орон бүхний хөдөлмөрчдийн эв санааны нэгдэл, энх тайвныг хамгаалах, бэхжүүлэх зорилтоор батлагдаж байжээ.

1921 он: Энэ үед бие даасан хууль байгаагүй. Энэ үеийн

²²Монгол Улсын Эрүүгийн хууль ба Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль. УБ., 2002 он

²³БНМАУ-ын Эрүүгийн хуулийн дэлгэрэнгүй тайлбар. УБ., 1989. 179 дэх тал

эрүүгийн эрх зүйн эх сурвалж болох түүхэн баримт бичиг гэвэл а/ Ардын засгийн газрын хурлаас гаргасан хуульчилсан акт, б/ шүүх яамнаас гаргасан актууд /тушаасан бичгүүд/, в/ улс төрд онц ноцтой хэргийг таслуулахаар засгийн газраас байгуулсан комиссын тогтоол зэрэг хэлбэрээр гарч байв. Тухайлбал: Ардын засгийн газрын 1921 оны 7 дугаар сарын 30-ны өдрийн 7 дугаар хурлын тогтоолын арван нэг дэх зүйлд заасны дагуу хуучин хуульд байсан алах цөлөх дөнгө дөнгөлөх пүнлүү хасах золио авах ялын хорих торгох ял болгон өөрчилсөн. 1921 оны 8-р сарын 3-ны өдрийн засгийн газрын хурлаар эх орноосоо урвах гэмх хэргээс бусад хэрэгт алах ялыг 10 жил хорих, алгуурлан алах ялыг 7 жил хорих, улсын хязгаарт цөлөх ялыг 5 жил хорих, аймаг алгасаж цөлөх ялыг 3 жил хорих, зэргэлдээ аймагт цөлөх ялыг 1 жил хорих ял болгон өөрчилж хоригдлын ял эдлэх хугацаанд хөдөлмөр хийлгэх болжээ. Мөн пүнлүү хасах золио авах ялыг торгох ял болгож ял шийтгэл ногдуулахдаа тайж аард гэж ялгаварлан үзэхийг зогсоожээ.

1926 он: Шүүх цаазын бичиг. Ардын хувьсгалын жилүүдэд дагаж мөрдөж байсан анхны эрүүгийн хууль бөгөөд ЗХУ-ын эрүүгийн хуулийн үлгэр

дуурайлаар зохиогдсон. Шүүх цаазын бичиг нь ерөнхий ангийг 7 бүлэг 40 зүйлтэйгээр тусгай ангийг 24 бүлэг 187 зүйлтэйгээр батлагдсан. Шүүх цаазын бичгийг анх боловсруулж баталсан явдал нь шинэ төрийн хууль тогтоох үйл ажиллагаанд гарсан том амжилт эрүүгийн эрх зүйн хэм хэмжээг анх удаа нэгтгэн тогтоосон эрүүгийн эрх зүйн онол хөгжих суурь тавигдсан чухал үйл явдал байв.

Анх удаа гэмт хэрэг үйлдсэн хүмүүсийг хүмүүжүүлэх, 15-17 насны хүүхдийг ялтнаас тусад нь хорих бага насны хүүхдийг эцэг эхэд нь даалган өгч хүмүүжүүлэх эмэгтэй хүмүүсийг тусад нь хорих жирэмсэн бол чөлөөл олгох зэрэг байдлаар энэрэнгүй ёсны чухал заалтууд одоо хүртэл хэвээр байна.

1929 он: шүүх цаазын бичиг 1926 оны шүүх цаазын бичгийн дараагийн хууль нь юм. 1929 оны хууль нь шинэ бие даасан хууль биш бөгөөд 1926 оны хуулийн шинэчилсэн найруулга юм. 1926 оны шүүх цаазын бичгээс өөрчлөгдсөн гол зүйл нь гэвэл ерөнхий ангийн 5-р бүлэг /ял хорогдуулах ба хөнгөрүүлэх/6-р бүлэг буюу /ял хүндрүүлэх/-ийг нэгтгэж “аливаа гэмт явдал үйлдэгчдийг засан сайжруулахын тулд хэрэглэх зүйлүүдийг хэрхэн

баримтлан гүйцэтгэх тухай” гэсэн нэг бүлэг болгосон.

Хэрэг үйлдэх үедээ 18 нас хүрээгүй байсан хүмүүс мөн хөхүүл хүүхэдтэй жирэмсэн эмэгтэй цаазаар авах ял хэрэглэж болохгүй гэмт хэрэг үйлдсэн 14 хүртэлх насны хүүхдэд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхгүй тус хуулийн 6 дугаар зүйлд “Буудан алах ялыг үл хэлэлцэх этгээдүүд” гэсэнд “Анх гэмт явдал өдүүлсэн үест 18 насанд хүрээгүй хүмүүс, хөхүүл хүүхэдтэй буюу жирэмсэн бүсгүйчүүд нар болмой”, 7 дугаар зүйлд “Эм хүнийг бусад хэрэгтэн ялтнаас тусгай хорихоос гадна хэрвээ бие жирэмсэн бол төрөхийн урьд хожид бүгд 6 сарын чөлөө олговоос зохимой” гэх зэрэг нэлээд хэдэн нэмэлт өөрчлөлт орсон нь энэрэнгүй ёсны зарчмын үзэл санаа байжээ.

1934 он: Шүүх цаазын бичиг. Энэ хууль нь эрүүгийн хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгоход чиглэгдсэн. Энэ хуулийн онцлог гэвэл анх эрүүгийн хуулийн зорилтыг тодорхойлж гэмт хэргийн тухай тодорхойлолтыг өгсөн байна. Ерөнхий ангийн 6 бүлэг 41 зүйлтэй, тусгай ангийг 8 бүлэг 113 зүйлтэйгээр баталсан. Энэ удаад хуулийг буцаан хэрэглэх үндэслэл, журмыг тодорхойлж өгсөн. Мөн хуулийн 17 дугаар зүйлд “Буудан

алах ял бол улсыг хамгаалах онц арга хэмжээ мөн учир, туйлын хүнд гэмт хэрэгт хэрэглэх бөгөөд басхүү шүүх таслах газраас ялтан этгээдэд мөнхүү гэмт хэргээн дахин үйлдэхийг цээрлүүлэх өөр аргагүй гэж үзсэн буюу ард түмний дайсан этгээдийг айлган сүрдүүлэх онц чухал учир тохиолдолдсон тухай дор хэрэглэнэ”, “Уул гэмт хэрэг үйлдсэн цаг үест насанд хүрээгүй байсан ба жирэмсэн буюу хөхүүл нялхас бүхий эмэгтэйчүүдэд буудан алах ял унагааж үл болно” гэсэн нь мөн л энэрэнгүй ёсны зарчим хуульчлагдаагүй ч үзэл баримтлалд тусгалаа олсон байсныг харж болохоор байна.

1942 он: Эрүүгийн хууль. Монгол улсад Социализмыг үнэс суурийг тавих үед дагаж мөрдөж байсан эрүүгийн эрх зүйн эх сурвалж мөн. Цаг үеэ дагаад нилээд өөрчлөлт орсон. Ерөнхий анги нь 6 бүлэг 54 зүйлтэй, тусгай анги нь 10 бүлэг 165 зүйлтэй батлагдсан. Энэ хууль нь 1934 оны эрүүгийн хуультай харьцуулахад нэлээд боловсронгуй болсон боловч эрүүгийн хуулийг төсөөтэй хэрэглэх боломжийг олгож байснаараа дутагдалтай байсан. Хууль ёсны зарчим хараахан бэхжээгүй байсан ч тус хуулийн Хоёрдугаар бүлгийн “Эрүүгийн хуулийн журамлан дагаж хэрэглэх

хэмжээ хязгаар” хэсгийн 5.1-т “Хэрэв уул хэрэг үйлдэх цагт гэмт хэрэг тооцогдсон боловч энэхүү хуульд гэмт хэрэгт үл тооцогдох буюу эсвэл ялыг хөнгөтгөх учир байгаа бол энэхүү хуулийн буцаан хэрэглэх хүчинтэй болно” мөн 10-т “Гэмт хэрэг үйлдэх үед үргэлжийн буюу түр ухаан солиурах өвчинтэй байсан буюу өөр өвчний эрхээр чухам үйлдсэнээ эс ухамсарласан ба мөн түүнчлэн гэмт хэрэг үйлдэхээ ухаан бүрэн байсан боловч таслан шийтгэх үед ухаан баларсан өвчин тохиолдвол ял шийтгэж үл болно” гэж хуульчлагдсан нь үзэл баримтлалд тусгалаа олсон байсныг харж болохоор байна.

1961 он: Эрүүгийн хууль. Энэ хууль нь олон жилийн турш дагаж мөрдсөн бөгөөд гэмт хэрэгтэй тэмцэх Эрүүгийн эрх зүйн үндсийг бүрдүүлж байсан байна. Өмнөх эрүүгийн хуулиас ялгагдах онцлог нь Эрүүгийн хуулийг төсөөтэй хэрэглэх явдлыг хориглосон явдал нь хүний эрхийг дээдлэх хууль ёсны чухал алхам болжээ. Хуулийг ерөнхий ангийн 5 бүлэг 44 зүйл, тусгай ангийн 11 бүлэг 221 зүйлтэйгээр баталсан. Тус хуулийн 6 дугаар зүйлд “Насанд хүрээгүй хүмүүст хүлээлгэх эрүүгийн хариуцлага” хэсэгт “Б.Арван найман нас хүрээгүй хүний үйлдсэн гэмт хэрэг

нь нийгэмд учруулсан хор аюулаар их биш, түүнд заавал эрүүгийн шийтгэл хэрэглэж хүмүүжүүлэх явдалгүй гэж шүүх үзвэл хуульд заасан албадан хүмүүжүүлэх өөр арга хэмжээ авч болно”, мөн 7 дугаар зүйлд “Ухаан санаа нт эрүүл бус этгээдэд хариуцлага хүлээлгэж болохгүй байдал” хэсэгт “Нийгэмд аюултай гэмт хэрэг үйлдэх үедээ хэрэг хариуцах чадваргүй байсан, өөрөөр хэлбэл сэтгэл мэдрэл нь архаг өвчтэй буюу түр гэмтсэний улмаас эсхүл өөр бусад өвчний уршгаар өөрийн үйлдлийг хариуцан тайлбарлаж , ухаан санаагаар жолоодож чадахгүй байсан хүнийг гэмт хэрэгтэн гэж үзэх бөгөөд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэж болохгүй” гэсэн нь мөн энэрэнгүй ёсны зарчим хэрэгжиж байсныг илтгэж байна.

1986 он: Эрүүгийн хууль гэмт хэргийн анхны ангилалтыг хийж гэмт хэргийн тухай тодорхойлолтыг өгч, хариуцлагыг хөнгөрүүлэх болон хүндрүүлэх нөхцөл байдал ял тэнсэх институтыг боловсронгуй болгосон. 2-р зүйлд хариуцлага хүлээлгэх үндэслэлийг заахын хамт “Хуульд нийцүүлэн гаргасан шүүхийн таслан шийдвэрлэх тогтоолгүйгээр хэнийг ч гэмт хэрэг үйлдсэн гэм буруутайд тооцож буюу эрүүгийн ял

оногдуулж болохгүй” гэсэн чухал зарчмыг хуульчилжээ. Тус улсын хилийн гадна гэмт хэрэг үйлдсэн БНМАУ-ын иргэн, харьяалалгүй этгээд БНМАУ-ын нутаг дэвсгэрт эрүүгийн хариуцлагад татагдан буюу шүүхэд шилжсэн бол тэдэнд энэ хуулиар хариуцлага хүлээлгэнэ. Эдгээр хүмүүс үйлдсэн гэмт хэрэгтээ хилийн дагуу хөнгөрүүлж буюу гэм буруутай этгээдийг ял эдлэхээс бүр мөсөн чөлөөлж болно. Хэрэв БНМАУ-ын олон улсын гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол шүүх тухайн этгээдийг энэ хуульд заасан үндэслэлээр гэм буруугүй тооцож болно” гэсэн нь мөн энэрэнгүй ёсны зарчим хэрэгжиж байсныг харуулж байна.

Хуулийг ерөнхий ангийн 5 бүлэг 59 зүйл, тусгай ангийн 13 бүлэг 301 зүйлтэйгээр баталсан байна. Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулийн 10 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт Монгол Улс олон улсын гэрээгээр хүлээсэн үүргээ шударгаар сахин биелүүлнэ”, 3 дахь хэсэгт “Монгол Улсын олон улсын гэрээ нь соёрхон баталсан буюу нэгдэн орсон тухай хууль хүчин төгөлдөр болмогц дотоодын хууль тогтоомжийн нэгэн адил үйлчилжээ”, Үндсэн хуулийн хавсралт хуулийн 7 дугаар зүйлийн 3 дахь хэсэгт “Монгол

Улсын Үндсэн хуульд харшлаагүй Монгол Улсын хууль ба олон улсын гэрээний хүний эрхийн талаархи заалт зөрчигдвөл уул гэрээний заалтыг баримтална” гэж тус тус заасан.

Үндсэн хуулийн этгээр заалтууд нь олон улс дамнан үйлдэгдсэн, тэдгээрийн ашиг сонирхолд хохирол учруулдаг хар тамхи, зэвсэг хууль бусаар наймаалах, хүн, онгоц барьцаалах, хүн худалдаалах, бохир мөнгө угаах зэрэг олон улсын шинжтэй гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд хамтын ажиллах эрх зүйн орчинг бүрдүүлж эхэлсэн байна.

Монгол Улс 1991 онд олон улсын цагдаагийн байгууллага болох Интерполд гишүүнээр элсэн, сүүлийн үед гэмт хэрэгтэй тэмцэх тухай хэд хэдэн олон улсын конвенцид нэгдэж соёрхон баталж, улмаар үндэсний хууль тогтоомжийн нэгэн адил мөрдөж байгаа юм. Ийнхүү улс төрийн адил болон ойролцоо тогтолцоо бүхий зарим улсуудыг сонгох байдлаар хамтран ажиллахын оронд нэгдэн орсон олон улсын гэрээ, хэлэлцээрүүдийн үндсэн дээр дэлхийн бүх дэвшилтэт орнуудтай гэмт хэрэгтэй хамтын тэмцэл явуулах болсон нь чухал ач холбогдолтой болж байна.

Ардчилсан ёсны зарчим Эрүүгийн эрх зүйд онцгойрох ач

холбогдолгүй бөгөөд эрх зүйт төртэй улсад бүх хууль тогтоомж ардчилсан байдаг. Тийм учраас энэ зарчим Эрүүгийн хуульд хуульчлагдаагүй юм. Өмнө нь Эрүүгийн эрх зүйд ардчилсан зарчмын агуулга нь гол төлөв гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд хөдөлмөрийн хамт олон, иргэдийн оролцоогоор илэрч байсан.

Хуучин тогтолцооны Эрүүгийн хуульд анх удаа хөнгөн, хүндэвтэр гэмт хэрэг үйлдсэн хүмүүсийг олон нийтийн шүүхэд, насанд хүрээгүй хүмүүсийг хянах комисст шилжүүлэх тухай хэм хэмжээ үйлчилж байсан үед ардчилсан ёсны зарчим бодит байдлаар хэрэгжиж байсан.

1990 оноос иргэдийн оролцооны эрх зүйн үндсийг хүчингүй болгосон учир хууль тогтоогч энэ зарчмыг хуульчлаагүй гэж үзэж байна²⁴ гэж судлаач Б.Мөнхдорж бүтээлдээ дурдсан байна. Тиймээс гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд иргэд, байгууллагын оролцоо, чухал учраас “Гэмт хэргээс урьдчилсан сэргийлэх тухай” хуулийн 9,10 дугаар зүйлд байгууллага, аж ахуйн нэгж, иргэдийн гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд гүйцэтгэх үүргийг хуульчилсан боловч бүрэн хэрэгжиж чадахгүй байна.

²⁴Б.Мөнхдорж “Эрүүгийн хуулийн зарчим” судалгааны ажлын 20 дахь тал

2002 он: Эрүүгийн хууль: Эрүүгийн хуулийн ерөнхий ангид эрүүгийн эрх зүйн зарчмуудыг улам боловсронгуй болгон хуульчлахын зэрэгцээ үйлдэл, эс үйлдэхүйг гэмт хэрэгт тооцох, түүнд оногдуулах ял, эрүүгийн хариуцлагын бусад арга хэмжээг зөвхөн эрүүгийн хуулиар тодорхойлно. Эрүүгийн хуулийг төсөөтэй хэрэглэхийг хориглоно.

Иргэний үзэл бодол итгэл үнэмшлийн төлөө эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхгүй гэм буруугүйгээр энэ хуульд заасан хор уршиг учруулсан бол эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхгүй гэсэн орчин үеийн эрүүгийн эрх зүйн үзэл баримтлалуудыг шууд зааж өгсөн явдал нь онцлог болсон.

Эрүүгийн хууль тогтоомжийн хууль ёс ардчилсан болон энэрэнгүй ёсны зарчмуудыг улам төгөлдөржүүлэх, эрүүгийн хуульд нийтээр хүлээн зөвшөөрөгдсөн тулгуур зарчмуудыг шинээр хуульчлан тогтоох урьд байсан зарчмуудын агуулгыг улам боловсронгуй болгох онцлог байсан байна.

Монгол Улсын 2002 оны Эрүүгийн хуулийн “МОНГОЛ УЛСЫН ЭРҮҮГИЙН ХУУЛИЙН ЗОРИЛТ, ЗАРЧИМ” гэсэн 1 дүгээр бүлгийн 7 дугаар зүйлд Энэрэнгүй ёсны зарчмыг дараах байдлаар хуульчилсан байна.

Үүнд: Гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдэд оногдуулах ял, эрүүгийн хариуцлагын бусад арга хэмжээ нь хүнлэг бус, хэрцгий хандах, нэр төр, алдар хүндийг нь гутаах зорилго, хэлбэр агуулж болохгүй²⁵ гэж хуульчлан мөрдөж эхэлсэн юм.

2015 онд батлагдсан Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн шинэчилсэн найруулгад энэрэнгүй ёсны зарчмыг хэрхэн хуульчилсан талаар харьцуулан судалъя:

2016 оны 9 дүгээр сарын 1-ний өдрөөс дагаж мөрдөх Монгол Улсын шинэ Эрүүгийн хуульд орсон нэмэлт, өөрчлөлтүүд нь хохирлын хэмжээ болон гэмт хэрэгт тооцох нөхцлийг тодорхой болгох, шинэ гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнийг хуульчлах, Монгол Улс олон улсын гэрээ, конвенцид шинээр нэгдэн орсон, соёрхон баталсан, түүнчлэн өөр бусад хууль шинээр батлагдаж, зарим хуульд өөрчлөлт орсонтой холбоотойгоор хийгдэж ирсэн боловч өнөөгийн нийгмийн харилцааны хөгжил, эрэлт хэрэгцээтэй холбон авч үзвэл Үндсэн хуулиар тунхагласан үнэт зүйлсийг бүрэн дүүрэн хамгаалж чадаагүй, даяарчлагдаж буй эрин үед олон улсын нийтийн эрх зүйн хөгжлөөс хоцрох хандлагатай

байна гэж үзэн Эрх зүйн шинэчлэлийн хүрээнд Монгол улсын Эрүүгийн хуулийг 2015 оны 12 дугаар сарын 3-ны өдөр шинэчлэн найруулан баталсан юм.

Шударга ёсыг хамгаалах тогтолцооны үндсийг бүрдүүлэх үүднээс хууль тогтоох, гүйцэтгэх, шүүх эрх мэдлийн байгууллага, ХЗҮХ, МУИС-ийн ХЗС, ХСИС зэрэг судалгаа, эрдэм шинжилгээний байгууллага, эрдэмтэн, судлаачдаас Эрүүгийн хуулийн эерэг болон сөрөг үр нөлөө, хэрэгжилтийн талаар хийсэн 10 гаруй судалгаа, хуулийн төсөлд²⁶ дурдсан Эрүүгийн хуулийн үзэл баримтлал, зарчим, ерөнхий анги, тусгай ангийг бүхэлд нь шинэчлэх талаарх байр суурь, санал шүүмжлэл, зөвлөмжийг харгалзан үзэж, ардчилсан нийгмийн харилцаанд тохирсон, Монгол Улсын Үндсэн хуулиар хамгаалагдсан хүний суурь эрх, халдашгүй байдлыг илүү баталгаажуулсан, олон улсын

²⁶Т.Мэндсайхан ахлагчтай судалгааны багаас хийсэн “Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийг шинэтгэх төслийн санал”, ХЗҮХ-гээс 2004, 2009 онуудад хийсэн “Эрүүгийн хуулийн хэрэгжилтийн төлөв байдал” гэсэн суурь судалгаа, ХЗДХЯ-ны Эрүүгийн хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах ажлын хэсгээс боловсруулсан зарим баримт, бичигт дурдсан схем, шүүмж, санал, дүгнэлт, зөвлөмжүүд, Академич С.Нарангэрэлийн боловсруулсан “Эрүүгийн төрөлжсөн хуулийн төсөл”

²⁵Монгол Улсын Эрүүгийн хууль. УБ., 2002 7.1 дах зүйл

нийтийн эрх зүйн хөгжлийн чиг хандлагад нийцсэн урт хугацаанд тогтвортой үйлчлэх хуулийг батлан гаргах зүй ёсны шаардлага урган гарч байна гэж хууль тогтоогчид үздэг.

Энэ хуулийн үзэл баримтлалд Эрүүгийн хуулийн ерөнхий ангид хийх өөрчлөлтийн талаар дурьдахдаа 2-т “Ерөнхий ангид нэрлэж, томьёолсон зарчмуудын агуулгыг шинээр томьёолж “Хууль ёсны зарчим”, “Гэм буруутай нь тогтоогдсон тохиолдолд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх зарчим”, “Хүн бүр хууль, шүүхийн өмнө эрх тэгш байх зарчим”, “Шударга ёсны зарчим”, “Энэрэнгүй ёсны зарчим”, “Гэмт хэрэг үйлдсэн гэм буруутай этгээд зөвхөн өөрөө хариуцлага хүлээх зарчим”, “Эрүүгийн хариуцлага гарцаагүй байх зарчим” гэсэн 7 зарчмын агуулгыг өөрчилж боловсруулна. Ингэснээр шүүх хуульд заасан зарчмыг баримталж хэрэг шийдвэрлэх боломж бүрдэнэ гэж үзсэн байна.²⁷

1992 онд батлагдсан Монгол Улсын Үндсэн хуулийн

үзэл баримтлалд нийцүүлэн боловсруулсан 2002 оны Эрүүгийн хуулийг дагаж мөрдсөнөөс хойш цаг үеийн нөхцөл байдал, нийгмийн захиалга, шаардлагаар уг хуульд олон удаа нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан байна.

Монгол Улсын Их Хурлын 2012 оны 37 дугаар тогтоолоор батлагдсан Засгийн газрын 2012-2016 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрт “Ардчилсан нийгмийн үнэт зүйл, зарчим, улс орны хөгжлийн шаардлагад нийцсэн, урьдчилан сэргийлэх, хариуцлага тооцох чадавхтай эрүүгийн хууль тогтоомжийн тогтолцоог бүрдүүлж, ялын бодлогыг оновчтой үр нөлөөтэй, олон сонголттой болгох” зорилтыг дэвшүүлсэн билээ.

Монгол Улсын Үндсэн хуулиар тунхагласан үнэт зүйлсийг материаллаг хуулиар хамгаалахдаа гэмт хэрэг, зөрчлийн шинжийг ойлгомжтой, хэрэглэхэд хялбар байдлаар, өнөөгийн нийгмийн хэрэгцээ шаардлагад нийцүүлэн өөрчилж, томьёолохоос гадна шинээр хамгаалах шаардлагатай харилцаа, хүний эрх, эрх чөлөө, хүний халдашгүй байдлыг хамгаалах хууль эрх зүйн баталгаатай орчныг бүрдүүлэхэд Эрүүгийн хариуцлагын тогтолцооны шинэтгэл чиглэгдэж

²⁷ХЗҮХ-гээс 2012 онд Эрүүгийн хуулийн хэрэгжилтийн талаар хийсэн судалгаанаас үзэхэд шүүх хэрэг маргааныг шийдвэрлэхдээ зарчмыг дурдаж, үндэслэл болгон хэрэглэдэггүй, зарим зүйл хэсэгт зарчим гажуудахад хүргэсэн заалт байгааг онцлон дурдсан байдаг.

байна²⁸ гэж тус хуулийн үзэл баримтлалд тусгагдсан байдаг.

Монгол Улсын Үндсэн хуулиар хамгаалагдсан үнэт зүйлс болох хууль ёсны ашиг сонирхлыг гэмт халдлагаас бодитой хамгаалахын тулд хувь хүнээс гадна хуулийн этгээдийг гэмт хэрэг, зөрчлийн субъектэд тооцож, хариуцлага хүлээлгэх талаар зохицуулалтыг оруулснаар олон улсын гэрээ, конвенцоор хүлээсэн үүргээ биелүүлэх боломж бүрдэнэ.

Мөн тус хуулийн үзэл баримтлалын 8-д “онц аюултай гэмт хэрэгтэн, ялтай байдал, урьд ял шийтгүүлсэн, гэмт хэрэг давтан үйлдсэн гэж хүндрүүлэн үзэхээр нэрлэн заасан, хууль зүйн үр дагавар үүсгэдэг ойлголтыг өөрчилж, Тусгай ангийн хүндрүүлэх бүрэлдэхүүн болгон авч үзэхгүй байхаар хуулийн төсөлд тусгана. Эрүүгийн хуулийн нийт 49 зүйлд гэмт хэргийг давтан үйлдсэн, 13 зүйлд урьд ял шийтгүүлсэн бол хүндрүүлж үзэхээр заажээ. Энэ нь нэг хэрэгт нэг удаа ял шийтгэх буюу олон улсын нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн “Non double jeopardy” зарчмыг гажуудуулахад хүргэж, аливаа гэмт хэрэгт ял шийтгүүлж, эдэлсний дараа түүний үр

дагаврыг хүндрүүлэн хэрэглэж байгааг өөрчлөн хуулийн төслийн Ерөнхий ангид “ял хүндрүүлэх нөхцөл байдал” гэсэн хэсэгт тусгана”. 9-д “Ял, шийтгэл нь гарцаагүй байх ёстой боловч давтан гэмт явдлын шалтгаан байх ёсгүй байдлыг харгалзан сонгон хэрэглэх боломжтой хянан харгалзах арга хэмжээ болох эмнэлгийн чанартай, хянан харгалзах, эрх хасах, хязгаарлах, хүүхдэд хүлээлгэх хариуцлагын төрлийг шинээр хуулийн төсөлд тусгана. Ингэснээр хянан харгалзах арга хэмжээ нь сонгон оногдуулах боломжтой байх ба хорих ялыг багасгаж, үр нөлөөтэй, хүний хувийн байдалд тохирсон байх шинжийг харгалзан үзэх боломжтой болно. Уламжилж ирсэн “эрүүгийн хариуцлага” гэсэн ойлголтыг “ял шийтгэл” хэмээн тодорхойлж, энэ дотроо ял, хянан харгалзах арга хэмжээ гэсэн 2 хэсгээс бүрдэхээр тусгасан. Ял үр нөлөөтэй байх зорилгыг хангах үүднээс ял эдэлж дууссаны дараа хянан харгалзах арга хэмжээг хэрэгжих байдлаар хуулийн төсөлд тусгана. Мөн тус хуулийн үзэл баримтлалын тусгай ангид оруулах өөрчлөлтийн 13-т “Хүүхдэд хүлээлгэх ялын төрлийг хуулийн төсөлд тусгай бүлгээр зохицуулах бөгөөд “насанд хүрээгүй этгээд” гэсэн нэршлээс

²⁸ Монгол Улсын Эрүүгийн хууль /шинэчилсэн найруулга/-ийн үзэл баримтлалд 2015 он.

зайлсхийж, “хүүхэд” гэж гэмт хэрэг үйлдэх үедээ 18 насанд хүрээгүй хүнийг ойлгохоор томьёолсон. Ял шийтгэл хүлээлгэх насны хязгаарыг 14 наснаас байхаар хуулийн төсөлд тусгасан бөгөөд бусад орны Гэмт хэргийн тухай хуульд заасан ял шийтгэл оногдуулах насны хязгаарын шалгуурыг харгалзан үзсэн. Энэ нь 14 наснаас дээш гэмт хэрэг үйлдсэн хүүхэд бүрт ял оногдуулах зорилгогүй бөгөөд хүүхдийн хүмүүжил нас бие, сэтгэхүйн онцлогт тохирсон ял шийтгэл оногдуулах тусгай бүлэгтэй харилцан уялдаатай байх талаар хуулийн төсөлд тусгана. Эрүүгийн хуульд зааснаас үзэхэд 18 насанд хүрэхийн өмнө гэмт хэрэг үйлдсэн гэж тодорхой заасан боловч шүүхийн практикт ял оногдуулах үед насанд хүрсэн гэдгээр эрх зүйн байдлыг дордуулан хэрэглэж, насанд хүрсэн хүний нэгэн адил ял оногдуулдаг байдлыг анхаарч, энэ нь олон улсын наад захын стандарт жишиг, дүрмүүдтэй нийцэхгүй байгаа тул цаашид зөвхөн гэмт хэрэг үйлдэх үедээ 21 нас хүрсэн хүний зарим онцлогийг харгалзан хүүхдэд оногдуулах журмыг хэрэглэж болох талаар хуулийн төсөлд тусгана” гэсэн нь тус тус энэрэнгүй ёсны зарчмын

агуулгатай хууль бий болсныг харж болохоор байна.

Харин эрх зүйн шинэчлэлийн хүрээнд боловсруулагдан батлагдсан Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн шинэчилсэн найруулгад бидний судалж буй “Энэрэнгүй ёсны зарчим” хуульчлагдаагүй боловч хуулийн агуулгад гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдэд оногдуулах ял, эрүүгийн хариуцлагын бусад арга хэмжээ, давтан гэмт хэрэг гэж байхгүй болсон, мөн өсвөр насны хүнд ял оногдуулах, ял хөнгөрүүлэх нөхцөл байдал гэх мэт бараг хуулийг тэр чигт нь энэрэнгүй ёсны зарчмын агуулга харагдаж байна.

Монгол Улсын эрүүгийн эрх зүйн хөгжлийг Ардын хувьсгал ялж, анхдугаар Үндсэн хуулийг боловсруулах ажлыг эхлүүлсэн 1921 оноос хойш тооцож үзвэл, 1926, 1929, 1934 оны “Шүүх цаазын бичиг”, 1942, 1961, 1986, 2002 оны “Эрүүгийн хууль”-иуд нь залгамж чанартай, тухайн цаг үеийн улс төр, үзэл суртлыг агуулсан шинжтэй байсан хэдий ч түүхэн үүргээ зохих ёсоор гүйцэтгэж иржээ.

2002 оны Монгол Улсын Эрүүгийн хуульд энэрэнгүй ёсны зарчим нь анх хуульчлагдаж, хэрэгжүүлж ирсэн байна. Гэтэл 13 жилийн дараа буюу 2015 оны

Эрүүгийн хуулиас хассан боловч энэрэнгүй ёсны зарчмын агуулга бүхий зүйл заалтууд нилээд тусгалаа олж, хуульчлагдсан байдаг.

Ашигласан материал

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль., 1992 он
2. Монгол Улсын Эрүүгийн хууль., 2002 он
3. Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль., 2002 он
4. Монгол Улсын Эрүүгийн хууль /шинэчилсэн найруулга/., 2015 он
5. Монгол Улсын Дээд шүүхийн тогтоолын эмхтгэл., 2008 он
6. Хүний эрх //Олон улсын гэрээ.хэлэлцээрүүдийн эмхтгэл. УБ.,1998 он
7. ХЭҮК-ийн 2008 оны тайлан
8. Монгол улсын Олон улсын гэрээ. I боть. УБ., 2004 он
9. Уголовный кодекс РФ.М., 1996
10. БНХАУ-ын Эрүүгийн хууль
11. Япон Улсын Эрүүгийн хууль
12. Э. Авирмэд, Д.Дашцэрэн, Г.Совд “Монгол хууль”, УБ.,1997 он

ХЭРЭГЛЭГЧИЙГ ХУУРЧ МЭХЛЭХ, ТӨӨРӨГДҮҮЛЭХ ГЭМТ ХЭРГИЙГ ГАДААДЫН ЗАРИМ ОРНУУДЫН ЭРҮҮГИЙН ХУУЛЬ ТОГТООМЖИД ХУУЛЬЧИЛСАН БАЙДАЛ, ХАРЬЦУУЛСАН СУДАЛГАА

Ж.Батням

ДХИС-ийн УА-ийн суралцагч, хурандаа

Хураангуй: Эрх зүйт төрийн чухал зорилтуудын нэг бол иргэнийхээ зөрчигдсөн эрхийг шуурхай, шударга байдлаар сэргээх, учруулсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх механизмыг боловсронгуй болгон хэрэгжүүлэх явдал юм.

Монгол Улсад 1990-ээд оноос хойш нийгэм, эдийн засаг, улс төр, оюун санаанд эргэлт гарч, шинэ төрлийн гэх тодотголтой гэмт хэрэг бүртгэгдэж, үүний зэрэгцээ гэмт этгээдүүдийн үйлдлийн арга нарийс ч, ашгийн төлөөх шунахайн сэдэлттэй гэмт хэрэг ихээр үйлдэгдэх болсон ба зах зээлийн эдийн засагт шилжсэнтэй холбогдуулан хэрэглэгчийн эрх ашиг маш ихээр хөндөгдөх болсон.

Зах зээлийн нөхцөлд хэрэглэгчдийн хэрэгцээ шаардлагыг дээд зэргээр хангасан бүтээгдэхүүн, ажил үйлчилгээгээр хангах нөхцөлийг бий болгоход идэвхтэй нөлөөлөх замаар хэрэглэгчийн эрхийг хангахад нь туслах, хэрэглэгчдийн эрх ашгийг хамгаалахад чиглэгдсэн асуудлаар төрийн болон төрийн бус байгууллага, олон улсын байгууллагуудтай хамтран ажиллаж энэ чиглэлээр төрийн бодлогод нөлөөлөх явдал мөн.

Түлхүүр үг: Хэрэглэгч, эрх зүй, төр, зах зээл, эдийн засаг

Keywords: Consumer, rights, government, markets, economy

Удиртгал

Хууль зүйн шинжлэх ухаанд харьцуулсан эрх зүй судлалын ач холбогдлын өндрөөр үнэлэх болсон энэ үед бид өөрсдийн судалгаагаа харьцуулах арга, тэр дундаа харьцуулсан эрүүгийн эрх зүйн үүднээс улс орны эрүүгийн хууль тогтоомж дахь ижил төсөөтэй хуулийн хэм

хэмжээнд дүн шинжилгээ хийж, ололттой зохицуулалтыг нутагшуулах санал зөвлөмж боловсруулахыг зорьсон билээ.

Харьцуулалт /Comparativus”-харьцуулсан гэсэн латин гаралтай үг/ эрүүгийн эрх зүй гэдэг нь өнөө цагт бие даасан салбар эрх зүй, эсвэл эрүүгийн эрх зүйн шинжлэх ухааны нэг

бүрэлдэхүүн хэсэг, тэрчлэн судалгааны арга, судлагдахуун нэг сэдэв, бие даасан хичээл зэрэг олон онолын маргаантай асуудал шинжлэх ухаанд өрнөсөөр байна. Бид судалгааны ажилдаа харьцуулсан эрүүгийн эрх зүйн үүднээс хандаж, өнөө цагт харьцуулсан эрүүгийн эрх зүйг бие даасан шинжлэх ухаан гэж хүлээн зөвшөөрөх хандлагыг дэмжиж байна.

Энэ талаар ОХУ-ын эрдэмтэн, профессор Ю.А.Тихомиров болон АНУ-ын профессор Кристофер Осаке нар өөрийн бүтээлдээ¹ тус тус хүлээн зөвшөөрснийг дурдах нь зөв юм.

Эрүүгийн эрх зүйн харьцуулсан судлал нь арга зүйн хувьд онолын болон хэрэглээний гэсэн хоёр чиглэлээр хөгжиж байна. Онолын чиглэл нь харьцуулсан эрүүгийн эрх зүйн онолын асуудал, эрх зүйн гүн ухаанд хамаарч байдаг бол хэрэглээний чиглэл нь эрүүгийн салбар эрх зүй², түүний институт, хэм хэмжээний хүрээнд хэрэглэгдэж байна.

Академич С.Нарангэрэл:”Харьцуулсан эрх зүй судлал бол эрх зүйн янз бүрийн тогтолцоог судлах, эрх зүйн нэг төрлийн институт, тэдгээрийн үндсэн зарчимд харьцуулалт хийхийг гол арга болгон ашигладаг хууль зүйн шинжлэх ухааны бие даасан хэсэг мөн”³ гэж тодорхойлжээ.

Германы эрдэмтэн К.Цвайгерт, Х.Кётц нар харьцуулсан эрх зүй гэсэн нэр томъёог “оюун санааны объектын хувьд эрх зүйг судлахдаа харьцуулалтын аргыг хэрэглэх” буюу “дэлхийн хамтын нийгэмлэгийн улс орнуудад оршиж байгаа эрх зүйн янз бүрийн тогтолцооны харьцуулалт” гэж ойлгоно⁴ гэжээ.

Профессор Кристофер Осакегийн үзэж буйгаар харьцуулалтыг микро болон макро түвшинд хийх бөгөөд **макро түвшинд:** эрх зүйн бүл, тогтолцооны; **микро түвшинд** эрх зүйн салбар, институт, хэм хэмжээ болон эрх зүйн ойлголт,

¹ Ю.А.Тихомиров. Курс сравнительного правоведения. М., 1996. С. 30- 31., Кристофер Осаке. Сравнительное правоведения в счемах общая и особенная части. М., 2000. С. 10.

² Ж.Амарсанаа. Харьцуулсан эрх зүйн онолын асуудал. УБ., 2000. 38-р тал.

³ С.Нарангэрэл. Монголын ба дэлхийн эрх зүйн тогтолцоо. УБ., 2001. 218-р тал.

⁴ К.Цвайгерт, Х.Кётц. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права. Том 1. Основы. М., 1998. С.8-9.

ухагдахуунд хийгдэх харьцуулалт багтана⁵.

Хэдий бид судалгааны ажлын зорилтдоо гадаад орны эрүүгийн эрх зүйн туршлагыг судалж, ололттой зохицуулалтын нутагшуулахыг гол болгосон ч энэ хүрээнд хийгдэх судалгаагаа макро буюу эрх зүйн бүлийн түвшинд дэлгэрэнгүйгээр авч үзэхийг зориогүй болно. Учир нь эрх зүйн бүлийн асуудал нь харьцуулсан эрүүгийн эрх зүйн гол судлагдахуун биш бөгөөд, бид судалгаагаа микро түвшинд, тэр дундаа эрүүгийн хуулийн тодорхой хэм хэмжээнд харьцуулалт хийх болно.

Харьцуулсан эрүүгийн эрх зүйн чиглэлийг хүлээн зөвшөөрч, тэр чиглэлээр өөрийн бүтээлдээ тусгасан болон нэг сэдэвт бүтээлээ нийтлүүлсэн манай эрдэмтдийн⁶ бүтээлтэй танилцаад харьцуулсан эрүүгийн эрх зүй нь бусад харьцуулсан эрх зүй судлалаас

дараах чиглэлээр онцлог судалгаа хийдэг болохыг тодорхойлох гэж оролдлоо. Үүнд:

1. Зөвхөн эрүүгийн эрх зүйн хэм хэмжээг \эрүүгийн хуулийн зохих зүйл, заалтыг\ өөр хооронд нь харьцуулан судалдаг;
2. Зөвхөн эрүүгийн эрх зүйн зохицуулалтын харилцаанд үйлчлэх эх сурвалж \эрүүгийн хууль, кодекс\ мөн онолын асуудал болох гэмт хэрэг, ял, эрүүгийн хариуцлага зэрэг эрүүгийн эрх зүйн үндсэн ойлголтыг хамрах хүрээндээ багтаан судалдаг;
3. Заавал гадаадын аль нэг улс орны эрүүгийн эрх зүйн зохицуулалтад хамаарах асуудлыг өөрийн буюу ямар нэгэн улс орныхтой жишиж үзэх замаар адил ба ялгаатай талыг гарган илэрхийлэх аргаар харьцуулан судлах;

Иймээс бид эрх зүйн бүлийн төлөөлөл болгож ром-германы эрх зүйн бүлийн төлөөллөөс хөрш ОХУ, социалист эрх зүйн бүлийн төлөөлөл болгож БНХАУ-ын эрүүгийн хуулийн холбогдох хэм хэмжээтэй харьцуулалт хийлээ.

---

⁵Кристофер Осакве. Сравнительное правоведения в счемах общая и особенная части. М., 2000. С. 14-15.

⁶С.Нарангэрэл. “Монгол улсын эрүүгийн эрх зүй” \тусгай анги\ УБ., 2001, Д.Мөнхтуяа. “Олон улмын эрүүгийн эрх зүй” УБ., 2001, Н.Отгончимэг. “Харьцуулсан эрх зүйн судлал” УБ., 2002, Д.Баярсайхан. “Харьцуулсан эрүүгийн эрх зүй судлал” УБ., 2008 он, Б.Ганболд. “Эрүүгийн эрх зүйд нэвтрэхүй”. УБ., 2012 гэх мэт.

Үндсэн хэсэг***ОХУ-н Эрүүгийн хууль: ОХУ-ын эрүүгийн хуулийн 200 дугаар зүйл. Хэрэглэгчийг хуурч мэхлэх, төөрөгдүүлэх***

1. Үйлдвэрлэл, үйлчилгээ, худалдааны байгууллага, түүний ажилтан нь худалдан авагчид бараа бүтээгдэхүүнийг зориулалт, чанарын талаар худал буруу мэдээлэл өгөх, бараа бүтээгдэхүүний чанар, нэр төрөл, хэмжээ, хэрэглээний шинж байдлын талаар зориуд худал мэдээлэл өгөх, эсвэл хэрэглэгчийн хуурч төөрөгдүүлсний улмаас үлэмж хэмжээний хохирол учруулсан бол хөдөлмөрийн хөлс

болон адилтгах орлогын доод хэмжээг 100-200 дахин торгох, 2 сарын орлогыг хураах, эсвэл 180-240 цаг албан ажил хийлгэх, эсвэл засан хүмүүжүүлэх ажил 1-2 жил хийлгэнэ.

2. Энэ гэмт хэргийг**а. Давтан**

б. Бүлэг, урьдчилсан үгсэж тохиролцсон бүлэг, зохион байгуулалттай бүлэг

в. Их хэмжээний хохирол учруулсан бол 2 жил хүртэл хугацаагаар тодорхой албан тушаал эрхлэх эрх хасах, эсвэл 3 жил хүртэл хугацаагаар үйл ажиллагаа явуулах эрх хасна⁷.

Үүнийг Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн 169 дүгээр зүйлд заасан хэм хэмжээний диспозицтэй харьцуулан үзвэл:

<i>ОХУ-ын Эрүүгийн хуулийн 200 дугаар зүйлийн 200.1:</i>	<i>МУ-ын Эрүүгийн хуулийн 169 дүгээр зүйлийн 169.1:</i>
<i>Шууд объект:</i> Хэрэглэгчийн эрх ашиг, сонирхол байна.	<i>Шууд объект:</i> Хэрэглэгчийн эрх ашиг, сонирхол байна.
<i>Объектив тал:</i> Үйлдвэрлэл, үйлчилгээ, худалдааны байгууллага, түүний ажилтан нь худалдан авагчид бараа бүтээгдэхүүнийг зориулалт, чанарын талаар худал буруу мэдээлэл өгөх, бараа бүтээгдэхүүний чанар, нэр төрөл,	<i>Объектив тал:</i> Үйлдвэрлэл, үйлчилгээ, худалдааны байгууллагын ажилтан буруу жинлэх буюу хэмжих, үнэ, тарифыг өсгөх, баталгаагүй буюу баталгааны хугацаа дууссан жин, хэмжүүр ашиглах, хэмжих хэрэгслийн заалтыг санаатай

⁷1996 оны 6 сарын 13-ны өдөр батлагдсан ОХУ-ын Эрүүгийн хууль. Уголовный кодекс РФ (УК РФ) от 13.06.1996 N 63-ФЗ.

хэмжээ, хэрэглээний шинж байдлын талаар зориуд худал мэдээлэл өгөх, эсвэл хэрэглэгчийн хуурч төөрөгдүүлсэн идэвхтэй үйлдэл, эс үйлдэхүй байна. Энэ үйлдлийн улмаас үлэмж хэмжээний хор уршиг учирснаар төгсөх материаллаг бүрэлдэхүүнтэй гэмт хэрэг.	өөрчлөх, бараа бүтээгдэхүүний чанар, нэр төрөл, хэмжээ, хэрэглээний шинж байдлын талаар зориуд худал мэдээлэл өгөх, хуурамч зар сурталчилгаа явуулах зэргээр хэрэглэгчдийг хуурч мэхэлсэн, төөрөгдүүлсэн идэвхтэй үйлдэл, эс үйлдэхүй байна. Энэ үйлдлийн улмаас бусдад их хэмжээний хор уршиг учирснаар төгсөх материаллаг бүрэлдэхүүнтэй гэмт хэрэг.
<i>Субъект:</i> Гэмт хэрэг үйлдэх үедээ 16 насанд хүрсэн, хэрэг хариуцах чадвартай, үйлдвэрлэл, үйлчилгээ, худалдааны байгууллага, түүний ажилтан байна.	<i>Субъект:</i> Гэмт хэрэг үйлдэх үедээ 16 насанд хүрсэн, хэрэг хариуцах чадвартай, үйлдвэрлэл, үйлчилгээ, худалдааны байгууллагын ажилтан байна.
<i>Субъектив тал:</i> Гэм буруугийн санаатай хэлбэрээр үйлдэгдэнэ.	<i>Субъектив тал:</i> Гэм буруугийн санаатай хэлбэрээр үйлдэгдэнэ.
<i>Санкц:</i> хөдөлмөрийн хөлс болон адилтгах орлогын доод хэмжээг 100-200 дахин торгох, 2 сарын орлогыг хураах, эсвэл 180-240 цаг албан ажил хийлгэх, эсвэл засан хүмүүжүүлэх ажил 1-2 жил хийлгэнэ.	<i>Санкц:</i> хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг тавин нэгээс нэг зуу дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, эсхүл гурваас дээш зургаан сар хүртэл хугацаагаар баривчлах ял шийтгэнэ.
<i>Хүндрүүлэх бүрэлдэхүүн:</i> Энэ гэмт хэргийг а. Давтан б. Бүлэг, урьдчилсан үгсэж тохиролцсон бүлэг, зохион байгуулалттай бүлэг в. Их хэмжээний хохирол учруулсан бол	<i>Хүндрүүлэх бүрэлдэхүүн:</i> Энэ хэргийн улмаас онц их хэмжээний хохирол учирсан бол
<i>Хүндрүүлэх бүрэлдэхүүний санкц:</i> 2 жил хүртэл хугацаагаар тодорхой албан тушаал эрхлэх эрх хасах,	<i>Хүндрүүлэх бүрэлдэхүүний санкц:</i> тодорхой албан тушаал эрхлэх, үйл ажиллагаа явуулах эрхийг

эсвэл 3 жил хүртэд хугацаагаар үйл ажиллагаа явуулах эрх хасна .	гурван жил хүртэл хугацаагаар хасах буюу хасахгүйгээр хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг нэг зуун тавиас хоёр зуун тавь дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, хоёр зуун тавин нэгээс таван зуун цаг хүртэл хугацаагаар албадан ажил хийлгэх, эсхүл гурван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.

Төсөөтэй тал нь: ОХУ-ын Эрүүгийн хуулийн 200 дугаар зүйлд гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнээр нь болон эрүүгийн хариуцлагаар нь задлан шинжилгээг хийж үзэхэд манай улсын Эрүүгийн хуулийн хэм хэмжээтэй төрлийн болон шууд объектын шинжээрээ ижил байна. Мөн субъектийн эрүүгийн хариуцлага хүлээх насны байдал нь гэмт хэрэг үйлдэх үедээ 16 насанд хүрсэн, хэрэг хариуцах чадвартай, нийтлэг субъект байхаар хуульчилсан байна. Харин энэ 2 орны эрүүгийн хуульд аль алинд нь хуулийн этгээдэд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхгүй. Гэмт этгээдийн гэм буруутай үйлдэлдээ хандах сэтгэхүйн дотоод хандлага нь болох субъектив талыг хуульчлахдаа аль аль нь гэм буруугийн санаатай хэлбэр байхаар хуульчилжээ.

Ялгаатай тал: ОХУ-ын Эрүүгийн хуулийн 200 дугаар зүйлд объектив талын үйлдлийг худалдан авагчид бараа бүтээгдэхүүнийг зориулалт, чанарын талаар худал буруу мэдээлэл өгөх, бараа бүтээгдэхүүний чанар, нэр төрөл, хэмжээ, хэрэглээний шинж байдлын талаар зориуд худал мэдээлэл өгөх, эсвэл хэрэглэгчийн хуурч төөрөгдүүлсэн идэвхтэй үйлдэл, эс үйлдэхүй байхаар харин манай улсын тухайд илүү дэлгэрэнгүй нарийвчлан буюу буруу жинлэх буюу хэмжих, үнэ, тарифыг өсгөх, баталгаагүй буюу баталгааны хугацаа дууссан жин, хэмжүүр ашиглах, хэмжих хэрэгслийн заалтыг санаатай өөрчлөх, бараа бүтээгдэхүүний чанар, нэр төрөл, хэмжээ, хэрэглээний шинж байдлын талаар зориуд худал мэдээлэл өгөх, хуурамч зар сурталчилгаа явуулах зэргээр хэрэглэгчдийг хуурч

мэхэлсэн, төөрөгдүүлсэн идэвхтэй үйлдэл, эс үйлдэхүй байхаар хуульчилснаас үзэхэд энэ гэмт хэргийн үйлдлийг дэлгэрэнгүй заасан нь бусад зөрчлөөс ялгах чухал зохицуулалт болжээ гэж үзэх болох юм. Харин манай эрүүгийн хуулийн 169 дүгээр зүйлийн 169.1-д их хэмжээний хохирол учирсан байхаар ОХУ-ын эрүүгийн хуульд үлэмж хэмжээний хор уршиг учирсан байхыг шаарджээ. Үйлдэл, хор уршгийн хооронд шалтгаант холбоотой байна.

Нөгөөтээгүүр ОХУ-н эрүүгийн хуулийн 200 дугаар зүйлийн 200.2 буюу хүндрүүлэх бүрэлдэхүүн нь давтан, бүлэг, урьдчилан үгсэн тохиролцсон бүлэг, зохион байгуулалттай бүлэг мөн их хэмжээний хохирол учруулсан байхаар заасан бол Монгол улсын эрүүгийн хуулийн 169 дүгээр зүйлийн 169.2 дахь хэсэгт заасан хүндрүүлэх бүрэлдэхүүн нь зөвхөн хохирлын хэмжээгээр буюу онц их хэмжээний хохирол учруулсан байхаар хуульчилжээ. Мөн санкцын хувьд ихээхэн ялгаатай байдал байхгүй байх боловч торгох ялын тухайд ОХУ-ын эрүүгийн хуулийн онцлог нь хөдөлмөрийн хөлс болон түүнтэй адилтгах орлогыг сараар тооцож ногдуулдгаараа онцлог юм.

БНХАУ-ын Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн Гуравдугаар бүлэг. Нийгэм журмын зах дэлгүүрийн аж ахуйн эмх дэглэмийг эвдсэн ял.

Нэгдүгээр хэсэг. Хуурмаг, чанар муутай таваар үйлдвэрлэсэн, борлуулсан ял

140-р зүйл. Үйлдвэрлэгч борлуулагч үйлдэхүүндээ хольц хийх хуурмаг юм холих, худлаар үнэнийг оруулах, муугаар сайныг оруулах, хэр тэнцэхгүй үйлдэхүүнээр хэр тэнцэх үйлдэхүүнийг орлуулж борлуулсан мөнгөний тоо нь таван түмэн⁸ төгрөгөөс дээш хорин түмэн төгрөгөнд үл хүрэх байвал хоёр жилээс доош хугацаатай хорих буюу хорьж хөдөлмөрлүүлэхээр шийтгээд борлуулсан мөнгөнийх нь зууны тавиас дээш, хоёр дахинаас доош зоосоор яллахаар нийлүүлэн шийтгэх буюу дангаар шийтгэнэ. Борлуулсан мөнгөний тоо нь хорин түмэн төгрөгөөс дээш тавин түмэн төгрөгөнд үл хүрэх байвал хоёр жилээс дээш, долоон жилээс доош хугацаатай хорихоор шийтгээд борлуулсан мөнгөнийх нь зууны тавиас дээш, хоёр дахинаас доош зоосоор яллахаар нийлүүлэн шийтгэнэ. Борлуулсан мөнгөний тоо нь тавин түмэн төгрөгөөс дээш хоёр зуун

---

⁸Нэг түмэн нь арван мянга гэсэн тоотой тэнцэнэ.

түмэн төгрөгөнд үл хүрэх байвал долоон жилээс дээш хугацаатай хорихоор шийтгээд борлуулсан мөнгөнийх нь тооны зууны тавиас дээш, хоёр дахинаас доош зоосоор яллахаар нийлүүлэн шийтгэнэ. Борлуулсан мөнгөний тоо нь хоёр зуун түмэн төгрөгөөс дээш байвал арван таван жилийн хугацаатай хорих буюу хугацаагүй хорихоор шийтгээд борлуулсан мөнгөнийх нь тооных нь зууны тавиас дээш, хоёр дахинаас доош зоосоор яллах буюу эд хөрөнгийг нь хурааж авахаар нийцүүлэн шийтгэнэ.

141-р зүйл. Хуурмаг эм үйлдвэрлэж, борлуулаад хүний биеийн эрүүл мэндэд хүнд ноцтой хор хөнөөл болоход хүрсэн байвал гурван жилээс доош хугацаатай хорьж хөдөлмөрлүүлэхээр шийтгээд борлуулсан мөнгөний тооных нь зууны тавиас дээш, хоёр дахинаас доош зоосоор яллахаар нийцүүлэн шийтгэх буюу дангаар шийтгэнэ. Хүний биеийн эрүүл мэндэд хүнд ноцтой хор хохирол учруулсан байвал гурван жилээс дээш арван жилээс доош хугацаатай хорихоор шийтгээд борлуулсан мөнгөний тооных нь зууны тавиас дээш, хоёр дахинаас доош зоосоор яллахаар нийлүүлэн шийтгэнэ. Хүнийг үхүүлсэн буюу хүний биеийн эрүүл мэндэд онцгой хүнд ноцтой хор хохирол учруулсан байвал арван жилээс

дээш хугацаатай хорих буюу хугацаагүй хорих, алахаар шийтгээд борлуулсан мөнгөний тооных нь зууны тавиас дээш, хоёр дахинаас доош зоосоор яллах буюу эд хөрөнгийг нь хураан авахаар нийлүүлэн шийтгэнэ.

Тус зүйлд хэлж байгаа хуурмаг эм гэдэг бол БНХАУ-ын эмийн зүйлийг хамаарах хуульд тогтоосон хуурмаг эмд тооцогдох ба хуурмаг эмээр шийдвэрлэх эмийн зүйл, эмийн бус зүйлийг зааж байна.

142-р зүйл. Чанар муутай эм үйлдвэрлэж борлуулаад хүний биеийн эрүүл мэндэд хүнд ноцтой хохирол учруулсан байвал гурван жилээс дээш арван жилээс доош хугацаатай хорихоор шийтгээд борлуулсан мөнгөний тооных нь зууны тавиас дээш, хоёр дахинаас доош зоосоор яллахаар нийлүүлэн шийтгэнэ. Үр уршиг нь онцгой хүнд ноцтой байвал арван жилээс дээш хугацаатай хорих буюу хугацаагүй хорихоор шийтгээд борлуулсан мөнгөний тооных нь зууны тавиас дээш, хоёр дахинаас доош зоосоор яллах буюу эд хөрөнгийг нь хураан авахаар нийлүүлэн шийтгэнэ.

Тус зүйлд хэлж байгаа чанар муутай эм гэдэг бол БНХАУ-ын эмийн зүйлийг хамаарах хуульд тогтоосон чанар

муутай эмд тооцогдох эмийн зүйлийг зааж байна.

143-р зүйл. Эрүүл хамгааллын баримжаанд үл нийцэх идээний зүйлийг үйлдвэрлэж борлуулаад идээнд сүрхий хорлогдох эндэгдэл гаргах буюу эдээнээс болсон бусад хүнд өвчин олоход хүргэсэн байвал гурван жилээс доош хугацаатай хорих, хорьж хөдөлмөрлүүлэхээр шийтгээд борлуулсан мөнгөний тооных нь зууны тавиас дээш, хоёр дахинаас доош зоосоор яллахаар нийлүүлэн шийтгэх буюу дангаар шийтгэнэ. Хүний биеийн эрүүл мэндэд хүнд ноцтой хохирол учруулсан байвал гурван жилээс дээш долоон жилээс доош хугацаатай хорихоор шийтгээд борлуулсан мөнгөний тооных нь зууны тавиас дээш, хоёр дахинаас доош зоосоор яллахаар нийлүүлэн шийтгэнэ. Үр уршиг нь онцгой хүнд ноцтой байвал долоон жилээс дээш хугацаатай хорих буюу хугацаагүй хорихоор шийтгээд борлуулсан мөнгөний тооных зууны тавиас дээш, хоёр дахинаас доош зоосоор яллах буюу эд хөрөнгийг нь хураан авахаар нийлүүлэн шийтгэнэ.

144-р зүйл. Үйлдвэрлэгч, борлуулагч идээний зүйлд нь хортой, хориотой идээний бус эд хольсон буюу хортой, хориотой идээний бүх түүхий эд хольсныг

тодорхой мэдэж байгаа идээг борлуулсан байвал таван жилээс доош хугацаатай хорихоор шийтгээд борлуулсан мөнгөний тооных нь зууны тавиас дээш, хоёр дахинаас доош зоосоор яллахаар нийлүүлэн шийтгэх буюу дангаар шийтгэнэ. Идээнд сүрхий хорогдох эндэгдэл гарах буюу идээнээс болсон бусад хүнд өвчин олоход хүргэж хүний биеийн эрүүл мэндэд хүнд ноцтой хор хөнөөл учруулсан байвал таван жилээс дээш арван жилээс доош хугацаатай хорихоор шийтгээд борлуулсан мөнгөний тооных нь зууны тавиас дээш, хоёр дахинаас доош зоосоор яллахаар нийлүүлэн шийтгэнэ. Хүнийг үхүйлсэн буюу биеийн эрүүл мэндэд онцгой хүнд ноцтой хохирол учруулсан байвал тус хуулийн 141-р зүйлийн тогтоолоор шийтгэнэ.

145-р зүйл. Хүний биеийн эрүүл мэндийг батлах тухай улсын баримжаа, ажил төрлийн баримжаанд үл нийцэх эмнэлгийн хэрэгсэл эмнэлэгт хэрэглэх эрүүл хамгаалалтын материалыг үйлдвэрлэсэн буюу хүний биеийн эрүүл мэндийг хамгаалах тухай улсын баримжаа, ажил төрлийн баримжаанд үл нийцэх эмнэлгийн хэрэгсэл эмнэлэгт хэрэглэх эрүүл хамгаалалтын материал болохыг тодорхой мэдэж байгаад борлуулж, хүний биеийн эрүүл

мэндэд хүнд ноцтой хор хохирол учруулсан байвал таван жилээс доош хугацаатай хорихоор шийтгээд борлуулсан мөнгөний тоонх нь зууны тавиас дээш, хоёр дахинаас доош зоосоор яллахаар нийлүүлэн шийтгэнэ. Үр уршиг нь онцгой хүнд ноцтой байвал таван жилээс дээш арван жилээс доош хугацаатай хорихоор шийтгээд борлуулсан мөнгөний тоонх нь зууны тавиас дээш, хоёр дахинаас доош зоосоор яллахаар нийлүүлэн шийтгэнэ. Үйл байдал нь онцгой хар хортой байвал арван жилээс дээш хугацаатай хорих буюу хугацаагүй хорихоор шийтгээд борлуулсан мөнгөний тоонх нь зууны тавиас дээш, хоёр дахинаас доош зоосоор яллах буюу эд хөрөнгийг нь хураан авахаар нийлүүлэн шийтгэнэ.

146-р зүйл. Хүний биеийн ба эд хөрөнгийн амар төвшнийг батлах улсын баримжаа, ажил төрлийн баримжаанд үл нийцэх захиргааны хэрэгсэл, даралтад сав, шатамхай, тэсрэмтгий бодис буюу хүний биеийн ба эд хөрөнгийн амар төвшнийг батлах тухай ажил төрлийн баримжаанд үл нийцэх үйлдэхүүн болохыг тодорхой мэдэж байгаад борлуулж хүнд онцгой үр уршиг татсан байвал таван жилээс доош хугацаатай хорихоор шийтгээд борлуулсан мөнгөний тоонх нь зууны тавиас

дээш, хоёр дахинаас доош зоосоор яллахаар нийлүүлэн шийтгэнэ. Үр уршиг нь онцгой хүнд ноцтой байвал таван жилээс дээш хугацаатай хорихоор шийтгээд борлуулсан мөнгөний тоонх нь зууны тавиас дээш, хоёр дахинаас доош зоосоор яллахаар нийлүүлэн шийтгэнэ.

147-р зүйл. Хуурмаг үр тарианы эм, хуурмаг малын эм, хуурмаг эмийн бордоо үйлдвэрлэсэн хуурмаг буюу хүчингүй болсон үр тарианы эм, малын эм химийн бордоо болохыг тодорхой мэдэж байгаад борлуулсан эсвэл үйлдвэрлэгч, борлуулагч нь хэр тэнцэхгүй үр тарианы эм, малын эм химийн бордоо, үрээр тэнцэхгүй үр тарианы эм, малын эм химийн бордоо, үрийг орлуулаад үйлдвэрлэлд нэлээд их хохирол учруулсан байвал гурван жилээс доош хугацаатай хорихоор шийтгээд борлуулсан мөнгөний тоонх нь зууны тавиас дээш, хоёр дахинаас доош зоосоор яллахаар нийлүүлэн шийтгэнэ. Үйлдвэрлэлд хүнд их хохирол учруулсан байвал гурван жилээс дээш долоон жилээс доош хугацаатай хорихоор шийтгээд борлуулсан мөнгөний тоонх нь зууны тавиас дээш, хоёр дахинаас доош зоосоор яллахаар нийлүүлэн шийтгэнэ. Үйлдвэрлэлд онцгой

хүнд их хохирол учруулсан байвал долоон жилээс дээш хугацаатай хорих буюу хугацаагүй хорихоор шийтгээд борлуулсан мөнгөний тооных нь зууны тавиас дээш, хоёр дахинаас доош зоосоор яллах буюу эд хөрөнгийг нь хураан авахаар нийлүүлэн шийтгэнэ.

148-р зүйл. Эрүүл хамгаалалтын баримжаанд үл нийцэх засал чимэглэлийн эдлэлийг үйлдвэрлэсэн эсхүл эрүүл хамгаалалтын бригад эрүүл мэндэд үл нийцэх засал чимэглэлийн эдлэл гэдгийг тодорхой мэдэж байгаад борлуулж хүнд ноцтой хохирол учруулсан байвал гурван жилээс доош хугацаатай хорих буюу хорьж хөдөлмөрлүүлэхээр шийтгээд борлуулсан мөнгөний тооных нь зууны тавиас дээш, хоёр дахинаас доош зоосоор яллахаар нийлүүлэн шийтгэх буюу дангаар шийтгэнэ.

149-р зүйл. Тус хуулийн 141-р зүйлээс 148-р зүйлд заасан үйлдэхүүнийг үйлдэж борлуулаад дээр дурдсан зүйлүүдэд тогтоосон ялыг хийсэнд үл тооцогдох боловч борлуулалтын мөнгөний тоо нь таван түмэн төгрөгөөс дээш байвал тус хэсгийн 140-р тогтоол ёсоор ял тогтоож шийтгэнэ. Тус хэсгийн 141-р зүйлээс 148-р зүйлд жагсаасан үйлдэхүүнийг үйлдвэрлэж борлуулаад дээр дурдсан ялыг хийсэнд тооцогдох

бөгөөд бас тус хэсгийн 140-р зүйлд тогтоосон ялыг хийсэнд тооцогдсон байвал хүнд жишгээр шийтгэх тогтоол ёсоор ял тогтоож шийтгэнэ.

150-р зүйл. Тус хэсгийн 140-р зүйлээс 148-р зүйлд тогтоосон ялыг нэгж хийсэн байвал нэгжийг зоосоор яллахаар шийтгээд түүнийг шууд хариуцаж байгаа эрхлэн хамаарагч болон бусад хариуцлагатай хүнийг дээр дурдсан зүйлүүдийн тогтоол ёсоор шийтгэнэ⁹. Үүнийг Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн 169 дүгээр зүйлийн 169.1-д заасан хэм хэмжээний диспозицтэй харьцуулан үзвэл:

---

⁹Б.Батзориг, Э.Зууннасан, “БНХАУ-ын Эрүүгийн ба эрүүгийн заргын хууль” УБ., 2006. 36-39 дахь тал.

БНХАУ-ын Эрүүгийн хуулийн 140 дүгээр зүйл:	МУ-ын Эрүүгийн хуулийн 169 дүгээр зүйл:
<i>Шууд объект:</i> Хэрэглэгчийн эрх ашиг байна	<i>Шууд объект:</i> Хэрэглэгчийн эрх ашиг, сонирхол байна.
<i>Объектив тал:</i> Үйлдвэрлэгч борлуулагч үйлдэхүүндээ хольц хийх хуурмаг юм холих, худлаар үнэнийг оруулах, муугаар сайныг оруулах, хэр тэнцэхгүй үйлдэхүүнээр хэр тэнцэх үйлдэхүүнийг орлуулж борлуулсан мөнгөний тоо нь таван түмэн ¹⁰ төгрөгөөс дээш хорин түмэн төгрөгөнд үл хүрэх байвал хэмээн материаллаг бүрэлдэхүүнтэй, хор уршиг учирснаар төгсөхөөр хуульчилжээ. Мөн 141-150 дугаар зүйлд халдлагын зүйл нь өөр өөр байхаар хуульчилсан ба хохирлын хэмжээнээс хамааруулан оногдуулах ял нь өөрчлөгдөж байна.	<i>Объектив тал:</i> Үйлдвэрлэл, үйлчилгээ, худалдааны байгууллагын ажилтан буруу жинлэх буюу хэмжих, үнэ, тарифыг өсгөх, баталгаагүй буюу баталгааны хугацаа дууссан жин, хэмжүүр ашиглах, хэмжих хэрэгслийн заалтыг санаатай өөрчлөх, бараа бүтээгдэхүүний чанар, нэр төрөл, хэмжээ, хэрэглээний шинж байдлын талаар зориуд худал мэдээлэл өгөх, хуурамч зар сурталчилгаа явуулах зэргээр хэрэглэгчдийг хуурч мэхэлсэн, төөрөгдүүлсэн идэвхтэй үйлдэл, эс үйлдэхүй байна. Энэ үйлдлийн улмаас бусдад их хэмжээний хор уршиг учирснаар төгсөх материаллаг бүрэлдэхүүнтэй гэмт хэрэг.
<i>Субъект:</i> Гэмт хэрэг үйлдэх үедээ 16 насанд хүрсэн этгээд байна ¹¹ . Мөн хэрэг хариуцах чадвартай үйлдвэрлэгч, борлуулагч байна.	<i>Субъект:</i> Гэмт хэрэг үйлдэх үедээ арван зургаан насанд хүрсэн этгээдэд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэнэ ¹² . Мөн хэрэг хариуцах чадвартай, үйлдвэрлэл, үйлчилгээ, худалдааны байгууллагын

¹⁰ Нэг түмэн нь арван мянга гэсэн тоотой тэнцэнэ.

¹¹ БНХАУ-ын 8 дугаар хуралдааны тус улсын Ардын төлөөлөгчдийн их хурлын 5 дугаар хуралдаанаас 1997 оны 3 дугаар сарын 14-ний өдөр батлагдсан БНХАУ-ын Эрүүгийн хуулийн 17 дугаар зүйл.

¹² 2002 оны 1 сарын 3-ны өдөр батлагдсан Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн 4 дүгээр бүлэг 21 дүгээр зүйлийн 21.1 дэх заалт.

	ажилтан байна.
<i>Субъектив тал:</i> Гэм буруугийн санаатай хэлбэрээр үйлдэгдэнэ	<i>Субъектив тал:</i> Гэм буруугийн шууд санаатай хэлбэрээр үйлдэгдэнэ
<i>Санц:</i> хоёр жилээс доош хугацаатай хорих буюу хорьж хөдөлмөрлүүлэхээр шийтгээд борлуулсан мөнгөнийх нь зууны тавиас дээш, хоёр дахинаас доош зоосоор яллахаар нийлүүлэн шийтгэх буюу дангаар шийтгэнэ.	<i>Санц:</i> хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг тавин нэгээс нэг зуу дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, эсхүл гурваас дээш зургаан сар хүртэл хугацаагаар баривчлах ял шийтгэнэ.

Хэрэглэгчийг хуурч мэхлэх, төөрөгдүүлэх гэмт хэргийн эрүүгийн эрх зүйн шинжийг нарийвчлан судалж, энэ төрлийн гэмт хэрэгт хүлээлгэх эрүүгийн хариуцлагын түүхэн уламжлал, шинэчлэлийг судалж, улмаар энэ гэмт хэргийг одоогийн хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа эрүүгийн хуулийн зохицуулалт, гэмт хэргийн бүрэлдэхүүн, зүйлчлэлийн онцлогийг судлахын зэрэгцээ хөрш орнуудын эрүүгийн хууль тогтоомжид харьцуулалт хийж, одоо хийгдэж эхлээд байгаа эрх зүйн шинэчлэл тэр дундаа шинээр батлагдсан эрүүгийн хуульд дүн шинжилгээ хийж, дараах дүгнэлтийг хийж байна. Үүнд:

1. Дундад буюу шинэ үеийн Монгол улсын Эрүүгийн хууль тогтоомжууд өөрөөр хэлбэл 1926 оны Шүүх цаазын бичгээс өнөөг хүртэл хэрэглэгчийг эрх ашгийг хамгаалан буруу жинлэсэн,

хэмжсэн үйлдлийг гэмт хэрэгт тооцон хуульчилж ирсэн бөгөөд энэ нь Монголчуудын аж амьдрал, соёл иргэншил, зан заншил, шашин шүтлэг, эрх зүйн сэтгэлгээний онцлогтой холбоотой. Хэрэглэгчийг хуурч мэхлэх, төөрөгдүүлэх гэмт хэргийг хуульчилсан байдал нь зарим талаар орчин цагийн эрүүгийн хуулийн зохицуулалтаас илүү тодорхой, уг гэмт хэргийг үйлдсэн этгээдэд эрүүгийн хариуцлагыг ялгамжтай оногдуулах нөхцөлийг хангасан зэрэг давуу талтай бөгөөд уламжлал нь цааш цаашдаа уламжлагдан улам боловсронгуй болсон төдийгүй шинэ агуулгаар баяжуулж ирсэн байна;

2. Одоо үйлчилж буй Эрүүгийн хуульд хэрэглэгчийг хуурч мэхлэх, төөрөгдүүлэх гэмт хэргийг хуульчлахдаа гэмт хэргийн объектив талын шинжид заавал хор уршиг учирснаар гэмт

хэрэг төгсөхөөр материаллаг бүрэлдэхүүнтэй хуульчилсан нь энэ гэмт хэргийн хор уршгийг тогтоох шаардлага тавигдаж, амьдралд энэ нь хэрэгжих байдал дутмаг байна;

3. Энэ гэмт хэргийг гэмт этгээд дангаараа үйлдэхээс гадна хамтын үйл ажиллагаагаар буюу хуулийн этгээд үйлдэж болох бөгөөд түүнд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх асуудал нь гагцхүү хувь хүнд ногдуулдгаас энэ гэмт хэрэгт хуулийн этгээдэд хүлээлгэх хариуцлагын асуудал орхигдож байна;

4. Бидний харьцуулан судалсан гадаадын зарим орны эрүүгийн хууль тогтоомжид энэ гэмт хэргийн объектив талын үндсэн шинж болох хохирлын хэмжээ бага байгаа нь энэ гэмт хэргийг шалган шийдвэрлэх, хэрэглэгчийн эрх ашгийг хамгаалах чухал зохицуулалт болсон байна;

5. Энэ гэмт хэргийн одоогийн эрүүгийн хуулийн төсөөтэй гэмт хэргээс ялган зүйлчлэх онцлогийг судалж үзэхэд энэ гэмт хэргийн бусад гэмт хэрэгтэй, ялангуяа барааны тэмдэг, аж ахуйн нэгжийн нэрийг хууль бусаар ашиглах гэмт хэрэгтэй төсөөтэй бөгөөд, давхар зүйлчлэгдэх хэргүүд боловч, бодит

байдал дээр зүйлчлэл давхар хийгдэхгүй байна.

6. Эрх зүйн шинэтгэлийн хүрээнд шинээр батлагдсан эрүүгийн хуулийн хэм хэмжээнд дүгнэлт хийж үзэхэд энэ төрлийн гэмт хэрэг, тэр дундаа хэрэглэгчийн эрх ашгийг хамгаалсан хуулийн холбогдох хэм хэмжээг гэмт хэргээс хас ч хуульчилсан нь хуулийн хийдлийг бий болгох учир зарим нэг үйлдэл, эс үйлдэхүйг заавал гэмт хэрэгт тооцож, эрүүгийн хариуцлага ногдуулах асуудлыг орхигдуулжээ.

Санал

Хэрэглэгчийг хуурч мэхлэх, төөрөгдүүлэх гэмт хэргийн эрүүгийн эрх зүйн тодорхойлолтын нарийвчлан судалж, энэ төрлийн гэмт хэрэгт хүлээлгэх эрүүгийн хариуцлагын түүхэн уламжлал, шинэчлэлийг судалж, улмаар энэ гэмт хэргийн одоогийн хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа эрүүгийн хуулийн зохицуулалт, гэмт хэргийн бүрэлдэхүүн, зүйлчлэлийн онцлогийг судлахын зэрэгцээ хөрш орнуудын эрүүгийн хууль тогтоомжид хуульчилсан байдалд дүн шинжилгээ хийж, мөн эрүүгийн хуулийн шинэчлэлийн хүрээнд батлагдсан эрүүгийн хууль болон зөрчлийн тухай хуульд дүн шинжилгээ хийж,

харьцуулан судлаад дараах саналыг бид дэвшүүлж байна. Үүнд:

1. Энэ гэмт хэргийг хууль тогтоогч хор уршиг учирсан байхаар хуульчилсан бөгөөд практик тэрхүү хор уршгийг хэт өндөр байхаар хуульчилснаас иргэдийн зөрчигдсөн эрхээ хамгаалуулах боломжийг хязгаарлаж, цагдаагийн байгууллагад нэг ч гомдол мэдээлэл ирээгүй байгаа нь үүнтэй холбоотой юм. Иймээс энэ гэмт хэргийг 2016 оны 9 дүгээр сарын 1-нээс хүчин төгөлдөр үйлчлэх шинэ Эрүүгийн хуульд нэмэлтээр хэрэглэгчийг хуурч мэхлэх, төөрөгдүүлэх үйлдлийг хуульчилж, объектив тал үндсэн шинж болох хохирлын хэмжээг багасгаж хэрэглэгчийн эрх ашгийг хамгаалах;

2. Хэрэглэгчийг хуурч мэхлэх, төөрөгдүүлэх үйлдлийг шинэ эрүүгийн хуульд хуульчлахдаа гэмт хэргийн субъект нь зөвхөн хувь хүн буюу үйлдвэр, худалдаа, үйлчилгээний байгууллагын ажилтан байхаас гадна хуулийн этгээд үйлдэж болохыг анхаарч, хуульчлах;

3. Үйлдвэр, үйлчилгээ, худалдааны байгууллагын үйл ажиллагаанд хяналт тавих тогтолцоог сайжруулж татварын

нэгдсэн системээр дамжуулан хянах зэрэг болно.

Ашигласан материал

1. Монгол улсын Үндсэн хууль. 1992
2. Монгол улсын Эрүүгийн хууль. 2002
3. Монгол улсын Эрүүгийн хууль /шинэчилсэн найруулга/ 2015 он
4. Хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах тухай хууль. 2003
5. Захиргааны хариуцлагын тухай хууль. 1993
6. Орчуулсан Батзориг.Б., Зууннасан.Э. БНХАУ-ын Эрүүгийн ба Эрүүгийн заргын хууль. 2006
7. БНМАУ-ын шүүх цаазын бичгүүдийн эмхэтгэл. (цуврал). УБ. 2002
8. Авирмэд.Э, Дашцэдэн.Д, Совд.Г. “Монгол хууль”. УБ. 1997
9. Авхиа.Ж. “БНМАУ-ын Эрүүгийн зүйн тусгай анги”.УБ., 1979
10. Авхиа.Ж, Ганболд.Б. “Монгол улсын Эрүүгийн хуулийн ерөнхий ангийн тайлбар”.УБ., 2002
11. Адъяабазар.Д. “1921 оноос хойших эрүүгийн хууль тогтоомжийн хөгжилт 1-р дэвтэр”.УБ.,1998
12. Алтангэрэл.Т. “16-17-р зууны Монгол цаазын бичгүүд”.УБ., 1999
13. Амарсанаа.Ж. “Хууль зүйн тайлбар толь”.УБ., 2003

14. Гантөмөр.Г. “Гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний онол”.УБ., 2003

15. Гантөмөр.Г. “Гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний онол”.УБ., 2011

Гадаад хэлээр

16. Гаухман.Л.Д. “Максимов С.В.Уголовное ответственность за преступление в среде экономики”. 1996г

17. Уголовный кодекс Японий. Санкт- Петербург. 2002 г

18. Уголовный кодекс Бельгий СПб.изд Юридический центр Пресс 2003

19. Уголовный кодекс Израйлий СПб.изд Юридический центр Пресс 2003

20. Уголовный кодекс Республики Молдава СПб.изд “Юридический центр Пресс” 2001.

21. Уголовный кодекс Тайланда СПб.изд Юридический центр Пресс 2001

Монгол Улс, Улаанбаатар хот, Баянзүрх дүүрэг,
Хилчний гудамж, Ш/х-210332

Утас/Факс: 976 7015-5014
Вэб: www.uia.gov.mn

13301 Ulaanbaatar city, Bayanzurkh district-8,
Khilchin street, P/O-210332

Tel/Fax: 976 7015-5014
Web: www.uia.gov.mn

